

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»az élet önnön léptékeként számontartott idő«

ZÁVADA PÁL

»A paradicsom furcsa, perverz változata van készülőben.«

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

»Azon tűnődünk, hogy Isten kizárólag az egyes ember jutalmazásával és büntetésével foglalkozik-e, vagy társadalmi kérdésekbe is beleszól.«

LEOPOLD TYRMAND

Mcmxci Augusztus

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HARMINCKILENC FORINT

Mcmxci Augusztus

HARMADIK ÉVFOLYAM NYOLCADIK SZÁM

Tillmann J.A. A második világ meredélyei 3

Dobrovits Mihály Közép-Ázsia egy év távlatából 7

Földényi F. László „Én önmagam számára Én vagyok –
de mások számára Te” 19

Louise Bogan *Versek* 23

Forgács Zsuzsa Az angyalkák a mélyben dohognak 25

Tábor Ádám *Fél álom* 32

Kántor Zsolt *Versek* 33

Oscar Panizza Salto morale 34

Závada Pál Saját idők nyomai 39

Leopold Tyrmand Napló ötvennégyből 53

A Szent Jobb esete a (nemzet)gyalázással 54

Sebeők János A közveszélyes élet 63

E számunkat Lehoczky András fényképeivel és rajzaival illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. LEVÉLCÍM: 1396 BUDAPEST, POSTAFIÓK 464.
FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS, OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS, GAZDASÁGI VEZETŐ:
ERÉNYI ÁGNES, SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA.
KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ.
CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ
BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR),
BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR
POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 468 FT, FÉL
ÉVRE 234 FT, NEGYED ÉVRE 117 FT.
A SZEDÉS A HVG PRESS KFT FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, PLANTIN ÉS NICHOLAS
COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER ÉS KENEDI
ANNA. NYOMTA A PALLAS LAPNYOMDA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

1991. ÉVI TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM,
A MAGYAR SOROS ALAPÍTVÁNY, AZ IPARBANK RT ÉS A DOVIN KFT.

A CORVINA KIADÓ AJÁNLATA

A
HUNGARIAN
QUARTET
Four Contemporary
Short Novels

Géza Ottlik LOGBOOK

Iván Mándy LEFT BEHIND

Miklós Mészöly FORGIVENESS

Péter Esterházy THE TRANSPORTERS

„Outstanding practitioners of the form”

ÁRA: 460 FORINT

A második világ meredélyei

TILLMANN J. A.

„Romjaink, ti dübörgő ezrek!”

ELEMELKEDETT KÉSSŐJUKORI KÖZMONDÁS

A második világ meredélyei között élve, azaz többnyire e szakadékok közti keskeny ösvényeken közlekedve, és nemritkán belezuhanva mélységeikbe, gyakran vetül fel bennünk a kérdés: mi ez a sűrített semmisség, ami ilyen ólomsúllyal nehezedik ránk? Mivégre ez a mélytengeri nyomás, ami alatt élünk? Valójában mi történik velünk?

Az általános elszabadulás idején az efféle kérdések értelmetlennek látszanak. És amúgy is minden igyekezet okaik megszüntetésére irányul s méltán. Mégis ez az a – meglehetősen tünékeny – pillanat, melyben kérdéseink teljes kiterjedésükben válnak beláthatóvá, és teljes súlyukkal nehezülnek ránk. Immár más égtájak és világok fényében érzékeljük őket; ebben a megvilágításban árnyaink olykor még sötétebbnek, szakadékaink még mélyebbnek tetszenek. De nyilvánvalóvá válik az is, hogy vannak e világnak olyan különös színei is, melyek csak errefelé derengenek fel – és vetnek némi fényt a késő újkori emberlét eltűnő tájaira.

Az alábbiakban ezek feltárására teszünk kísérletet.

Miközben hihetetlen sebességgel hagyjuk magunk mögött a leküzdendőnek tekintett tegnapiakat, ezzel arányosan növekszik a rálátásunk: a viharos változások fénytörésében a múlt is más színezetet ölt. A közvetlen közeli éppúgy, mint akár az európai közös múlt is. Az elmúltak különösen érzékletesen jelennek meg. És nem csak a dolgok állagában.

A második világban az állandóság és változás legvalóságosabb viszonyai alakultak ki. A „forradalmi” változások örve alatt valójában az idő lelassításának és befagyasztásának korszakos kísérlete zajlott. A modernizmus második világbeli verziója az újkor velejében *felülkerekedő gépiességet* fejlesztette tökélyre. A működés mechanikus műveleteinek, a forgás és ismétlődő visszatérés gépi elvének az élő és holt világra való kiterjesztése áttörhetetlennek tetsző állandóságot – és ezzel együtt utolérhetetlen unalmat is – teremtett.

A keleti modernizmus összeomlásával a változások kivételes sűrűsége és sebessége jár együtt. Az élet összes területe szinte egyszerre lendült be. Ehhez képest a nyugati modernizmus állandósult és megszokott változásai csaknem elenyészőek. Itt valóban egy világ keletkezett és tűnt el alig félszáz év alatt. Ezt volt és van szerencsénk végigélni és elszenvadni.

A második világban sokáig sikeresen zajlott a változás befagyasztása. Ennek nyomán az idő hatalmas, olykor évtizedes tömbökké állt össze. Aztán egy hosszú rianás mentén előbb szét, majd száz és ezer darabra hasadt – némileg alá-

támasztva az e tájakon még elevenen élő apokaliptikus várakozásokat.¹

A változások hihetetlen sebessége folytán a múlt még nem tudott elmúlni. Szétszakadó foszlányai még a holtpontra sem juthattak, hogy megkezdjék onnantól szakadatlan hullásukat a jól megérdemelt enyészetbe. Az idők ilyen torlódását tovább tetézi a tegnapelőtt – korábban redeletileg száműzött – világának színre lépése. Ennek fakult formái és áporodott eszményei tovább színezik a már-már fokozhatatlannak tűnő tarkaságot.¹ Így aztán az idők példátlan együttállásában van részünk.

Látva a technológiai tökély tőlünk nyugatabbra fekvő épületességének semmibe vesző útjait, megtanuljuk méltányolni az ódon és romosság sajátos báját.⁴ (Ha éppen nem szakadunk bele számtalan szakadékaik egyikébe.) Az első világ ugyanis egyre egyneműbb képet mutat – Ausztriától Flandriáig és Gibraltártól Skandináviáig. Hol van már az az idő, amikor vidékről vidékre színt és formát váltott a viseletvilág, a tárgyi és a megművelt környezet? A haladás hátszelétől űzve, a térbeli változatosság az időbe tevődött át: a formák felcserélésének hullámai ragályszerűen söpörnek végig a kulturálisan kiegyenesített és egyneművé gyalult első világbeli vidékeken.

Felénk nem rejtik formatervezett felületek a fáradozás eszköztársaságát, mosolymaszkok a küszködés kényszeredettséget. A dolgok mögöttes mércéjévé még nem emelkedett mindent elsöpörve az anyagba falazott élet, ami az idő, azaz a pénz. Az elterjedő egyformaságban megtanulhatjuk méltányolni a lepusztult nyíltság báját, a leplezetlenség szembeszökő formavilágát, az arcokon megmutatókozó szenvedés jeleit.

Az élet jelenleg vélt Édenétől keletre fekvő térségek telítve vannak meglepetésekkel. A szinte minden elemében benne rejlő tökéletlenség tényező folytán az egymáshozvetkezések láncolatai bárhol megtörhetnek, a beidegzett várakozások teljesületlenek maradnak. Bármikor feltárulhat a nyers és leplezetlen társadalomgép. Mely itt nem képes hasznos eszmék és felszított sóvárgások mögé rejtteni vegytiszt embertelenségét.

Tájainkon töréspont töréspont hátán torlódik. Nyílt városokban, velejükig nyílt vidékeken élünk. Ezen a tájon jól látható, hogy majdnem minden máshol van, mint ahol lennie kellene. És az ember elhelyezkedése is ekként alakult. Nap mint nap a rácsodálkozás és megdöbbenés alapvető filozófiai élményeiben van vagy lehet részünk. Így aztán nem is mehetünk el egyszerűen a dolgok mellett: kénytelenek vagyunk eltűnődni akár a legemibb jelenségeken.

Ha az embert egyidejűleg többféle csapás is éri, nem feltétlenül roskad össze. Kíváltk, ha a csapások különféle irányokból érkeznek. Rajtuk rövid idő alatt átviharzott néhány világ; több s kevésbé civilizált és civilizált egyaránt. Ennek utána már jobban tudunk disztinquirálni. És élesebbé váltak az érzeink.

Ezen a szélességen nagyfokú rugalmasságra tettünk szert. Nem egykönnyen akadunk fenn a kiszögelléseken: irányt váltunk. Vagy utazómagasságot. Edzett szemmel szemléljük a tényeket. Az úgynevezett kétségtelen és vitán felül álló valóságot. Nincs az a földi fenomén, amelynek ne látnánk a viszonylagosságát, ne lennénk képesek kikezdeni állítólagos egyértelműségét. Kétkedésünk kérlelhetetlen.

Végeletesek vagyunk. A finom átmenetek távol állnak tőlünk. Az ellentéteket kíméletlen élességükben érzékeljük. A vágyak és álmok jövőre vetített máza nekünk már nem áll össze a Mosoly Országának mégoly csábító második kiadásává.

Folyvást fölfelől tárgyi és emberi környezetben élünk és élünk. A töredezettség és a megtörtetés napi tapasztalatunk. Nomád népek vagyunk. A kénytelenségen túl szabad akaratból is egyre távolabb helyezük a súlypontunkat. Így egyre támadhatatlanabbá válunk.

Kultúránk összetett és kevert színekben sziporkázóan gazdag. Tarka és tüneményes szőnyegén az Észak megfér a Déllal és a Kelet a Nyugattal. Úgy tűnik, valóban középen vagyunk. De legalábbis arra tartunk. Adottságaink amúgy is erre készítetnek: a második világban az első és harmadik lép frigyre.

A második világban egyedülálló tapasztalatokat lehetett szerezni az elérhetetlen övezetekről, az elzárt helyekről, a tér határaitól. Az első világ általános egyneműségében nincsenek ilyen élesen elválasztott és elkülönített helyek. A pénz nevezetű univerzális szállítóeszközzel majdhogynem mindenható jegyet lehet váltani és el is lehet jutni.¹ A tájainkon húzódó éles határok, a kizáratások és megközelíthetlenségek, az őrzött és tiltott zónák, bármily hazug tárgyakra és alantás szándékból alkalmaztattak is, a számokkal még szét nem osztott világ eredendő vonásait, a terek elhatároltságát és hierarchiáját jelenítették meg.

A határok iskolája bennünket nem csak a hatalom kultúrára képesített. A szoros behatároltságok közepette különösen jó képességek fejlődtek ki bennünk a határárhágások iránt. (Ez a behatároltságnak nem mond ellent, sőt – amint azt Georges Batailles oly kimerítően és meggyőzően leírja⁶ – annak legbensőbb lényegével ismerttet meg, mint hogy ez a maga teljes mivoltában csakis az áthágás során ismerzik fel.)

A határtalanság újkori illúzióját a *realisan létező* szintjén cáfoló tapasztalatok a képzelet és a remény más köreiből nyitottak utat. A vágy-képzelet-kioltás körei világunkban nem zárulhattak össze túl gyakran. A képzelet kifutópályái errefelé kénytelenségből is hosszabba nyúltak, és talán nem túlzás azt állítani, hogy messzebbre is vezetnek.

A vágyálmok nyomában tolongó turistatömegek sáskajárása idején,⁷ az utolsó szegletéig „felfedezett” és mediálisan megjelenített Földön ez olyan képesség, amelyet nem méltányolhatunk eléggé. A totális korlátozottságban a korlátlan fejlődés illuzionisztikus kerülő útjának megtétele nélkül lehetett és lehet eljutni a személyesen és közösen is elengedhetetlen önkorlátozás gyakorlatához.

Ebben a kezünkre játszik az is, hogy a csábítás kínálata itt kezdetlegesebb. Az egy főre jutó kereskedelmi kísértések száma – az e tekintetben tökéletesen „beterített” első világ-

hoz képest – elenyésző. És többnyire amúgy is túl nagy árat kellene fizetni érte. Ettől a ráfordítandó fáradság vagy egyéb irányú áldozat is jóval érzékletesebben jelenik meg.

Az éles kontrasztok és szembeszökő különbségek érzékeltetőbbé teszik a különféle, egymás mellett létező értékek világait. Az elérhető és az elérhetetlen közti szakadások is nagyobb meggondoltságra készítetnek. Élesebben vetül fel a minden szerzés mögött rejlő kérdés: érdemes-e egyetlen életünket áldozni az éppen élénk vetített díszlet- és eszközrendszerért? És az öntudatlan igenlés áldozatai is szembetűnőbbek a tárgyi gazdagság megmutatásának mórórában: az érte való gátlástalan küzdelem, száználmas arroganciájával az arcokon.

A második világ korlátozottságában az önkorlátozás követelménye és kényszere szervesen van jelen – legalábbis személyes szintjein. Itt a terjeszkedés, a növekedés, a hódítás útjában belső biztosítékok állnak. A külső erőforrások kimeríthetősége csak külsődleges adalékként jelenik meg.⁸ Itt kifejezetten utálatos igénybe venni bármely úgynevezett közszolgáltatást, beleértve a kereskedelem kínálatát is. Ezért aztán sokoldalú, képességekben gazdag, tárgyakban szegény remeteéletre tehetünk szert. Így e hely közösséges és közönséges kéjeitől való eliszonyodás elképesztő méreteket ölthet – tovább tetézve a különféle szubkultúrák közt amúgy is meglévő távolságot.

Az élet kollektivisták elközösségesítése folytán vágyunk az egyedüllétre csaknem csillapíthatatlan. Akárcsak az igaz együttlétre. Olyannyira sikerült összezavarni és egymás kárára alakítani az emberi viszonyokat, hogy csak a visszavonulásban kereshetünk menedéket. Ez ugyanakkor hasonlíthatatlan közösséget is teremtett az együtt szenvedők között.

Az élet e helyt nyíló mélységeiben az ember kénytelen magasabbra emelni a tekintetét. A környező Édenkert-kísérlet színvonalá ugyan egyre magasabbra emelkedik, ám belső oszlása ezzel egyenes arányban halad előre. Így aztán nem esik olyan jól elidőzni benne. Nem mintha nem lennének mindenféle szépségei. Csakhogy az arányok tekintetében mintha valaminő végszes eltolódás volna. Egyebek között a gépesített élet hideg tébolya javára. Az emberszabású élet kárára.

Az általános elszabadulás közepette így az elterjedt lelkesedések ellenében kényszerülünk érezni. Már nemigen van mitől félnünk. (Az istenfélelem múlhatatlan érzésétől eltekintve.) Már túljutottunk az emberarcú üdvörténet lokális poklain, a nemzeti és nemzetközi izmusok tisztító-tüzén. Olykor már nyakig pernyében gázolunk.

Nincs különösebb okunk a helyi jellegű reményre. Akár így, akár úgy kormányozza kikötőbe vagy veti partra a hon hajóját – az immár népakarat képét öltő – végzet, egy világ és egy korszak romjai között vitorlázunk.

Csordultig vagyunk a realizmussal. A *kapitális realizmus*-sal, ezzel a tárgyszerű, tüneményes és hatékony metéllyel is. Mely a jól ismert szocreálnál is mélyebben eszi bele magát a vonzalmakba és viszonyokba, hogy teljessé tegye az ösztönei gépi életet, és teljes – technológiai – egységbe forrassa a Földet. Ezért aztán keressük a kibonatkozás útjait. Melyek majd kivezetnek e tér-idő falai közül.

Feltartóztathatatlanul távolodunk: a tegnapi remények *újkorszari* tüneményétől, mely némely feltevések szerint 1789-től 1986-ig tartott. Mindennemű nyugati irányú elmozdulás ellenére sem lehet nem észrevenni, hogy valahol

utat veszítettünk. De ebben nem állunk egyedül: hat kontinens népessége utazik velünk – az antarktisi pingvineket is beleértve. Ki ne gondolna az ilyen szavak hallatán honunkra: „Lehet, hogy túl érzékeny vagyok, hisz a hanyatlás epicentrumában élek. Minden alvilágba vivő út itt vezet; ide torkollik most az Acheron. A közösségi élet a teljes széthullás állapotában van. A tudományok tökéletesen hermetikussá váltak, más tudományok művelői számára is érthetetlenek. Az üzleti élet éppoly korrump, mint a politika. Hihetetlen mértékben növekszik a brutalitás és a bünyözés, akárcsak az utcák, a közlekedési eszközök, sőt a lakások elhanyagoltsága, szennyezettsége és biztonságának hiánya. A hazugság – hirdetések formájában is – a napi élet alapelvévé vált. Terjed a nyelvi kifejezőképesség eltűnése, a nyilvános érintkezés közönségsége és vulgaritása, az elevenség eltompult semmibevétele, a nevelés mindenmű kísérletének összeomlása és a múlt ebből eredő elfeledése. Mintha az emberek elsüllyedtek volna a működtetés és használás Nirvánájába.”

Pedig e szavak az Újvilágban keltek.

Lehet, hogy eljön az az idő is, amikor már nem lesz a Nyugatnak Keletje. Ez a lehetőség azonban, elnézve az adott állapotot, a mi életidőnkben nem fenyeget oly nagyon. (Bár a keletnémet lét viharos eltűnése mintha gyorsított verzióban mutatná ennek esélyét.) Ha egyszer mégiscsak végbemegy, akkor újabb nagy lépést teszünk a teljes, egyenmű egység felé.

Nem biztos, hogy feltétlenül törekednünk kellene ennek előmozdítására! Megy ez magától is.

Helyzetünk meglehetősen paradox: miközben minden erőnkkel elszakadnánk a második világ mocsarától, nem igazán van hová fejlődni: a

fejlődés áhított élcapata egy más típusú végállapotba: az újkor, a modernitás végére. Ebben a helyzetben az eddig érvényes mértékek, stílusok és értékek kizárólagos érvénye elvész. A hisztériussá fokozott haladás által elvetett hagyományok sokasága újra érvénybe lép, s kiderül: az évek százain át érlelt tapasztalatok seregén alapuló tudás tetemes hányada érvényesebb a modernizmus mulékony mítoszainál.

Szükségünk számos, ám ezek szolgálhatnak leendő, esetleges érények, különös képességeink alapanyagául is. A szépség és a szellem szigetvilága ugyanis nem a nemzeti ösztémek sorrendje szerint szokott rendeződni. Feltárásuk és kidolgozásuk, akárcsak bármely területen történő alkalmazásuk, e helyt is elérhető lehetőség. Nincs olyan minta, melyet érvényessége folytán követni lehetne és kellene. Mint ahogy nem lehet nem tekintettel lenni mindarra, ami körülöttünk történik. A globális gondolkodás és a lokális cselekvés ideje van. (És ez nem jelent feltétlenül olyan „harmadik” utakat, melyek a harmadik világba visznek...)

Példátlan együttállás idejét éljük: nemcsak a nemzeti és az egyetemes történések állnak együtt, de egy időben – sőt egyre inkább egymásba érve – egy kor és egy világ ér egyszerre véget. Ez a kivételes együttállás rendkívüli esélyeket kínál: korszakos tévutak elkerülését, nyugalmas eszmélődést (hisz nincs miről „lekésni”!), a megfontolt helyreállítást és a kísérleti kezdeményezést (beleértve ebbe élhető arányaik kialakítását is!), valamint a visszatérést eredendő emberi elhivatottságunkhoz; annak tudatosítását, hogy hol is vagyunk, mi is történik velünk.

A második világ mélysége, mely egyszerre valóságos és képletes, a magasság iránt ébren tartott vágyaival erre ad esélyt. Az ég itt is éppoly közel van, mint más égtájakon – és ugyanolyan messze is. De a mélységből – erről tudósít minden *De profundis* – mintha jobban érzékelhető volna a magasság is.

JEGYZETEK

1. Goethe szóhasználat. Idéti Hanspeter Padrutt: *Der epochale Winter*. Zürich, 1984. Magyarul in: *A késő újkor józansága* Olvasókönyv a tudományos technikai világfelszámolás tudatosítása köréből. Göncöl-Vita, Budapest, 1991.
2. Erről Susan Sonnet ír igen érzékletesen az *Under the Sign of Saturn* (New York, 1980) című könyvében.
3. Az előbbi a hivatalos címer példázta, az utóbbi a múlt századi nemzeti mitológia, valamint összes vonzatának felmelegítésében éppen eléggé megmutatkozik.
4. Erről teljes képet ad Paul Virilio-Sylvère Lotringer: *Tiszta háború* (elő-

- készületben) című könyve, valamint a *Késő újkor józanságában* szereplő szövegválogatás.
5. Hannes Böhringer: *Die Hosentasche*. In: u.a.: *Moneten*. Merve, Berlin, 1990.
6. Georges Batailles: *Der heilige Eros*. Berlin-Wien, 1974.
7. Überflutete Reize. *Die Zeit*, 1990. augusztus 10.
8. A kérdés globális és első világbeli vetületéről lásd: Peter Koslowski: *Die Wirtschaft als Kultur*. Passagen, Wien, 1989.
9. Erwin Chargaff: *Allmacht und Ohnmacht der Naturwissenschaften*. In: *Fortschritt ohne Mass?*, Pieper, 1981.

FILMVILÁG

Filmművészeti folyóirat

A SZEPTEMBERI SZÁM TARTALMÁBÓL

Bikácsy Gergely: **A megszállás és az ellenállás a francia filmben**

Kuroszava *Álmok* című filmjéről
– Dániel Ferenc

Pályi András **Wajda** *Korczak* című
filmjéről

Hoffmanniána III. rész

Andrej Tarkovszkij hagyatékából
előkerült, megvalósulatlan
forgatókönyvek

Közép-Ázsia egy év távlatából

DOBROVITS MIHÁLY

Az alább következő sorok szerzője 1963-ban született, és 1987-ben lett az ELTE középkori egyetemes történeti tanszékén aspiráns. Végzettségére nézve turkológus, történész. 1989 decembere és 1990 márciusa között négy hónapot töltött el a Szovjetunió déli területein, hogy anyagot gyűjtsön – azóta is készül – kandidátusi disszertációjához. Amikor útra kelt, arra számított a legkevésbé, hogy politikai elemzést, haditudósítást és ehhez hasonló irományokat ad majd ki a kezéből. Nem akart belekeveredni a politikába, de – akarata ellenére – a sorsába keveredett a politika.

Az általa felkeresett három köztársaság – Üzbegisztán, Tadzsisztán és Türkmenia alkotja, Kirgíziával együtt, a szűkebb értelemben vett Szovjet Közép-Ázsiát. Kazahsztánnal együtt e területeket nevezték korábban Nyugat- (vagy Orosz-)Turkesztánnak. Nyugatról a Kaszpi-tenger határolja, keleti folytatása a mai Hszincsiang-Ujgur Autonóm Tartomány Kínában, amelyet régebben Kelet- (vagy Kínai-) Turkesztánnak is neveztek. Délről Iránnal és Afganisztánnal határos.

A történelem és művészettörténet iránt érdeklődő olvasó az alábbi tájegységeket ismerheti Közép-Ázsiában: Horezm, az Aral tó déli részén, Horaszán, a mai Türkmenia déli, Iránnal határos részén (a Türkmeniával határos iráni tartomány a mai napig ezt a nevet viseli); Transzoxszánia, a terület két nagy folyója, az Amu-darja és a Szir-darja közül, az utóbbtól keletre eső vidékek neve.

A közelmúlt története során itt terült el két, a cári birodalomnak alávetett állam, a Hívai kánság, Horezmben, és a Buharai kánság, az Amu-darja keleti partján.

A terület hagyományosan az iszlám ortodoxia egyik fellegvára volt, és mind a mai napig az is maradt.

A lakosság kevert. Nyelvi megoszlása nagyjából a következő: az üzbégek és az ujugrok közeli nyelvrokonok, könnyen meg is értik egymást, és nyelveik egyaránt a török nyelvcsalád délkeleti ágába, a turki nyelvek közé számítanak. (A török nyelvek, ha nem is olyan egységesek, mint azt rajongóik néha látni szeretnék, nem is különböznek egymástól jobban, mint mondjuk a germán vagy a szláv nyelvek. A probléma csak az, hogy azonos néven nevezik beszélői is és a kutatók is az egész nyelvcsaládot, és a számunkra ismerősebb anatóliai törökség nyelvét, illetve népeiket.) Ugyanilyen közelebbi rokonok még a kazah és a kirgiz, illetve a kazányi tatár és a baskír. Nem is lenne igazán illendő, ha a tatár mint népnév csak egy népet jelölne. Eltekintve attól, hogy a középkorban a mongolokat jelölték e névvel, az általuk meghódított régi tatár törzsszövetség után ma is két népet jelöl e név. A már említett kazányi tatárokon kívül, még a krími tatárokat is így nevezik, akik viszont csak távolabbról rokonok velük. A névazonosság a két népet a XV. századig egybefoglaló Aranyhorda

hagyománya. A türkmének, az azerbajdzsánokkal és a gagrauzokkal együtt, az anatóliai törökök legközelebbi rokonai. A tadzsikok viszont indoeurópaiak, a perzsa nyelv egyik változatát beszélik.

Hagyományos kultúrájuk szerint a kazahok, a türkmének és a kirgizek nomád állattartók, a többiek elsősorban letelepedett földművesek és városiak. Külön is érdemes megjegyezni, hogy bár nyelvük teljesen különböző, a tadzsikok és az üzbégek hagyományos kultúrája „a megszólalásig” azonos.

A felsorolt városok közül Taskent, Budapestnél valamivel kisebb, Bécs nagyságú város, Szamarkand félmilliónál nagyobb, Buhara, Dusanbe és Ashabád százezres, tehát, Miskolc, Debrecen vagy Pécs nagyságú városok.

A köztársaságok közül Türkmeniának Ashabád, Üzbegisztánnak Taskent, Tadzsisztánnak Dusanbe, a szerző által meg nem látogatott Kirgíziának Frunze, Kazahsztánnak pedig Alma-Ata a fővárosa.

Igen, de miért éppen most

kezdem hozzá ehhez a cikkhez? A válaszom elég személyes, most jött el – úgy érzem – az ideje. Amikor elutaztam ebből az országból, még Grósz Károly fenyegetőzött a maga „gazdasági szükségállapotának” bevezetésével, mire visszaértem, Horváth Balázs tette ugyanezt. Eközben, távollétem ellenére, itthon is megváltozott az életem. Aspiránsból, leendő tudományos reménységből lettem egy időre munkanélküli, felesleges ember, aki úgy érzi, hogy még a „periférián maradáshoz” is csak harci indulókkal vezet az út. Költöztem. Hat négyzetméteres lakótelepi tulajdonosból így lettem vagyontalan kertvárosi polgár, szellemi szabadfoglalkozású tanár.

Ha nagyon érdekelne, még azt is nehezen tudnám össze számolni, hány városban jártam ez alatt az idő alatt, arra pedig már végképp nem mernék vállalkozni, hogy megmondjam, hányadik szoba ez, amelyben két év óta alszom. De miért kell, hogy mindezzel untassam az olvasót? Azért, mert ez a nem egyidejűség érzése tette azt, hogy hazatértem után sokáig egyszerűen nem voltam képes arra, hogy összefoglaljam a gondolataimat arról, amiről beszélni szeretnék. Ha nem ismered azt, akihez szólni kívánsz, lehetetlen vele értelmesen kommunikálnod. Ha ennek tetejébe még önmagaddal sem vagy közben tisztában, akkor a legjobb, hogyha hallgatsz. Makogásodra senki sem lesz kíváncsi.

Az, amit írni szeretnék, nem útinapló. Magyarázat és esélylatolgatás néhány országról, ahol jártam, merőben szubjektív alapon. Ettől persze a buharai fellegvár nem lesz kevésbé szép. Csak éppen nem erről szeretnék most beszélni.

Ha most megpróbálom megrajzolni az útvonalat, amit

bejártam, az alábbi látom: Oroszország, Üzbegisztán, Tadzsisztán, Türkmenia, Oroszország, majd – Budapesti átszállással –, Törökország. (A tranzitországokat – Bulgáriát, Jugoszláviát és Romániát – most nem számítom külön.) Megfordultam vagy laktam Leningrádban, Moszkvában, Taskentben, Buharában, Szamarkandban, Dusanbében, Ashabádban, Ankarában, Adanában, Orduban – Törökország fekete-tengeri részén –, Isztambulban és a Balkánon. Fogadott akadémikus és dobott ki – durván – kollégiumi portás. Akartak családba befogadni, néztek helyinek és volt részem a külföldinek kijáró „bánásmódok” mindegyikében, a piederesztálra emeléstől a „majd mi megmutatjuk neked!” különféle, de egyformán megalázó változataiig. Persze hazudnom kellene, ha azt akarnám állítani, hogy én magam mindig tudtam, hogy mit kell csinálnom. Ha az ember havonta vált országot, mindig el van maradva a lelkében egy várossal. Ehhez társul még a honvágy és a pesti ember örök, önfejű esetlensége, ami csak tetézi azt a törvényszerű értetlenséget, amely még a legfelkészültebb európaiat is elfogja, ha a Keletre utazik. Tehát voltak, akiket akaratlanul is sikerült végig sértennem. A legtöbb, amit most utólag tehetek, az az, hogy itt, e sorok írása közben kérem bocsánatukat.

Változatok Johannesburgra,

ez lehetne az összefoglaló neve Közép-Ázsia fővárosainak. Magabiztos ifjú titánként érkeztem meg szovjetunióbeli kutatóútam második állomására, Taskentbe, még 1989. december 15-én. Történeti kéziratokra voltam kíváncsi. Büszke voltam magamra, hogy meglehetősen hosszú várakozás után sikerült eljutnom ide, és megszerezve a taskenti Keleti Intézet tudományos titkárnak címét és telefonszámát, kilátásom is van arra, hogy mihamarabb dolgozni is tudok majd. Megálltam a város központjában, fulladozva a leningrádi fagyot hirtelen felváltó plusz nyolcfokos „hőségben”, és nem akartam elhinni, hogy tényleg itt vagyok. A második meglepetést az intézet tudományos titkára okozta, aki európai kollégáit messze meghaladó korrektséggel fogadott. Még csak be se kellett mennem az intézetbe, telefonhívásomra fél órán belül a rendelkezésemre állt a szállás és egy ígéret, hogy a pénteki érkezésemet követő első munkanapon, hétfőn megkezdhetem a munkát.

Mindez sokszorosan elég volt arra, hogy örömem teljes legyen. Nemcsak az ügyintézésnek a Szovjetunióban és a Keleten egyáltalán nem általános korrektsége volt ok az öröme, hanem az is, hogy megszabadultam egy mégiscsak bennem levő stresszes érzéstől. Leningrádi kollégáim beleültették a bogarat a fülembe. Szerintük a legkevesebb, amire fel kellett volna hogy készüljek, az az volt, hogy „féhékként” szállás és munkalehetőség nélkül hagynak, és még hálát adhatok azért, ha nem rabolnak ki rögtön a repülőtéren. Mindezek ellenére volt a levegőben valami nagyon nem egészséges, amitől nem tudtam önfeledten örülni a sikernek. Csak később jutottam el odáig, hogy rájőjjenek: a város egész létét meghatározó bizalmatlanság kezdett el rám is hatni. A bizalmatlanság, amit a városban osztozó két nép és kultúra épített ki maga és a hozzájuk tartozók közé, hogy – szükség esetén – azonnal készen állhassanak az önvédelemre.

A két nép és kultúra elkülönülése, és az őket elválasztó láthatatlan, de mégis minden esetben jól érzékelhető szakadék, amelyen csak a mindennapos súrlódások képesek áthaladni, teszik ezeket a városokat a természetes apart-

heid rendszerének mintapéldányaivá. Ez a városokként módosuló, de alapjában véve mégis mindenütt azonos rendszer sajátosan érintett engem is, mint külföldit. Egyrészt nekem is alkalmazkodnom kellett ahhoz a bonyolult koreográfiához, ami az etnikumok közötti érintkezést szabályozza, másrészt éppen eleget tartózkodtam Oroszországban ahhoz, hogy – adott esetben – az, aki nem tudta, hová való is vagyok valójában, automatikusan „orosznak” nézhessen. Erre azért is könnyen sor kerülhetett, mert Közép-Ázsiában a nemzetiségi hovatartozás olyan kategória, ami nem fedi feltétlenül az egyén természetes nemzetiségét. Az „orosz” így gyűjtőnévül szolgál mindazoknak a közép-ázsiai lakosoknak, akik később, általában a forradalom után, és megint csak általában, európai és nem muzulmán környezetből kerültek ide. Kivételek ez alól az azonosságukat makacsul őrző koreaiak. Így oroszoknak számítanak az ukránok, beloruszok is, sőt még a németek, baltiak és kaukázusiak is. Bizonyos esetekben még egyes mohamedánok, tatárok, baskírok, azerbajdzsániak is ebbe a kategóriába tartozhatnak, igaz ez az ő esetükben inkább személyes választás ügye.

Az e népekből származó betelepült értelmiségiek, ha képesek felismerni a saját kultúrájuk és a befogadó kultúra alapvető közös vonásait, könnyen számíthatnak arra, hogy a „helyiek” társadalmába befogadják őket, ha nem, akkor mint szovjetkori betelepülők, „orosznak” számítanak.

Különös, közties helyzetet foglalnak el a krími tatárok. Nyelvileg kevésbé körülbástyázottan próbálnak meg egyaránt távolságot tartani a náluk számban nagyobb, de nyelvileg és kulturálisan rokon üzbégekkel is és az oroszokkal is.

(Taskentben, a nemzeti irodalom emlékeinek szentelt Kéziratintézetben, a korábbi Irodalmi Múzeumban lepődtem meg először ezen. Itt az egyik kutató, legnagyobb meglepetésemre, csak oroszul volt hajlandó velem beszélni. Amikor rákérdeztem, elmondta, hogy nem az én – egyébként csekélyke – üzbég nyelvtudásommal volt elégedetlen, hanem krími tatár voltát akarta hangsúlyozni. Ugyanígy, ha az üzbég újságosnál az üzbég nyelvű Julduzt kértem, a hülyéknek kijáró mosollyal bár, de készségesen odaadta. Ha azután, ugyanott a krími tatár nyelvű Jyldyzt kértem, azonnali csökkenést a szimpátia. Dusanbében pedig, ahol szintén élt néhány krími tatár család, az orosz- és örményellenes pogrom órájuk is kiterjedt.)

Ugyanígy közties helyzetet foglalnak el a törökök is Üzbegisztánban. Hiába erősítették értelmiségi ismerőseim, hogy a ferganei események csak provokáció hatására törtek ki, a közhangulatból érezhető volt, hogy a „tömegeknek” nem kellett nagy biztatás.

Az „orosznak” tekintett rétegek viszont maguk is több alcsoportra oszthatók. Eltekintve attól, hogy több nemzetiségről van szó, a betelepülés ideje szerint is elkülönülnek egyes alcsoportjaik. Taskentben és Szamarkandban ugyanis már a forradalom előtt is élt orosz lakosság. Hozzájuk csatlakoztak azok a spontán betelepülők, akik a forradalom és az azt követő zavaros időszak hatására spontán módon érkeztek ide, mintegy belső menekültekként. Ez a menekülési hullám a harmincas évekig tartott. Voltak olyanok is, akiket a menekülési hullámmal párhuzamosan, maga a szovjet kormány telepített ide, részint politikai okokból, mint megbízhatatlan elemeket, részben pedig, mint szükséges szakembereket. (Ez a telepítés egyébként szintén nem ment ellenállás nélkül.) A második világháború alatt evakuált elemként kerültek ide a németek és a koreaiak. Az

akkor idetelepített oroszok jelentős része viszont hazatért. A szovjet korszak következő nagy betelepülési hulláma a második világháborút követő beruházásokkal érkezett ide. Jelentős különbség köztük és a korábbi betelepülők között, hogy azok még mind a mai napig őrzik a régi, forradalom előtti orosz élet számos elemét, ideértve a vallást és a hozzá kapcsolódó ünnepeket is. Az új telepesek zöme viszont „szovjet” ember. Van azonban bizonyos mértékű belső asszimiláció is, így Üzbegisztánban és Tadzsisztánban az elsőként említett, régi betelepülőkkel álló csoport részben asszimilálni tudta az újabb betelepülőket. Így ma a taskenti és dusanbei oroszok zöme, mindennapi kultúrájában lényegesen felette áll az anyaországban maradtoknak. Nyelvük is lényegesen tisztább, az irodalmi nyelvhez közelebb áll, nyelvjárási és szargon elemektől mentes. Gyakori a körükben a karácsony, a régi naptár szerinti újév és a húsvét megünneplése. (Még Taskenten is túltett egy időben Alma-Ata, amely a húszas-harmincas években az orosz kulturális élet egyik refugiumának számított. Olyan alkotók találtak itt helyet, mint például Dombrowszkij.) Ashabádban viszont az újabb betelepülők tudtak dominánssá válni.

Ezt a jelenséget, a régi orosz kultúra megmaradását Közép-Ázsiában, több okkal is magyarázhatjuk. Az első közülük az, hogy a szovjet rendszer, kiépülése idején mindenütt a helyi ellenfelek leküzdésére rendezkedett be, így azok, akiknek sikerült valahogyan az ország más részeire települniük, ezt a nyomást elkerülték. A szovjet politikai felépítmény sajátos rendjében egyszerűen kikérültek a hatalom látószögéből. Mint oroszok, a hatalom embereinek számítottak a helyi lakosság szemében, mivel Turkesztánban az ellenállás nem annyira szovjet-, mint inkább oroszellenesként működött. Ebben a helyzetben aztán, akarva nem akarva, rá voltak kényszerülve, hogy gyökértelen elemként a helyben kialakuló szovjet rendszer mellé álljanak.

A szovjethatalom helyi szervei pedig, mivel elsődlegesen a helyi lakosság ellenállását igyekeztek letörni, elfogadták őket, mint olyan, kulturálisan a helyi lakosság átlagánál magasabb szinten álló, és gyakran szaktudással is rendelkező elemeket, akiket egyszerre lehetett szakmai és politikai szempontokból felhasználni. Ez a konszenzus aztán kompromisszumra vezetett. A helyi oroszok, mindaddig, amíg megtartották a formális együttműködés minimumát, lényegében szabadon, a helyi hatalmi szervek által nem zavartatva élhettek, ugyanakkor, mint az adott köztársaság lakosait, a központi hatalom is békén hagyta őket mindaddig, amíg nem kerültek szembe a hatalom alapvető szervezeteivel. A száműzöttekből és az ide kényszerlakhelyként telepítettektől eltekintve, még a helyi államvédelmi szervek sem fordítottak rájuk nagy figyelmet. Igaz, emlékezve arra, hogy honnan jöttek ide, a betelepült oroszok is igyekeztek „összehozni magukat”.

A másik fontos ok, amiért a köztársaságok oroszai kulturálisan magasabb szinten állhattak, mint az anyaország, az az volt, hogy általában azt a nyelvet beszélték anyanyelvüként, amelyet a politika a helyi lakosság autonóm törekvéseinek fékmentésére minden eszközzel igyekezett a köztársaságokban terjesztetni – az orosz. Így alakult ki az a helyzet, hogy az – általában akarattal kivül – asszimiláló, homogenizáló erőnek használt, köztársaságokbeli oroszok könnyebben tudtak hozzájutni a saját anya-

nyelvű kultúrájuk alkotásaihoz, mint akár a helyiek, akár az anyaországban maradt rokonaik. Ezt ugyanis, az egyes köztársaságokban, szintén asszimilációs okoknál fogva, az olvasók számára képest lényegesen nagyobb erővel terjesztették, mint az anyaországban. Ugyanakkor, hasonló okokból szinte mindegyik köztársasági vagy nemzetiségi kiadó rendelkezik orosz nyelvű szerkesztőséggel is. A lapok zöme is két nyelvű, vagy a központi lapok helyi nyelvű mutációjaként működik.

A köztársasági egyetemek mindegyikének van orosz nyelvű tagozata is. Ezek nemcsak az adott köztársaság orosz nyelvű lakosait szolgálják ki, hanem igen gyakran a központi területekről is fogadnak orosz nyelvű hallgatókat, amit a helyi lakosság a saját esélyegyenlősége csorbításának érez. (Csak emlékeztetőül: az 1986-os alma-atai diák-megmozdulások egyik kiváltó oka, többek között, éppen az orosz nyelvű mutáció túltengése volt. Ezzel szemben, Gorbacsov kazahsztáni és üzbegisztáni tisztogatásaival egy időben érte a nacionalizmus vádja a jakutszki egyetemet azért, mert hallgatói között már 80 % volt a jakutok aránya!) A közép-ázsiai oroszok relatíve magas kultúrfokában azonban van még egy szubjektív tényezőnek is szerepe: annak, hogy kénytelenek voltak megtanulni

kisebbségben élni,

tekintve, hogy jelenlétük csak a nagyobb városokra korlátozódik. Ez lenne tehát az oroszok csoportja.

A következő csoport a *helyiek* csoportja. A nevet nem mi magunk adtuk nekik, hanem a köztársaságok oroszai nevezik így őket. Általában az a szabály, hogy az „oroszokkal” szembeállítva helyiinek számít mindenki, aki a területen őshonos népességből származik, vagy

- az őslakossággal anyanyelvén szót ért;
- kulturálisan nem különül el az őslakoságtól;
- önként vállalja a beolvadást az őslakosságba;
- csoportérdekei nem válnak el az őslakoságtól;
- népcsoportja az orosz hódítás előtt a területen lakott;
- magát az oroszokkal szemben az őslakosságba sorolja.

Igy a helyiek közé tartoznak a köztársaságok névadó népei (ÜZBÉG, KAZAH, KIRGIZ, TADZSIK, TÜRKÉMÉN) mellett, az autonóm köztársaságot alkotó KARAKALPAKOK, a különféle pamíri népek, a buharai zsidók, az UJGUROK, a forradalom előtt a területre települt minden oroszországi muzulmán nép fiai, és a maiak közül azok, akik ezt vállalják.

A KARAKALPAKOK Üzbegisztán északi részén laknak, saját autonóm köztársaságukban. Nyelvileg a kazahok egyik csoportjának lehetnének tekinthetők, eredetüket azonban egyes kutatók a magyar történelemből jól ismert BESENYŐKKELEK, és az orosz krónikák CSORNYIJE KLOBUKI néven említett népével kapcsolják össze, tekintve, hogy a két nép azonos nevet visel („fekete sapkák”). Az UJGUROK Kazahsztánban a XIX. század óta vannak jelen, TARANCSY néven, Taskentben pedig az újabb időkben, századunk ötvenes éveiben jelent meg egy nagyobb, mintegy huszonöt ezres ujjur csoport. Ők Kínából, a Hszincsiang-Ujjur tartományból érkeztek ide, eredetileg főként ösztöndíjas diákként. Kívülük még Üzbegisztánban a Kirgízia által közrefogott csücskében, Ferganában él jelentősebb, még az orosz hódítás előtt oda került ujjur csoport. Ez utóbbi te-

rületen ujjur nyelvű színház is működik. (Az ujjurok kérdésére egy igen kedves ismerősöm, a taskenti Kéziratintézet egyik munkatársa, aki maga is ujjur származású irányította rá a figyelmemet. Barátságunk odáig ment, hogy még feleségének, egy szintén ujjur, és férjével együtt kínai születésű zeneszerzőnek a jubileumi bankettjére is meghívott.) A „helyiek” közé számít még minden, a forradalom előtt Közép-Ázsiába került KAZÁNYI TATÁR, BASKÍR és általában minden szunnita muzulmán. A forradalom után betelepültek közül csak azok, akik ezt külön vállalták. Akik nem, azok automatikusan besorolódtak az „oroszok”, azaz a jövevények kategóriájába. Különösen Tadzsisztánban, ahol a nyelvi rokonság már nem segítette beilleszkedésüket. Igen szép példa volt, hogy Dusanbében egymás utáni alkalmakkal találkoztam építkezésen oroszként, oroszok közt dolgozó baskírral és baskír értelmiségivel, a helyi Történeti Intézet egyik vezetőjével, aki olyannyira „helyinek” számított, hogy még az engem ott vendégül látó orosz régész is automatikusan tadzsikul kezdett vele beszélni. (Tudta, hogy többé-kevésbé értem a nyelvet, tehát nem engem akart kikapcsolni a társalgásból.) Ugyanígy Ashabadban az intézet tatár fotósa is automatikusan oroszul beszélt a munkatársakkal, és nem türkménül. Ami a közép-ázsiai lakosság egyéb, helyinek számító elemeit illeti, sajnos kénytelen vagyok az alábbi szörnyűségekkel untatni az olvasót:

A tadzsikisztáni JAGNÁBIAK, akik a terület régi kultúrnépének, a SZOGDOKNAK ma már írásbeliség nélküli utódai, szunnita muzulmánként mindenképpen helyinek számítanak. Ugyanígy helyinek számítanak a buharai arabok is, akiknek az ősei még az iszlám elterjedésének korai századaiban költöztek erre a vidékre. Helyinek, ha nem is elsőrangúnak számít az a néhány ezernyi türkméniai BELUDZS is, akiknek ősei a múlt század folyamán költöztek az akkori indiai-iráni, a mai iráni-pakisztáni határvidékről mai hazájukba.

Sajátos helyzetük van az azerbajdzsánoknak. Ők csak a legutóbbi időkben tűntek fel Közép-Ázsiában, mivel, síta muzulmánok lévén, korábban nem fogadták volna el őket. Ma azonban, nyelvi és politikai okok miatt, a közép-ázsiai lakosok többsége elfogadja őket „helyiként”; sőt, a Népfrent sikerei kifejezetten népszerűvé tették őket. Dusanbében igazi bakui azerbajdzsánihoz lehetett szerencsém, aki a zavargások kezdetén még lelkesen hirdette, hogy az Azerbajdzsáni Népfrent nevében beszélni fog a tömegekhez. Később inkább a menekülést választotta.

Természetesen „helyinek” számítanak az egyes közép-ázsiai köztársaságok lakosai a szomszédos köztársaságokban. Ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne köztük is alkalmilag feszültség. Jól látszott ez a tavalyelőtt nyári tadzsik-kirgiz és a tavaly nyári kirgiz-üzbég összecsapások során. További, nyíltan még ki nem mondott ellentét feszül a tadzsikok és üzbégek közt is, Szamarkand és Buhara kapcsán. E két város ma Üzbegisztánhoz tartozik, azonban Szamarkandot felelő részben, Buharát teljes egészében tadzsikok lakják. Igaz, a környékükön elsősorban üzbégek laknak. Tadzsisztán, amely 1936-ban vált ki Üzbegisztánból, ma is igényt tart rájuk, mondván, hogy Szamarkand és Buhara a tadzsik nép és kultúra történeti központjai. A szamarkandi tadzsik nyelvű értelmiség is intenzív kapcsolatot tart Dusanbével. (Buharában már nem maradt tadzsik értelmiségi réteg.) Ugyanakkor az üzbég közvélemény azt hangsúlyozza, hogy mennyi közös elem található a két nép kultúrájában. A feszültség másik eleme az, hogy Dusanbe környékén jelentős üzbég kisebbség él, akik meglehetősen nehezmenyesték a nyelv-

törvényt, amely szerint a tadzsik lett a köztársaság egyetlen hivatalos nyelve. Ezt a törekvést még egyes tadzsikisztáni orosz értelmiségiek is támogatták, mintegy lokálpatrióta alapon. Sőt akadt olyan oroszajkú, költői hajlamokkal megáldott ismerősöm, aki, Hafiz híres versét parafrázálva („Ha az a sárázi török szívemet a kezébe venné / Odaadnám anyajegyért Szamarkandot és Buharát”) írt verset a mai Tadzsisztán elárultságáról e két város nélkül.

A „helyinek” számító lakosság sajátos rétegét alkotják az úgynevezett MANKURTOK, azaz kultúrájukban eloroszosodott helyiek. Olyan külsőleges asszimiláns rétegről van szó, amelynek tagjai városi környezetben átvették a szovjet-orosz életforma alapvető elemeit, beleértve az orosz nyelv mindennapi életben való használatát is. Így többé-kevésbé kikerültek anyanemzetük kultúrájából, anélkül azonban, hogy véglegesen beilleszkedtek volna az oroszok közé. Oroszokkal szemben minden esetben helyinek, illetve köztársaságinak számítanak, családi viszonyaik, házassági szokásaik is e rétegbe sorolják őket. Életformájuk és magatartásuk a hetvenesévek közepéig egyértelműen pozitív értékelést kapott, a nyolcvanas évekre azonban helyzetük nagymértékben átértékelődött. Ők maguk is egyre erősebben kezdték felfedezni és kihangsúlyozni a saját „helyi” gyökereiket. Értelmiségi elemeik gyakran váltak a helyi nacionalizmusok zászlóvivőivé. (Tipikus példái ennek a magatartásnak a kirgiz Ajtmatov, a kazah Szulejmanov, a kazányi tatár Ravil Buharajev, akik a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójáig oroszul író szovjet szerzőkként szerepeltek és szereztek maguknak hírnevet.) A nem értelmiségi mankurtok is erős tömegnyomás alá kerültek, a „helyi” lakosság szemében kvázi-asszimilánsok voltunk az elítélendő, az „oroszok” viszont helyi kapcsolataik miatt bizalmatlanok velük.

Az orosz nyelvű kultúra egyfelől azt a közvetítő és értékátadó szerepet tölti be Közép-Ázsiában, amit a világ más részein az angol, vagy korábban a német és a francia töltöttek be. Ebben a minőségében az iszlám világ nagy kultúrnyelveit, az arabot és a perzsát szorította ki a területről. Másfelől azonban használati politikai kérdéssé is vált. Az orosz betelepülőkről beszélve már megpróbáltam utalni arra, hogy a köztársaságokban mennyire aszimmetrikus a helyi és az orosz nyelvű elemek viszonya. Az „orosz” elemek gyakorlatilag hatalomszemleges területen élhettek, feltéve, ha betartották a kötelező játékszabályokat. A szovjet belpolitikájában alapvető tételnek számított egészen Gorbacsov uralomra jutásáig az, hogy a „helyi” nacionalizmusokkal szemben a „helyi” erők léptek fel, gyakorlatilag autonóm módon. (Erre a „nyomjatók el magatok!” néven leírható gyakorlatra még visszatérünk.) Így az a gyakorlat alakult ki, hogy az „orosz nacionalizmus” jelenségével a központ foglalkozott, a helyiek számára viszont minden „orosz” az „internacionalista”, tehát a jó kategóriájába tartozott. Emellett a nemzeti kultúrák meglehetősen elhanyagolt, kézivezérelt állapotban voltak. A „nacionalizmus” elleni küzdelem gyakorlatilag kiiktatott minden lehetséges kulturális értéket, félve azok esetleges autonómiagyényétől. Az alkotó számára tehát két út maradt nyitva. Az egyik, vállalni a szűkre mért kereteket, az internacionalizmus, a kommunizmus építése és a helyi sikerpropaganda szolgálatát, vagy második lehetőségként belépni a köztársasági orosz nyelvű kultúra semleges mezejére. Ha ez utóbbit választotta, személyes alkotói sza-

badsága lényegesen nagyobb lett, mint anyanyelvükön író társaié, hiszen a köztársasági hatalom elől az orosznyelvűség, a köztársaságon kívüli, általában orosz nyelvűnek tartható ellenfeleiktől pedig köztársasági voltak védte meg őket. Idegen köztársaságbeliek lévén, az ellenük irányuló támadás „nacionalizmusnak”, az „internacionalizmusmal” való szembeszegülésnek lett volna értelmezhető. Így érthető meg az a példátlan siker, amit például Ajtmatov ért el. Vitathatatlan írói tehetsége mellett éppen ez, a közép-ázsiai viszonyok mellett már kvázi-disszidens állapot segítette őt a kibontakozás lehetőségéhez. Ugyanakkor ez az alkotói attitűd magában hordozta a saját válságát. Nem tudott ugyanis felkészülni két lehetséges veszélyre. Az egyik a valós asszimiláció határának közeli volta. A másik pedig az a veszély, hogy a köztársasági pártvezetés, és az őt készségesen kiszolgáló helyi írószövetség irányt váltva, mint „nemzetientent” támadja meg, aki oroszul írva, oroszoknak teregeti ki a szennyest.

A másik lehetséges írói attitűdöt elsősorban az üzbégek hivatalos nemzeti klasszikusának, G. Gulámnak a nevével fémjelzhetnők, aki – szintén vitathatatlan – írói tehetségét az üzbég kisrealizmus megteremtése helyett inkább a politika gátlástalan kiszolgálásának szolgálatába állította. (Természetesen ezt a hozzáállást is megérthetjük, ha arra gondolunk, hogy ennek következtében maradt aktív egy-egy nemzeti irodalom és irodalmi nyelv. Ha például a krími tatár Bilál Mambetov vesszük, megérthetjük: egy Lenin-poéma megér egy nemzeti irodalmat.) Ez a magatartás szintén megteremtette a maga „keserédeseit”. A már emlegetett taskenti ujjur barátaimnál talákoztam egy, hozzájuk hasonlóan Kfnából áttelepült, ujjur költőnővel, aki hosszú poémában dicsérte az orosz nyelv szépségeit. A megtanulásához azonban nem vette a fáradságot.

A helyiek társadalmának peremvidékén foglalnak helyet a BUHARAI ZSIDÓK és a PAMÍRIAK.

E két, egyébként nagyszámú és nagy hagyományú népcsoport – sajátos módon – már a szovjet kor előtt is a közép-ázsiai társadalom peremvidékére került volt. Az ő példájuk szemlélteti leginkább azt a mélyen gyökerező különbséget, amely a közép-ázsiai népek nemzet tudatát elválasztja az általunk jobban ismert szovjet, illetve európai mintától.

A muzulmán Kelet nemzet tudatainak egyik legfontosabb sajátossága az, hogy a nemzet tudat szinte sohasem jelenik meg önállóan, hanem szinte mindig, minden esetben másodlagos a valláshoz képest. Az, aki nem követi az adott terület uralkodó vallását, csak nyelvi és civilizációs rokonsága alapján már nem igazán tarthat igényt a befogadásra. Jelenléte legfeljebb csak periferikus lehet. A Közel- és Közép-Kelet még nyelvileg sem ismeri a születési nemzet fogalmát. Az összes keleti nyelvben a „nemzet” fogalmának kifejezésére használt szavaknak eredeti jelentése felekezet, valamely próféta vagy vallásirányzat követőinek összessége. (Így vált lehetségessé az, hogy M. A. Jinnah, a pakisztáni állam megalapítója, Brit-India két nemzetéről, a hindukéról és a muzulmánokéről beszélhessen.)

Az iszlám azonban maga sem egységes. Két legfontosabb iránya a SZUNNA és a SÍA, melynek követői kölcsönösen gyanakodva méregetik egymást. Korábban azonban, a XIV.–XIX. század között még rosszabb volt a viszonyuk. Közép-Ázsia szunnitái és Irán síitái kölcsönösen tagadták

még azt is, hogy azonos vallás követői lennének. Nem számított ritka esetnek az egymás hívei elleni nyílt vallásháború sem. Hasonló volt a helyzet a szintén szunnita Törökország Iránhoz való viszonyával is. Ennek a szétválásnak köszönhetően lettek önálló néppé az iráni síita, török nyelvű azerbajdzsánok, elszakadva anatóliai testvéreiktől, és ekkor szakadt szét az addig egységes perzsa nyelvű kultúra is három ágra. Az iráni síita perzsákéra, az afganisztáni, előbb indiai-mogul, később afgán (pastu) uralom alatt álló ún. „afganisztáni perzsákéra”, akiknek nyelvét DARI néven is emlegetik, és a Közép-Ázsiában üzbég uralom alá került tadzsikokéra. Az afganisztáni és a tadzsikisztáni perzsa nyelvű lakosság egyaránt szunnita, viszont az elmúlt évszázadokban folyamatosan egymással háborús viszonyban álló dinasztiák uralma alatt éltek.

A pamíriak azonban, bár ma Tadzsikisztánhoz tartoznak, mint a Hegyi-Badahsáni Autonóm Terület lakosai se nem perzsák, se nem szunniták. Vallásilag a sía, egy az iráni felfogástól sokban eltérő ágát, az úgynevezett „hetes sítát” követik. E két irányzat, a ma Iránban uralkodó ún. „tizenkettes sía”, amit általában „sía” néven szokás emlegetni, igen sokban különbözik egymástól. A két irányzat a VIII. században vált el egymástól, amikor az addig egységes síták hatodik imámja (spirituális vezetője), Dzsa'far al-Szádik (megh. 765) kizárta idősebb fiát Iszma'ilt az utódlásból, és helyette fiatalabb fiát Moszá Kázimot jelölte utódául. Azokból, akik ezt elfogadták, alakult ki a ma tizenkettes sía néven ismert irányzat. Ők a 874-ben meghalt Haszan al-'Aszkarfig tizenegy élő imámot fogadnak el, és tizenkettedikként, ennek utódát, a gyermekkorában eltűnt Mohamed al-Mahdí várják vissza. Ma ez a hivatalos vallási irányzat Iránban, és ezt követik az iráni kultúrhatás alatt álló azerbajdzsánok is.

Azok, akik nem fogadták el az imámatus öröklési rendjének megváltozását, Iszma'ilt követték, akit egymás után két fia, Mohamad és Ahmad követett méltóságában. Ebből az irányzatból származnak az egyiptomi Fatimida kalifák, (az ő távoli követőik a drúzok), Indiában Aga Khán hívei és a törökországi „alaviták”. Végül e csoportba sorolják a szunniták a pamíri népeket is.

Nemzetiségükre a pamíri népek különféle, de általában a perzsával távolról rokon nyelveket beszélő csoportokat alkotnak, de e csoportokról kevés biztosat lehet tudni. Egyrészt, a tadzsik kormány igyekszik őket eltadzsikosítani, így bizonyos kezdeti kísérletek után abbamaradt e nyelvek írásbeliségének kidolgozása, másrészt, a terület annyira kutatatlan, hogy még a hatvanas években is fedezték fel itt addig még teljesen ismeretlen népcsoportot, az indiai eredetű PARJÁKAT (nevüknek semmi köze nincs az indiai páriák nevéhez). Vallásuk a korai középkorban még egyértelműen a pogányság volt, muzulmán hitük inkább csak formális és újabb keletű, általában nem végzik el a napi öt imát, nem járnak mecsetbe és nem tartják a ramadáni böjtöt, ugyanakkor erősen ragaszkodnak egyes szentek és szent helyek kultuszához. E szokásaikkal viszont a „hetes sía” követőihez állnak a legközelebb.

A dusanbei kormányzat asszimilációs politikáját maradtalanul osztják a dusanbei tadzsik nemzeti ellenzék képviselői is. Őszerintük sincs szó pamíriakról, csupán „hegyi tadzsikokról”. Mindezek ellenére a pamíriak és tadzsikok viszonya korántsem békés. A dusanbei kollégiumok mindennapos eseményei közé tartoznak a tadzsik, elsősorban a kolábi tadzsik és a pamíri diákok összetűzései, a lányok közti hajbakapástól kezdve, egészen a fiúk közti,

komolyabb, néha a késelésig durvuló összecsapásokig. „Természetes” tehát, hogy a dusanbei események a pamíriakat sem kímélték. Így, többek között a pogromok áldozatává vált a tadzsikisztáni akadémiai pamírkatató csoport pamíri származású vezetőjének a fia is, akit félig agyonvertek.

A közép-ázsiai köztársaságok bonyolult társadalmi rétegződése jól nyomon követhető a terület népeinek házassági szokásain is. Általában az a szabály, hogy mindenki lehetőleg a saját közösségén belül házasodik. Az esetlegesen bekövetkező vegyes házasságok koreográfiája nagyjából a következő:

Az „oroszk” nagyjából szabadon házasodhatnak egymás között. „Orosz” nő „helyihez” is bármikor hozzámehet, férje ez esetben „mankurnak” számít, akárcsak gyermekeik is, de beépülhetnek a „helyi” társadalomba, ha akarnak. (Magam Taskentben találkoztam orosz nevű, orosz anya és üzbég apa gyermekeként született, üzbég nyelven játszó üzbég színésszel.) „Helyi” nő azonban semmilyen esetben sem mehet férjhez „oroszhoz”. Ha ilyen eset bekövetkezik, a nő sorsa, a legszerencsésebb esetben is, a teljes kiközösítés lenne. Nagyritkán, értelmiségi asszimilánsok között előfordulhat külföldi férffal kötött házasság, de a férj akkor sem költözhet Közép-Ázsiába. Ha bevándorolt muzulmán nő köt házasságot nem muzulmán férffal, úgy a „helyi” társadalom zárva marad előtte, automatikusan „orosznak” számít. A továbbiak azután már rá, férjére és kettejük anyaközösségére tartoznak. (Ez a házassági gyakorlat egyébként nagyjából megfelel a mohamedán vallásjog, a SARFA előírásainak, amely lehetővé teszi, hogy muzulmán férfi házasságot kössön nem muzulmán nővel, és gyermekeiket természet szerint muszlimnak tekinti, de a fordított lehetőséget gyakorlatilag kizárja.)

Sítták és szunniták közötti házasság gyakorlatilag nem fordulhat elő, mivel valamelyik félnek le kellene mondania a saját hitvallásáról, s ezzel szembekerülne a saját közösségével. (Jellemző, hogy még a nyelvtörvényért legjobban kardoskodó tadzsik nemzeti ellenzékiek is, akiknek követelésére a hivatalos nyelv megfogalmazásába a „tadzsik” mellé bekerült a „perzsa” is, gyakran azon a véleményen vannak, hogy egyelőre nem kívánatos tadzsik nő házassága síta iránival. Ugyanígy nem fordul elő házasság, legalábbis tudtommal nem, pamíriak és tadzsikok, illetve pamíriak és üzbégek között.)

Annak a „helyinek” sincs könnyű dolga, aki azonos vallású, de más nemzetiségűből való házastársat kíván magának választani. Itt is meglehetősen bonyolultak a szabályok. Üzbég férfi például feleségül vehet tadzsik nőt, de fordított irányú házasság már nem lehetséges. Még bonyolultabb a helyzet a türkméneknél. Ennél a népnél mind a mai napig él a régi nomád törzrendszer. A türkmén törzsek általában endogámok, azaz tagjaik rendszerint egymás között házasodnak. Amennyiben nem, akkor a türkmén férfi olyan nőt vehet nőül, akinek törzse a kimondatlan, de mégis mindenki által ismert erőviszonyok szerint „gyengébbnek” minősül. Fordított kísérlet azonban mindenképpen megbukna a lányos szülők ellenállásán. Ha a feleség nem türkmén, akkor az üzbég, vagy kazah asszonytól származó gyermek tisztavérűnek (JIG) számít, a tadzsik vagy egyéb, nem török asszonytól született gyermek azonban csak „szolga” (GUL), legalábbis a hagyomány szerint. Ugyanígy másodrendűnek számítanak a GUL férfiak gyerekei is. Ezért nem

is vehetnek el „teljes értékű” nőt. (Megdöbentő volt látni, mennyire otthontalanul érzi magát az Iránból Ashabádba menekült türkmén kolónia. Otthontalanságuk részben abból fakadt, hogy Iránban, nemzeti és vallási kisebbségi voltak ellenére is lényegesen haladottabb, városiasabb viszonyok közt éltek, mint Ashabádban, másrészt viszont abból, hogy az ashabádi TEKE türkmének nem fogadták be őket teljesen. Ők ugyanis a JOMUD törzshöz tartoztak, amelyik nem képviselteti magát Ashabádban, a tekék központjában. A jomudok türkméniai központjának számító Nebit-Dagban azonban elfogadták őket.)

Türkmén férfi természetesen elvehet „orosz” nőt is, ez esetben a család automatikusan a mankurtok (asszimilánsok) közé számít. A vegyes házasságok azonban megdöbentően ritkák, arányuk mindössze 2%.

A türkmén törzrendszerrel kapcsolatban van még egy érdekes élményem is. Ellenzékieknek számító türkmén társaságban vendégeskedtem, amikor arra lettem figyelmes, hogy milyen határozott szavakkal oszt ki egy férfit a társaság egyik, amúgy megdöbentően emancipáltan viselkedő nőtagja, mondván, hogy annak, mint horaszáni töröknek, jószerivel még türkmének sincs joga magát vallani, hát még vele, tekével, aki a legerősebb törzshez tartozik, a türkmén nemzeti kérdéssel vitába szállni. A megtámadott védekezésként az iszlám hagyományokat kezdte felemlíteni. (A dolog pikantériája az, hogy a horaszáni törökök a nyugati türk kaganátus ideje, tehát a VI. század óta lakói a területnek, míg a tekék csak a XVIII. század folyamán települtek ide északabbról.)

Ha egy szóval akarom jellemezni

a „helyiek” társadalmát, akkor a retardált formalizmus ötlik leginkább szembe. Ez a situáció azonban egyáltalán nem véletlen. A szovjet viszonyok közé kerülve, amely a maga cinikus „nyomjáték el magatok!” jelszavával gyakorlatilag nagyobb elnyomó erőt képvisel a régi cárnál, ez az egy lehetőség maradt meg számukra arra, hogy megmenthessék saját nemzeti identitástudatukat. Ez az, amit rendszeresen ért félre minden orosz, aki velük szembekerül.

Ismail bej Gaspirali, a modern krími tatár irodalom és az oroszországi DZSADID („ifjúörök”; az arab GADID: „új” szóból) mozgalom megalapítója írta le, tudtommal először egy az oroszországi muzulmánok helyzetéről szóló, a múlt század harmadik negyedében kiadott, orosz nyelvű röpiratában azt, hogy mekkora hibát követ el a cári kormányzat azzal a nemtörődöm „fizessétek az adót, és éljetez, ahogy tudtok!” politikával, amit odáig a mohamedán alattvalóival szemben alkalmazott. Az általa felpanaszolt nemtörődömség azonban korántsem csak a cári kormányzatra volt jellemző. Megdöbentő, hogy a nemzetiségi kérdésekben mennyire illetéktelen az orosz gondolkodók bármelyike. Jelenlétük, akárcsak az irodalomban, szinte kizárólagosan csak mellékszereplésre korlátozódnak. Ugyanez az értetlenség tapasztalható a mai oroszországi orosz értelmiségben is. Eltekintve a krími tatárok iránti szimpátiától, mint a totalitáriánus állam ellen irányuló érzelmek kinyilvánításának egyik lehetséges formájától, gyakorlatilag senki sem érti közülük, hogy mi is a köztársaságok muzulmán lakosainak igazi panasz. A legáltalánosabb hozzáállás az „elképesztő, hogy mit meg nem enged itt magának a helyi maffia és a moszkvai központ” sajnálatteljes közhelye. Aki túlzóbb volt, az még 1990 elején is csak a helyi maffia, értelmiség és hatalmi szervek szabotázsáról beszélt. (Érdekes emlékem

egy, a rendcsinálás hevében a belügyi csapatokkal együtt Dusanbébe érkezett moszkvai újságírók kijelentése. Az események értékeléséről beszélve az egyik félmondata így hangzott: „... tudja Misa, nálunk itt, Oroszországban furcsa dolgok zajlanak...”, és egyszerűen nem értette, miért figyelmettem arra, hogy most nem Oroszországban, hanem Tadzsisztánban vagyunk.)

Ugyanígy feltűnő volt az is, hogy a belügyi egységekkel együtt a városba özönlő szovjet tudósítók közül egy sem akadt, aki értett volna tadzsikul. Pedig az afganisztáni riportok tanúsága szerint ilyen riportert nem is egy van a szovjet sajtóban. S aki az afganisztáni perzsát megérti, annak Dusanbéban nincsenek nyelvi nehézségei. De hiába, az már külügynek számít... Ez a helyzet nem sokban különbözik attól, amit a Dusanbei Állami Egyetem keleti és filológiai fakultásain tapasztalhatunk. Itt két különböző fakultás két különálló szakja tanítja gyakorlatilag ugyanazt az anyagot. A keleti fakultás perzsa és a filológiai fakultás tadzsik szakjainak anyaga, néhány specifikumtól eltekintve, ugyanaz. Legfeljebb az ábécé jelent eltérést. No meg az iráni szakot végeztek nyelvvizsgálja. (Ehhez hasonló a helyzet Ashabádban is, ahol a Történelmi Intézet egyik orosz-ukrán származású néprajzkutatója mesélte el mosolygva, hogy mekkora selymák is ám egyes türkmén kollégái. Csak átlapozzák az ő török nyelvkönyvét és már egy-kettőre túl is vannak a kandidátusi fokozathoz kötelező nyelvvizsgán. A sors fintoraként őt kérték fel arra, hogy vezesse a Türkmén SZSZK Minisztertanácsa dolgozói számára az időközben elfogadásra ajánlott nyelvtörvény kapcsán tartott türkmén nyelvtanfolyamot. Ekkor ő is igen nagy pedagógiai súlyt helyezett arra, hogy a türkmén közeli rokona a töröknek, ami már ugye egy *idegen* nyelv.)

A cári időkben a kormányzat még helyezett némi súlyt arra, hogy nem orosz ajkú közép-ázsiai alattvalóival megértesse magát. Ahogy ez a közép-ázsiai török nyelvek egyik legkiválóbb szótárának előszavából kiderül, Lazar Budagov főtölmács művét elsősorban a célból szerkesztette, hogy a hivatalnokok „könnyebben ki tudják böngészni a félművelt tatár alattvalók irományait”. Ehhez képest a szabad és egyenrangú köztársaságok majd mindegyikében, kivéve a kaukázusiakat, az orosz lett a hivatalos államnyelv. (Az orosz ajkú hivatalnokok többsége pedig csak most tanulja, dúlva-fúlva, a helyi nyelveket.)

A cári időkben jelentek meg a helyi lakosság anyanyelvű, de orosz rendszerű képzését szolgáló első iskolák is, „russzko-tuzemskaja skola” néven. Ez az iskolatípus azonban nem volt kötelező, és a tanulni szándékozók többsége továbbra is a hagyományos műveltség átadására szolgáló régi mohamedán iskolákat látogatta. Mivel ezekről nem vezettek kimutatást a későbbi alfabetizációs statisztikák csak az orosz típusú iskolába járó, vagy ott vizsgát tett tanulókat vették alfabetizátnak. (Ezzel egyből javult a korai szovjet pedagógusok eredménye.)

Közép-Ázsia modernizációs törekvései

már a múlt század második felétől kezdve léteztek. Létrejöttük a törökországi ifjútörök mozgalom hatásának köszönhető. (Törökország már az orosz hódítást megelőzően szerephez próbált jutni Közép-Ázsiában. A konstantinápolyi kormányzat elsősorban vallási tekintélyét latba vetve kísérlete meg a közép-ázsiai államok függésbe hozását. Különösen kedvezte dervisek küldését, így nem véletlen, hogy a magyar Vámbéry is éppen dervisként jutott el Bu-

harába. A török politika többek közt azt is elérte, hogy a közép-ázsiai államok egy részében az oszmán-törököt nyilvánították az oktatás és az írásbeliség alapnyelvévé.) Századunk első fele óta beszélhetünk Közép-Ázsiában modern nemzeti kultúrákról.

E kultúrának azonban, különösen a hagyományos uralom alatt maradt buharai és hívai területeken, komoly ellenfele volt a klasszikus értelemben vehető papság és a félteokratikus államrend.

A modernizáció hívei gyakorlatilag egészen az első világháborúig kisebbségben maradtak. Őket, a DZSADIDOKAT a konzervatív erők éppen olyan ellenségesen kezelték, mint az európaiakat. Buharában, ahol még az első újságot is csak 1913-ban sikerült megindítani, az első világháború folyamán, az orosz ellenőrzés lazulásával, kifejezetten szembekerültek az államhatalom befolyásosabb köreivel.

A kialakuló bolsevik hatalom tehát, egyáltalán nem véletlenül, szövetkezett a törökországi ifjútörök mozgalom egyik fő alakjával, Enver pasával. Az ő szereplése is döntő volt 1920-ban Bakuban az I. turkológiai világtalálkozón, abban, hogy a modernista erők, amelyeknek Baku és a Krím volt a központjuk, győzelmet arathattak az elsősorban Kazány köré csoportosuló konzervatívok felett. Ez a konferencia fejezte ki – többek között – az igényt, hogy a különféle, szétszórt, arab írással író török csoportok kapjanak egységes, a latin grafikán alapuló írásrendszert.

Így válik érthetővé, hogy Turkesztánban, lehetőség adódott, a nemzeti erők egy része szintén örömmel állt a bolsevikok mellé. Így a buharai dszadid költő, író, történész, a modern tadzsik irodalom és irodalmi nyelv atyja Szadridin Ajni, a taskenti Abdullah Kádirij, aki nagyregényeivel (OTKEN KUNLER HIKÁJASZI „Az elmúlt idők története”; MIHRABDAN CSAJAN „Skorpió az imafalról”), az üzbeig regényírás megalapítójává lett, a budapesti egyetemen végzett krími tatár nyelvész, Csobánzáde és még számos más személyiség. (E folyamat nem volt egyöntetű. Turkesztánról szólva, ebben az időben különbséget kell tennünk a kánóságok és az orosz igazgatású területek között. Ez utóbbiakban jelentős bázisa volt a – szintén ifjútörök hatásra kialakuló pántörök – pánturkesztáni eszmének is. Ezt az eszmét fejezték ki a különféle, Taskent és Kokand központtal létrejött turkesztáni nemzeti kormányok is, amelyek akkor jöttek létre, amikor a Kolcsakkal leszármolt bolsevik kormányzat frontot váltva, az ifjútörökök helyett inkább Kemál kis-török nacionalizmusát támogatta. Végül e kormányzat védelmében esett el Enver pasa, és e kormányok bukásával került Nyugatra, majd onnan Törökországba, számos turkesztáni, orosz egyetemi műveltségű értelmiségi is.)

A szovjet ideológia sarkpontja a turkesztáni muzulmán népek elkülönült nemzeti fejlődése lett. A konkrét belpolitikai célok, a pántörök emigráció által oly sokat emlegetett „megosztáson” kívül, ennek a politikának két reális alapja volt: az egyik, hogy Törökország deklarált különválásával eleve megszűnt a török egység lehetősége, a másik pedig az, hogy Turkesztán török ajkú népei, bonyolult etnogenezisek során jöttek létre, és gyakorlatilag sohasem alkottak igazi egységet. A XVI. század óta a terület összetett nemzetiségi képe fő vonalaiban állandó volt. Ezt a helyzetet azonban elleplezték a közös hagyományok és a közös irodalmi nyelv, a csagatáj-török, vagy más néven a „keleti-török” használata. (E nyelv nagyjából egységes irodalmi nyelve volt az egész, a Kaszpi-tengeren túl élő törökségnek, ideértve még a kazányi tatárokat és a baskirokat is. Ugyanakkor a krími tatárok inkább a törököket követték.)

Ekisnemzeti politika jegyében jöttek többszöri átszervezések folyamán létre az egyes elkülönült nemzeti köztársaságok – egyébként igen logikusan és a terület kevert etnikai viszonyaihoz képest nagyon pontosan meghúzott határokkal –, amelyek fokozatosan átvették a központi kormányzat egyes feladatait az adott területen. (Utoljára 1936-ban Tadzsisikisztán alakult meg.) Megkezdődött a helyi közigazgatások „nemzetiesítése” és a kulturális élet újjászervezése is, szintén kisnemzeti alapon. A latin írásra való áttérést előkészítendő, sorra hozták létre az egyes köztársaságok saját oktatási hálózatát és akadémiai fiiláléit is. Megindult a falusi kultúrharc is, az új típusú oktatás általánossá tétele érdekében

E lépésekkel párhuzamosan azonban, gyakorlatilag lefejték az egész turkesztáni társadalmat. A vallási és feudális alapú felső rétegeken túl, áldozatul esett ennek a kornak a kialakuló, kora kapitalisztikus jellegű gazdag parasztság és iparos réteg éppúgy, mint a konzervatív, pántörök érzelmű értelmiség. Ez utóbbiak Üzbegisztánban a CSAGATAJ TILI DZSEMIJETI (Csagataj Nyelvi Társaság) keretében kísérelték meg az ellenállást.

Lezajlott két írásreform is: a húszas évek első felében az arab írást reformálták meg, a végén (1928–29) a latin grafika lett kötelezővé. Ezt követte a harmincas évek végén (1938–40) a cirill írásmód bevezetése, immáron nemzeteként külön-külön elvek alapján. (A cirill írás bevezetése különösen fontos fordulópontra abból a szempontból, hogy ez a kulturális szempontokkal egyáltalán nem indokolható lépés jó alkalmat teremtett a sztálini tisztogatások keresztülvételére Közép-Ázsiában. Az itt lejárásodó eljárások célpontjai éppen azok az értelmiségiek voltak, akik korábban, kisnemzeti alapon, együttműködtek a szovjet rezsimmel.)

A negyvenes–ötvenes évek fordulójára már véglegesen lezárult az a folyamat, amelynek során a helyi lakosság és a moszkvai központ közé beékelődött egy új hatalmi apparátus, a köztársasági párt- és állami vezetés szintjén. Ezek – általában helyiekből kiválasztódó – vezetése jelentette ezentúl az államhatalmat a köztársaság lakossága számára, és lényegében autonóm módon intézkedett minden olyan ügyben, amelyet a szövetségi szervek nem tartottak fenn maguknak. Így elsődlegesen e szervek hatáskörébe mentek át az államigazgatással, belügyekkel, igazságszolgáltatással, egészségügygel, oktatás- és művelődésügygel kapcsolatos ügyek. Ugyanígy ők kontrollálták az időközben önállósult köztársasági akadémiákat is, amelyeket az ötvenes évektől kezdve csak a közös elnökségi koordináció kapcsol össze. Több köztársaságnak még saját állambiztonsági szervei is alakultak, így például Üzbegisztánnak és Tadzsisikisztánnak is. Gazdasági szempontól azonban a köztársaságok szuverenitása meglehetősen korlátozott maradt. Egyrészt kötelesek voltak végrehajtani a központi tervekben rájuk kirótt feladatokat, másrészt számos olyan központi beruházásra is sor került a területükön, amelyek teljes egészében a moszkvai központ hatáskörében maradtak, a köztársaság csak kiszolgáltatta őket. A hadiüzemekon kívül, össz-szövetségi hatáskörben maradt a köztársaságok teljes energiaipara, bányászata és építőiparuk egy része is. A központi költségvetés hagyta jóvá, redistribúciós alapon, a költségvetésüket, és ellenőrizte beruházásaikat. Ugyanígy a központ szervezte meg az idegen köztársaságokkal való együttműködésüket is. Maguk jószerivel csak maradékkeret-gazdálkodást folytathattak. Ezzel szemben kötelesek voltak ellátni az egyes

beruházások megvalósítására a köztársaságba irányított, oda letelepített idegen munkaeerőt. (Nagyjából ezek alkotják a köztársaságokba érkezett „oroszk” utolsó hullámát.) Készen kapták, örökölték alsóbb apparátusukat, és vele az orosz mint államnyelvet is.

A negyvenes évekre, a kolhozosítás befejezésére tehető a közép-ázsiai köztársaságok mezőgazdaságának átállása a – gyakorlatilag monokultúrás – gyapottermelésre. A gyapot vetésterületének növelése érdekében kíméletlenül avatkoztak be a természetes földrajzi viszonyokba. Az ennek során végrehajtott csatornázási programok azonban, éppen szakértelemükük okán, mára már jóvátehetetlen természeti károkat okoztak a területen. Az Aral-tó környékét ökológiai katasztrófa sújtotta területté kell nyilvánítani. Mivel vízkészletének majdnem az egésze azokból a folyókból táplálkozik, amelyeknek a vizét csatornákon kivezetik a sivatagba, a tó vízfelülete csökken, vize sósodik. Előrehaladóban van a mocsarasodása, és a gátlástalanul használt vegyszerek következtében elképesztően magas a nitráttartalma. Ennek következtében – a Szabadság Rádió szerint – a gyerekek negyven százaléka fertőzött. A tizenegy ezrelékes csecsemőhalandóság mellett ez is dicséretes eredmény. (Az ökológiai leginkább fertőzött területek a Karakalpak ASZSZK Üzbegisztánban, és a vele határos Horezmi kerületek Üzbegisztánban és Türkmenisztánban.) Ugyanakkor a központi szervek a gyapotot csak igen alacsony áron voltak hajlandók átvenni. Így a munkabérszint is igen alacsony maradt. (Tadzsisikisztánban, kolhozok esetén csak hatvan rubelt tesz ki az átlagkereset.) Gépesítés helyett még ma is főként kézi munkát használnak, adott esetben közmunkajellelleggel. Ugyanakkor ez a gyapotmonopólium tette lehetővé, hogy az adott politikai és kulturális viszonyok mellett kialakuljanak azok a sajátos hatalmi formák, amelyek olyannyira „jellemzők” ezekre a köztársaságokra. E hatalmi struktúrát szívesen nevezném úgy, hogy nemzeti sztalinizmus vagy Uszman Juszupov-izmus. (A Rákosi Mátyáshoz hasonlóan kövér és kopasz Uszman Juszupov volt a '30–50-es években Üzbegisztán párttitkára, az erőltetett csatornaépítések iniciátora, és ő is lett az egyik csatorna névadója. Taskentben ma utca viseli a nevét, amely merőleges áldozatának, a harmincnyolcas tisztogatások során elpusztult A. Kádírrijnak, az üzég regényirodalom atyjának a nevét viselő utcára.)

A „sztalinizmus” kifejezésével annyiban illelhetjük e rendszereket jogosan, amennyiben figyelembe vesszük, hogy a sajátos belső szovjet hatalmi struktúrában e köztársaságok apparátusa képes volt arra, hogy megsűrje a Moszkvából jövő kezdeményezéseket. Ekképp az ötvenes–hatvanas évek változásai Közép-Ázsia köztársaságaiban csak igen korlátozott módon érvényesülhettek. A desztalinizáció tehát gyakorlatilag formális maradt. Közép-Ázsiában nem hullottak fejek. Jellemző, hogy még mind a mai napig az a Gafur Gulám számít az első számú klasszikusnak Üzbegisztánban, aki még a rehabilitációs tárgyaláson is hitet tett Kádírrij szovjetellenessége mellett. A többi szovjet korszakbeli nemzeti klasszikus is az ötvenes évek termése. Igaz, ez a csak tessék-lássék desztalinizáció más szemzőből nézve teljesen érthető. A szovjet korszak első harminc éve gyakorlatilag megsemmisített minden alternatívát; az erőszakot nyelvi és írásreformok következtében még a kultúra folyamatosága is veszélybe került. Ez, talán nem tűnik szándékos cinizmusnak, ha kimondom, még a tömeges terrornál is maradandóbb hatású cselekedetnek tartható. Így egyszerűen „nem volt hova” desztalinizálni. Ugyanakkor, éppen alternatívátlanlansága folytán, e gyökeré-

ig sztalinstá rendszer képes volt arra, hogy a „helyi” lakosság számára megtestesítse a nemzeti szuverenitás azon minimumát, amelynek megsértése már magát a nemzeti létet tagadná. Ezt a respektust annak köszönheti, hogy minden rosszasága ellenére mégiscsak „helyi” volt. Ahogy azt az egyik ashabadi beszélgetőtársam kifejtette: az ember még a legdurvább elnyomást is szívesebben viseli el a „sajátjaitól”, mint a valamivel bölcsebb idegen uralmat. Ez más formában kifejtve azt jelenti, hogy a közép-ázsiai közgondolkodásban a „szovjet” egyértelműen azonos fogalom az „orosszal”, és mint ilyen eleve „idegen”, tehát, „rossz”. Így válik érthetővé, hogy Gorbacsov összbirodalmi szempontból nézve logikus tisztogatásai komoly nemzeti ellenállást váltottak ki Közép-Ázsiában az 1985–88. közötti években. Ő nyilvánvalóan hajlamos volt arra, hogy ezekben a köztársasági vezetőkben csak a korrupt maffiát lássa, és ne vegye észre, milyen komoly nemzeti erők állnak mögöttük, egyéb választásuk nem lévén.

Gorbacsov hatalomra kerüléséig a „helyi” vezetés sajátos kompromisszum alapján uralkodott. E kompromisszum lényege abban volt, hogy mindaddig, amíg a helyi vezetés teljesíti a központ alapvető gazdasági és politikai követeléseit, addig saját ügyeiben szabad kezet kap.

Így sajátos vazallusrendszer alakult ki, amely nem sokban különbözött attól a rendszertől, amit a cári politika alkalmazott Hívával és Buharával szemben. E két állam mindegyike úgy vált gyakorlatilag orosz tartománnyá, hogy közben formálisan megtartotta a saját államiság minden külsődleges formai jegyét, még a saját pénzverést is. A helyi vezetés ebben a vazallus szerepben két irányban volt elkötelezett: a központtal szemben mint készséges utasításvégrehajtó tűnt fel. Nemcsak mint szavazógép állt Moszkva szolgálatába, hanem a helyi lakosok gátlástalan kiszígelésével is szolgált neki. Így például az értelmetlenül magas gyapotbeadási tervek betartása, a tedzseni (Türkmen SZSZK) és a buharai földgázmezők központi kézbe adása, a központi beruházások és munkásaik feltétel nélküli befogadása voltak azok az eszközök, amelyekkel a központ jóindulata megvásárolható volt. Ugyanígy, a néha már-már a neveltségesség túlzásba vitt orosznyelvűség is nagy súllyal esett a latba, mint a lojalitás egyik bizonyítéka.

A helyiekkel szemben viszont arra törekedett, hogy ugyanezeket a tetteit „internacionalista kötelezettség” gyanánt fogadtassa el a bennszülött lakossággal. Ezzel a lépésével automatikusan azt sugallta beléjük, hogy mindössze a központ, az oroszok nyomásának enged. Ugyanígy a köztársaságok „helyi” lakossága számára, akiket amúgy is számos esetben irritál a betelepült „oroszok” előnyösebb helyzete és nem ritka arroganciája, egyáltalán nem az a következtetés vált természetessé, hogy egy eltorzult rendszer zsákmányolja ki Oroszországot éppúgy, mint a többi tizenegy köztársaságot. Ehelyett az a legerjedtebb felfogás, hogy országuk gyarmat, amelyben az oroszok gátlástalanul kiélhetik hatalmi vágyaikát és megvalósíthatják az összes örületüket. Az oroszokban látják mindannak az okát, ami bajt csak fel tudnak maguk körül mutatni.

E kisebbségi komplexus azután a végletekig mehet el. Magam Türkmeniában hallottam olyan véleményt, hogy a föld mérgezettsége miatt bekövetkezett magas gyermekhalandósággal és a gyenge egészségügyi ellátással az

„oroszok” a türkmének magasabb szaporodási arányát akarják „korrigálni”. Ugyanígy gyakori, hogy a köztársaság kifosztásával is vádolják az oroszokat. (Szó ami szó, valóban nehezen érthető, hogy Taskentben miért nem lehet olykor vattát kapni, s az is, hogy a buharai gázmező mellett épülő házakban miért nincs gáz.) Olyan véleményel is találkozom, amely szerint Közép-Ázsiában azért nincs liberalizálás, mert Moszkva attól fél, hogy muzulmán alattvalói öntudatra ébredve nem fogják többé kiszolgáltatni. Jellemző, hogy az örményellenesség egyik fő oka is gazdasági. Az 1988. évi nagy földrengések után, amelyek csak csekély időkülönbséggel rázták meg egymás után Tadzsikisztánt és Örményországot, Örményország elfogadott minden segítséget, Tadzsikisztán viszont nem. A köztudatban viszont ez úgy szűrődött le, hogy az „oroszok” az örményeket támogatják, a muzulmánokat viszont sorsukra hagyják. (Ebből érthető meg az is, miért volt elsőrendű gyűjtőanyag az, amikor elterjedt a híre, hogy bakui örmény menekültek hoznak Dusanbébe, mikor a földrengés áldozatai már egy éve sátorban laktak.)

Ami az oroszokat illeti, maguk sem járulnak hozzá a róluk alkotott negatív kép lebontásához. Elsősorban azzal a ténnyel tudnak nehezen megbarátkozni, hogy odaköltözésükkel idegen közegbe kerültek. Látásmódjuk egyértelműen ösz-szövetségi, sőt gyakran konzervatív. Általában értetlenül szemlélik a „helyi” lakosság mozgalmait. Számukra a föld, amelyen élnek, hazájuk egy távoli tartománya, amelyen idegen nemzetiségiek is élnek. Eszük ágában sincs ezekhez alkalmazkodni. A maximum, ameddig elmennek, egyfajta lokálpatriotizmus, amiben a „helyieknek” legfeljebb csak a „couleur locale” szintjén jut szerep. Általában nem tudják a helyi nyelvet és bizalmatlanok a „helyiekkel”. Csak elvétve akad köztük olyan, aki érdeklődik a helyi lakosság kultúrája iránt. Alkalmazkodásuk legtovábbi határa a konyhaművészet. Többségük számára a „helyiek” kulturálatlanok, és nekik, oroszoknak köszönhetik, hogy bejutott hazájuk a XX. század civilizációja. De ezért most hálátlansággal fizetnek. Sokan még azt is tagadják, hogy a népek egyáltalán léteztek volna október előtt, s nem nekik oroszoknak köszönhetik azt, hogy törzsekből néppé tudtak válni.

Mindezeket túl tisztában vannak helyzetük paradox voltával. Miközben birodalmi szempontból az államalkotó többség részei, addig helyben csak megtört kisebbség, amelynek léte teljes egészében az államtól függ. A politikai helyzet minden változására aggodva tekintenek. Különösen a többedik generáció érzi magát veszélyeztetve. Ők alkalmazkodtak a legjobban a helyi viszonyokhoz, de azt is érzik, hogy számukra már nincs visszaút Oroszországba. Ahogy azt az egyik taskenti ismerős mondta: „Mit keressek ott, ahol hideg van, nincsenek ismerőseim, és csak kétszer jártam életemben!” Az újabb betelepülők többsége viszont egyszerűen becsapva érzi magát. Sokuk valamilyen anyagi előny, lakás, biztos megélhetés reményében jött a számára ismeretlen Közép-Ázsiába, és a kényszerű kolonialis lét után most már mindent elveszni érez. Mindezekkel együtt csak most, a nyelvtörvény bevezetésével kezdi megérezni a többségük azt, hogy a helyiek léte több, mint kényszerű kellemetlenség.

A két népcsoport mindennapi együttélése teli van sűrűlódásokkal. Szinte megdöbbentő az a „kiszámított semmi-

bevevés”, amivel egymást kezelik. A legegyszerűbb példa: aki taxit akar kapni, általában a saját nemzetiségéből kap kocsit. A munkahelyeken, ha lehetséges, külön szobába kerülnek a „helyiek” és külön az „orosok”. Ha mégis találkoznak, akkor kollégák esetén a kimért udvariasság, ismeretlenek esetén a kifejezett lekezelés a jellemző magartásforma. (Ezek a mindennapi, boltban, hivatalban begyűjtendő megalázások a legnehezebben elviselhetőek mindkét fél számára. És bármennyire apró ügyeknek tűnnek, mégis a kölcsönös ellenszenv legfőbb okai.)

Ami a helyi hatalmat illeti, az „orosok” többsége bizalmatlan vele szemben, igaz, még mindig jobbnak tartja egy esetleges nem kommunista hatalomnál. Ami a szuverenitásigényt illeti, csak igen kevesen támogatják közülük, azok is csak annyiban, amennyiben az életüket megkönnyíti az, hogy nem kell mindenben Moszkvára hallgatni. Ezek többsége az értelmiségből és a közvetlenül az államapparátusban dolgozókból kerül ki. Az ellenzéki mozgalmakat viszont egyértelmű gyanakvással nézi minden, a köztársaságokban lakó orosz. Túlságosan is maguk ellen irányulónak tartják őket.

A köztársaságokban megjelenő

független politikai szervezetek

közül gyakorlatilag egyik sem kísérel meg azt, hogy az egész szövetségi rendszert lényegében támadja meg. Fő politikai mondanivalójuk nem a diktatúra, és a szovjet rendszerre oly jellemző, az egymástól elszigetelt partikuláris egységek alá-, fölé- vagy mellérendeltségének tisztázatlan voltán alapuló, kifelé monolitnak mutakozó strukturálatlansága elleni fellépés, hanem éppen ehhez alkalmazkodva, vallási-nemzeti irányban haladnak. Ezzel elszigetelik magukat a szövetségen belüli lehetséges partnereiktől, és igen komoly játékteret biztosítanak önmaguk ellenében mind a helyi, mind pedig a szövetségi politika szintjén.

E mozgalmak kiindulópontja az a „helyi” felfogás, amelyben a köztársaság vagy a köztársaságcsoporthoz jelenik meg elsődlegesen mint haza, és a szövetség egésze csak emögött, másodlagos szerepben jelenik meg, tulajdonképpen idegen hatalomként. Ebben a gondolkodásrendszerben nem Moszkvát, hanem a köztársasági vezetést tekintik fő ellenfelüknek, és gyakorlatilag nem érdekes számukra, mi történik a szövetség többi részén. Ebben alapvetően különböznek az egyébként mintának tekintett Sajudistól és a többi balti népfronttól. Programjuk, ha van, gyakorlatilag csak a legszűkebb nemzeti érdekvédelemre, a kultúra területén a megújulásra terjed ki. Társadalmi szinten nem képesek igazán alternatívát kínálni. Ehhez járul még a közép-ázsiai közgondolkodás kifejezetten konzervatív volta. A szovjethatalom, a maga kiépülésével párhuzamosan leradírozott minden olyan erőt, amely nem állt a konzervatív sztalinizmus politikai talaján. Ez azt jelenti, hogy gyakorlatilag egyetlen többé-kevésbé lehetséges alternatívaként csak a vallás tudott még életben maradni. Ugyanígy hiányoznak azok a minták is, amelyek alapján e társadalmakat át lehetne szervezni. Függő és egyoldalúan csak védekezésre berendezett állapotában a helyi lakosság számára értelemes volt, hogy maximálisan igyekezett ragaszkodni a maga konzervatív hagyományaihoz. Ezek a hagyományok azonban mára már kifejezetten hiányossá váltak, és magasabb kultúra híján alkalmatlanok arra, hogy egy modern társadalomban hatóerő-

vé váljanak.

Ezzel szemben a lakosságba ivódott konzervatív, oroszellenes, de mégis hatalomtisztelő magatartás kitűnő lehetőséget nyújt a köztársasági vezetésnek arra, hogy manipulálja. Ez abban nyilvánul meg, hogy a kormányzat egyre kevéssé áll ellent, ha nem politikai jellegű követelésről, hanem „nemzeti hagyományról” vagy „nemzeti érdekről” van szó, viszont pontosan ennek, a felsőbbtség tiszteletét előíró, az archaikus formákat előtérbe helyező hagyománynak a nevében utasítja el az ellenzék kritikáját. Az ellenzék tehát két tűz közé szorult. Egyfelől konzervatív nacionalizmusa zárja be az adott köztársaság határait mögé, másfelől a köztársasági kormányzat igyekszik arra, hogy működését akadályozza.

A nyelvi törvények elfogadásával, a gazdasági és politikai szuverenitás kinyilvánításával, a kormányzatok gyakorlatilag kisajátították az ellenzék fő követeléseit. Tehát megint csak ők tűnnek fel a nemzeti értékek képviselőiként. Az ellenzék szerepe az, hogy magára vállalja a nacionalista izgatás vádpontjait az éppen soros pogromok esetén. Ez azért is nyilvánvaló hazugság, mivel Közép-Ázsia tömegei annyira apolitizáltak, hogy egyáltalán nem képesek még a saját sorsukba sem beleszólni. A tudatukat meghatározó legfőbb tényezők közül egyszerűen hiányzik a politika.

A tömeg számára tehát jelenleg lényegesen fontosabb a hagyományos életforma, a maga gazdaságilag elmaradott helyzete és az idegen kultúrával való mindennapi szembeváltás kellemetlensége annál, hogy helyzetét politikailag kívánja rendezni. Az ellenzék csak annyiban érdekes az ő számukra, amennyiben programja ezeket az elemeket tartalmazza. Formális megvalósításukkal a hatalom még mindig közömbösíteni tudja őket. Ez azt jelenti, hogy az ellenzék nem számíthat arra, hogy a közeljövőben komoly tömegbázisa lesz.

A hatalom viszont, kezdeti ellenállás után nagyszerűen megtanulta, hogyan lehet ezt az amorf tömeget bevetni. A kiprovokált pogromok menetrendje általában mindenütt hasonló. A létező interetnikus feszültségeket igyekeznek valamilyen módon felcsavarni, egésze addig, hogy az már tragédiát eredményezzen. Ha ez létrejött, a hatalmi szervek mindaddig tétlenül nézik az eseményeket, amíg a pogromot rendező népcsoport ki nem tombolta magát. Ezt követi a megtorlás. (E koreográfia legtisztábban Ferganára és Bakura volt jellemző. Dusanbában bizonyos eltérés volt megfigyelhető. A bevetett hadsereg eleinte itt is megtagadta a civil lakosság védelmét, azonban a közelgő választások, a polgárok önkéntes önvédelme és az ellenzék közbelépése időben lecsitították a tömeget.) Ezek a látványos lépések több célt szolgálnak. Egyrészt kihúzzák a talajt az ellenzék alól, mivel automatikusan őket vádolják az események kiprovokálásával, másrészt bebizonyítható velük, hogy a köztársaságban nem lehet másként politizálni, csak úgy, ahogy azt az adott köztársasági vezetés teszi. Moszkva számára pedig jó indok az unió fenntartásához való ragaszkodásra. A tömeg, kiadva a gőzt, ismét kénytelen lecsendesülni. (Nem véletlen, hogy a dusanbei események spontán kitörésére pont a választások előtt tíz nappal került sor. A választásokon azután fölényesen nyert a kormányzat.)

Az ellenzék ugyanakkor maga is megosztott. Fő ereje minden köztársaságban a

népfront, azaz a kisnemzeti populisták szervezete. (Ellenfeleik szívesen hívják őket új dzsádóknak.) E szervezetek általában értelmiségi mag köré gyűlt szimpatizánsok köréből állnak. Nem lévén formálisan bejegyzett pártok, tagjaik létszámáról keveset lehet tudni. Ma szinte minden köztársaságban működik ilyen szervezet, Azerbajdzsánban NÉPFRONT, Üzbegisztánban BIRLIK (Egység), Tadzsisztánban RASZTOHÉZ (Felemelkedés), Türkmeniában AGZYBIRLIK (Egyetértés) néven. Egyedül Kirgízia nem rendelkezik szervezett alternatív politikai erővel. Politikai erejük azonban változó. Ideológiailag is meglehetősen vegyesek, általában két fő irány mutatható ki bennük, egy konzervatív vallásos és egy konzervatív nacionalista. Ezek mellett létezik még az egységes turkesztáni iszlám köztársasági párt, amely Iszlám Újjászületés Pártja néven is ismert. Ez a régebbi, konzervatívabb, az egységes Turkesztán talaján álló ellenzékiesség folytatása. Ez áll legközelebb a külföldi, emigráns szervezetekhez, amelyek általában pántörök ideológiát hirdetnek, befolyásuk azonban kicsi. Nem nacionalista szervezet csak egy van, az Azerbajdzsáni Szociáldemokrata Párt.

Azzal, hogy a kormányok átvették az ellenzék fő követeléseit, számos olyan lépésre is vállalkoznak, amelyekkel saját hatalmukat átmentik az új keretek közé. A belpolitika erőteljes nemzetiesítésén túl megfigyelhető egyfajta, saját kezdeményezésre történő

külpolitikai nyitás

is, elsősorban Törökország felé. Ez természetesen Azerbajdzsánt érinti a legerőteljesebben, de tett már törökországi körutat Karimov úzbég, és legutóbb Iszanov kirgiz államfő is. (Ezek az utazások általában magánjellegűek, főként gazdasági célokra irányulóak voltak.) Emellett megfigyelhető a turizmus látványos megugrása is. E lépések annyiban fontosak, hogy Törökország számos közép-ázsiai értelmiségi számára minta, hogy lehetséges keleti talajról kiindulva nem szovjet és nem muzulmán fundamentalista típusú fejlődés is. Emellett nem elhanyagolható tényező a gazdaság sem, mindkét terület számára létkérdés, hogy kitörjön relatív gazdasági elszigeteltségéből. Közép-Ázsia országai abban érdekeltek, hogy közszükségleti cikkeket és technológiát szerezzenek be, Törökország pedig piacot keres túlfelzárított utángyártó gazdasága számára. E kapcsolat hosszabb távon a nyugatnak is érdeke, mivel egyszerre gyengíti a Szovjetuniót és tartja távol Törökországot Nyugat-Európától. Nem véletlen, hogy Moszkva számos gesztussal igyekszik Ankara tudomására hozni, hogy az EK-t illetően egy az érdekük. No meg, hogy Oroszország nagyobb piac Közép-Ázsiánál. Ami idáig konkretizálódott, az az, hogy Semra Ózal, a köztársasági elnök felesége, látványos utazást tett Bakuba, ahol Muttalibov, a köztársaság feje is fogadta. Emellett aláírtak egy közvetlen konzuli egyezményt, bejelentve az igényt a „különleges kapcsolatokra” és, ami a leglátványosabb, Baku bejelentette, hogy ismét visszatér a latin betűs írásra.

(A többi köztársaságban a nemzetiesítés nem folyik ennyire látványosan. Ami az írást illeti, a cirillika Türkmeniában tartja a pozícióit, a latin írásról inkább csak értelmiségi körökben esik szó, Üzbegisztánban viszont elsősorban az arab grafika hódít. Igaz, ennek itt vannak szinte a legnagyobb hagyományai. Számukra kiemelkedően fontos a tadzsikokhoz való viszony is, akik logikusan vissza akarnak térni arra az írásra, amely összeköti nyelvüket a perzsával. Kazahsztánban is sokan vannak az arab írás hívei. Az emigráció viszont elsősorban latin írás párti. A lakosság nagy része pedig mára már csak a cirillikát ismeri.)

Kazahsztán helyzete sok szempontból különleges. Egyrészt ez a köztársaság állt mindig a legközelebb Oroszországhoz, másrészt itt a legkevesebb az őshonos lakosság aránya: a lakosság negyven százaléka mindössze. Ugyanakkor a két népcsoport jobban egymásra is van utalva, például az atomkísérletek kapcsán, ami nyílt kapcsolódási pontot ad számukra az orosz ellenzékhez is. Emellett számos hír szól a köztársaság látványos gazdasági felfutásáról is dél-koreai minta alapján, igaz, e híreket nem tudtam még személyesen ellenőrizni.

A mohamedán köztársaságok fontosságát a szövetségen belül is növelni látszik most számos tényező. Az első az, hogy nem akarnak kilépni. A második az, hogy átalakulóban van a szövetség belső struktúrája. Eddigi gyakorlat szerint minden köztársaság számára a saját régiója volt az, amelyik tagoltan jelent meg, az összes többi csak a szövetség által regulázott kapcsolatban, annak árnyékában tűnt fel. Ez megfekt a „mi és az oroszok” ellentétpárjának. Oroszországban ez a fogalom pár „mi és a köztársaságok”, illetve, „mi és a szovjethatalom” formában jelent meg. Így válik érthetővé, hogy a köztársasági kormányok mellett, hogy az „oroszokkal” azonosított központ vazallusai voltak otthon, mégis úgy voltak tekinthetők, mint a nemzeti érdekek képviselői a központtal, illetve az összes többi köztársasággal szemben, kifelé, míg azok szemében ők tűntek az „oroszok” engedelmes bábainak. Ezért érthető, hogy Közép-Ázsiában komoly tömegek ítélték el a Baltikum gazdasági önállóságát, mondván, hogy ők éppúgy hasznélvezői Közép-Ázsia kifosztásának, mint az oroszok. (A köztársaságok gazdasági függetlenségének kinyilvánításában és a közép-ázsiai közös piac múlt nyári létrehozásában így ennek a Baltikum-, illetve Oroszország-ellenességnek is szerepe volt). Ugyanígy a politikai szuverenitás kihirdetése is legalább annyira védi a helyi apparátust a saját ellenfeivel szemben, megerősítve és legalizálva a szűrési jogát, mint amennyire a helyi lakosságot a központ túlkapásaival szemben.

Az új szituációt részben Jelcin teremtette meg az orosz szuverenitás megszervezésével. Deklarálta azt a tényt, hogy Oroszország nem azonos többé a szövetséggel. Ezzel felértékelte a köztársaságok szerepét annyira, hogy eddigi védekező politikájukat feladva maguk is nyitásra kezdjenek, és megfizetessék az árat a központtal, szerepükért az unió fenntartásában.

Jellemző az a „pálfordulás”, ami a szövetség és az iszlám viszonyát jellemzi. Eltekintve a negyvenes évek rövid enyhülésétől, a szovjet politika – belülről – mindig ellentétben állt a muzulmán vallással. Ez az ellentét töltötte be a moszkvai politika 1985–88 közötti déli fellépését is. (Ugyanakkor Moszkva külpolitikája mindig szívesen kihasználta a közel-keleti iszlám radikalizmus Amerika- és „imperializmus”-ellenességét.) Mára viszont éppen a konzervatív moszkvai erők és a muzulmánok szövetsége van kialakulóban, ami belpolitikai okokon kívül, abban is magyarázatot talál, hogy a terjedő iszlám nacionalizmus több ponton egyetért a szovjet reakcióval. Így például, az arabbarátságtól vezérelve Közép-Ázsiában számos helyen tűntek azért, hogy a Szovjetunió ne támogassa Amerikát.

Amiben egyetértett velük a tábornoki kar is, igaz más ideológia alapján.

Közép-Ázsia tragédiája

elsősorban abban rejlik, hogy iszonyatos belső feszültségei, elzártága és alulfejlett gazdasága mellett olyan válsággóccokkal határos, amelyeknek jelenléte nem teszi lehetővé a „kiugrást”. Ebben is különbözik a Baltikum és a Kaukázus helyzetétől. Azoknak a területeknek van esélyük arra,

hogy náluk fejlettebb régiókkal érintkezve kitörjenek válságos helyzetükből. Közép-Ázsia köztársaságai ezzel szemben egy zsákutcába szorult birodalom részeiként, csak olyan területekkel határosak, amelyek társadalmi és politikai fejlődésükben Közép-Ázsiánál lényegesen fejletlenebbek, még ha külső képük időnként gazdagságra utal is. Emellett gyakorlatilag szinte bármelyiküket válsággócnak is tarthatjuk, amelyekben éppen az etnikai és vallási ellentétek feszítik a helyzetet robbanásig. Nem felesleges luxus tehát e térségre fokozottan odafigyelni.

„Én önmagam számára Én vagyok – de mások számára Te”

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

Nyugat-Berlinben írom ezeket a sorokat. Egy számomra idegen városban, ahol magam is idegen vagyok. Figyelem az arcokat, a gondozott járdákat, a feliratokat, igyekszem megbarátkozni az itteni hanghordozással, próbálom megfejteni a pillantások lokális jelentését. De közben beleszagolok a levegőbe s csalhatatlannul érzem, hogy ez nem az otthonom s hogy nem is tud azá válni. Ha engem kérdeznek, akkor más ívben vonom fel a szemöldökömet, mint az itteniek; ha egy udvarias közhelyre hasonlóan udvarias közhellyel kell válaszolnom, akkor arcizmaid másként rendeződnek mosollyá; s ha látványos csodálkozást vagy éppen értetlenséget várnak el tőlem, akkor egész testemben másként reagálok. Születésem-től fogva más nyelvet használok; de nemcsak a német nyelv jól-rosszul megtanult grammatikájának köszönhetően kívüllállásomat, hanem a test azon grammatikájának is, amelybe a beszélt nyelv láthatatlan horgonyok seregeivel belekapaszkodik.

Egyszóval idegen számomra ez a világ, amelyben átmenetileg élek. Szeretném otthon érezni magam benne; de amint megpróbálom nem idegennek érzékelni a környezetemet, az rögvést figyelmeztet. S közben nem az ő, hanem az én idegenségemre hívja fel a figyelmet. Végül is én vagyok itt az idegen; én vagyok az, aki engedelmesen, de mégis eredménytelenül igyekszem megtanulni az itteni szabályokat; az én testem reagál másként, ha szólnom kell. Nem érezném idegennek ezt a világot, ha én magam nem lennék benne egy idegen test. Egy ideig itt kell élnem, s ezért kénytelen vagyok berendezkedni itt; igyekszem kialakítani a saját zugaimat, vagyis megpróbálom otthon érezni magam. De éppen ennek képtelensége láttatja be velem, hogy ez a világ attól idegen számomra, hogy én magam is idegen vagyok számára. A buszsofórtól jegyet kérek. Arca, miközben végighallgat, az odafigyeléstől a megértésen át a lezáró közönyig a mimikájának egy számomra utánozhatatlan rendszerét írja le, amelyet a helyzethez képest ráadásul aránytalanul bonyolultnak is érzek. Igyekszem viszonozni az odafordulás e néhány pillanatát, ösztönösen is megpróbálok úgy viselkedni, mint ő, vagyis kísérletet teszek rá, hogy a helyzetet az ő perspektívájából éljem át – de azután a szeme rezdüléséből látom, hogy elvélhettem valamit. Én szokatlanok, azaz idegennek érzem a helyzetet, ő viszont engem lát idegennek; s bár civilizáltan zárjuk le kapcsolatunkat, vagyis átveszem a megfelelő jegyet, mégis mindketten érzékeljük, hogy a szavak és mondatok, amelyeknek összekötniük kellene, inkább elválasztanak bennünket.

* Elhangzott a bécsi ünnepi hetek „Új hazák, új idegenségek” című szimpóziumán (Theater im Künstlerhaus, 1991. május 24–26.)

Persze nemcsak a híd, hanem az áthidalhatatlanság is alkalmas arra, hogy kapcsolatot teremtsen az emberek között. Az utóbbihoz éppúgy két fél szükséges, mint az előbbihez. Nem láthatnám idegennek a másikat, ha ő nem látna idegennek engem; s ha az idegenség fészket keresem, akkor azt éppúgy nem találok meg csak önmagamban, mint kizárólag a másokban. Sokkal inkább abban a törésvonalban, amely a pillantások elcsúszása mentén keletkezik; abban a repedésben, amelyet a saját létem bizonyosságába vetett hit sokszor észrevehetetlen megingása eredményez. Az ember akaratlanul is a létezés középpontjának érzi magát; ha akarná sem tudná más szemszögből nézni a világot, mint a sajátjából. S az idegenség megtapasztalása nem más, mint ennek a középpontnak a megrendülése. Az idegenség élménye a világ érzékelésének egy sajátos módja; nem érezhetném meg a másik idegenségét, ha nem szűnne meg egy időre a saját létezésem magától értetődősége. Ennek nem kell feltétlenül látványosnak lennie; de mégoly észrevétlen legyen is, enélkül az idegenség tapasztalata sem létezik. Ahhoz, hogy önmagam – bármilyen szinten – meghatározzam, szükségem van valakire vagy valamire, ami tőlem különböző. Idegenben mindig erősebb a hazaszeretet, mint odahaza; külföldön élesebbé válik a fülem az anyanyelvem páratlan fordulataira. Fehérbőrűek között idegennek érzem a színes bőrűt; európaiak között idegennek érzem a más országbelit; saját hazámban érdekelve figyelem azt, aki más városból jött; azokkal pedig, akikkel egy utcában lakom, olyan egyezményes jelrendszer köt össze, amelyet a más utcában élők hiába is próbálnának megérteni. Idegenként figyelhetem azt, aki nem a családom tagja; de családtagjaimtól is elidegeníthet az eltérő ízlés, érdeklődés. S ha az, akit eddig szerettem s akivel azonosnak éreztem magam, elfordul tőlem és idegenként kezel, akkor soha nem tapasztalt hővel fogom vallatóra önnön éneket, amellyel eddig gondtalanul éltem együtt. Önmagam számára is idegenné válok.

Álljunk meg egy pillanatra. Az idegenségről van szó, s a fogalomnak máris többféle jelentése rakódott egymásra, meglehetősen önkényesen rétegződve: politikai, geográfiai, pszichológiai és egzisztenciális jelentések fedik egymást. S ezek ráadásul nem is békíthetők ki egymással: bárhol alakuljon is ki az otthonosság érzése, ez az idegenségnek újabb, addig nem sejtett vetületeit fogja életre hívni. Ebből a perspektívából nézve az tűnik idegennek; onnan nézve viszont ez. Ha itt teremtek rendet, akkor ott tolakszik be az idegenség; ha viszont ott csinálom rendet, akkor itt kezd valami összekuszálódni. És ez fölébreszti a gyanút, hogy a sokféle idegenségnek nincsen közös nevezője. Nincsen egyetlen mérce, amelynek segítségével egyszerre és mindent otthonossá varázsolhatok. Erre legfeljebb csak vágyódhatom, ám ekkor előbb vagy utóbb egy utópia felvázol-

lásához jutok el – egy olyan álmvilághoz, amelyben talán mindenki otthon érzi magát, mindenki testvére a másiknak s amelyben minden idegenség kiküszöbölődik. De valóban szeretnék egy ilyen világban élni? Az utópiák halálos élettelenége inkább riasztó, mint vonzó; s ha képzeletben körülnézek ebben az utópikus világban, akkor menekülök: vissza az életbe, amelyről pedig tudom, hogy újabb és nem várt meglepetéseket tartogat számomra. Az utópiában nincs meglepetés, mert nincs idő; ahol pedig nincs idő, ott keletkezés sincs, de elmúlás sem. Nincsen születés és nincsen halál, azaz nincsen élet. Erre gondolhatott Fernando Pessoa, amikor az idegenséget állítólag sikeresen kiküszöbölő kozmopolitizmusról írott cikkében váratlan fordulattal arra a következtetésre jutott, hogy a kozmopolitákat ahhoz, hogy valóban elérhessék azt, amire vágnak (ti. hogy feloldódjanak az eszmék világában), agyon kellene lötni. Csakis ott küszöbölhető ki az idegenség, ahol felszámolódik az élet: a születésen innen vagy a halálon túl.

S ha innen nézem, akkor az idegenség sokféle – földrajzi, politikai, faji, pszichológiai – megnyilvánulásának mégiscsak van egy közös nevezője: a *mátság* megtapasztalása, amely az élet legelemibb élménye. Igaza van Julia Kristevának abban, hogy az idegenség fogalma negatív módon határozható csak meg: az az idegen, ami nem ez vagy nem az, ami nem ilyen vagy nem olyan stb. (Julia Kristeva: *Etrangers à nous mêmes*, Paris, 1988.) Ám ennek a negatív meghatározásnak a negativitása pozitívvá válik, ha az idegenséget nem valami hiányként, hanem az életből kiiktathatatlan megnyilvánulásként értelmezem. Ha az élet elképzelhetetlen a másnak, az idegennek a folytonos tapasztalata nélkül, az idegenséget nem tekinthetem egyszerű defektusnak, amit helyre lehet hozni. Az utópikus gondolkodás számára („Világ proletárai, egyesüljtek!”) az idegenség szálka, amit az emberiség testéből ki kell húzni. Ám ha erre kísérletet teszünk, akkor kiderül, hogy gyógyítás helyett inkább merényletet követünk el az élet ellen. És mégis, az idegenség élménye sokszor szorongató, kellemetlen, és a legtrikább esetben felhőtlen. S ha, mint gyanítható, végleg nem számolható fel, akkor más utat kell választani ahhoz, hogy megpróbáljunk együttélni vele.

Az idegenség fogalma azért ölthet oly sok jelentést magára, mert az egyik legalapvetőbb tapasztalatról van szó. Az emberek nem ok nélkül csodálkoznak, hökkennek meg, kíváncsiak, gyűlölködnek, örülnek vagy esnek kétségbe: minden esetben olyasmit tapasztalnak meg, ami ahhoz képest, amit megszoktak, más. A „más” élménye során derül ki, hogy az életben mindamögött, amit az ember megszokott, a nem-sejtett is ott rejlik, sőt hogy ez a nem-sejtett talán mélyebb gyökerekkel rendelkezik, mint mindaz, ami nyilvánvalónak tűnik. Valami attól azonos önmagával, hogy jól láthatóan elhatárolódik minden mástól; attól otthonos, hogy elkülönül mindentől, ami nem otthonos; és attól ismerős, hogy kirekeszti magából az ismeretlent. De, mint a szavak is mutatják, az azonosságnak az elhatárolódás, az elkülönülésnek a kirekesztés az előfeltétele. S nemcsak a szavak játéka, ha azt mondjuk: attól ismerős valami, hogy ott kísért körülötte az ismeretlen, és attól otthonos, hogy az ablakon át az otthonatlan beveti az árnyékát. Az azonos az őt szűkített rágcsáló mástól nyeri el az értelmét. Az idegenség érzésének

pillanataiban, miközben egy idegen arcot látok, egy idegen szokással szembesülök, egy idegen szót hallok vagy egy idegen tájat pillantok meg, magának a másnak a tükrébe is belepillantok.

Utójára a paradicsomban nem kellett belenézni ebbe a tükörbe. Azzal, hogy az ember evett a tudás fájáról, nemcsak a tudást választotta, hanem az idegenségbe való kiüzetést is. Élete attól fogva olyasmibe ágyazódik, ami nem azonos vele. Öntudatra ébredt; rájött arra, hogy ő önmagával azonos; de közben arra is rájött, hogy a világ nem azonos vele, s hogy az mérhetetlenül felülmúlja őt – képtelen befogadni, s ezért maradéktalanul otthonosan sem tudja magát érezni benne. A történelemben belépve az idegenség világába lépett be; az öntudatlan otthonosság paradicsomi állapotából kizuhanva a fürkésző és kémlelő gyanakvás lett a sorsrésze.

Az Istentől való eltávolodás jelét is fel lehetne fedezni az idegenség tapasztalatában. Érthető, hogy olyan gondolkodók, mint Martin Buber, Franz Rosenzweig vagy Ferdinand Ebner a dialógusban, a párbeszédben, azaz az Ének és az énhez képest idegen Te-nek az egymásra találásában az Istenre való rátalálás pillanatát vélték felfedezni, pontosabban az Istenhez való odafordulást tekintették olyan előfeltételnek, amelynek nyomán az Én és a Te, az idegen és az ismerős között kialakulhat a közvetlenség. „A világon minden valódi viszony kizárólagos; a Másik pedig beront és bosszút áll, amiért kizárták. Egyedül az Istenhez való viszonyulás során azonos a feltétlen kizárólagosság és a feltétlen bezárólagosság” – írja Martin Buber. A valódi egymásra találásnak a pillanatai joggal nevezhetők szentnek (paradicsominak); az idegennel szembeni bizalmatlanság csakis akkor szűnik meg, ha egy mélyebb értelemben vett bizalmatlanságtól, a kiüzetés okozta csalódástól is meg tudok szabadulni.

Fölöttébb elgondolkodtató azonban, hogy ehhez éppen Istennek, vagyis az emberhez képest tökéletesen Másnak a kerülőútjára van szükség, s hogy a legfőbb Idegent, Lautréamont kifejezésével élve a „Nagy Földönkívüli Tárgyat” kell segítségül hívnom ahhoz, hogy az idegenségérzésemről meg tudjak szabadulni. Ahhoz, hogy a világot ne az idegenség terepének lássam, egy világotúli, isteni idegenséggel kell feltöltenem; ahhoz, hogy a másikat, a mindenkori idegent ne ellenségesnek tekintsem, hanem egy ugyanazt a létet elszenvedő sorstársamnak, annak élményében is részesülnöm kell, hogy magam is a tökéletesen más alávettette vagyok. Az indogermán *ghost-tis tőből fakad a görög *kzenosz* és a latin *hostis*, ami idegent, ellenséget jelent; de ugyanebből a tőből erednek a vendéget jelentő szavak is: *hospes*, *Gast*, *guest*. A nyelvben megmutatózó ellentmondás ugyancsak arra figyelmeztet, hogy az idegenség megtapasztalásának a különböző síkjai nehezen békíthetők ki egymással. A világi idegenség tapasztalatába belefeledkezve a világot meghaladó mélyebb idegenségről vagyok hajlamos megfeledkezni; ahhoz viszont, hogy a világban dülő idegenséggel kibéküljek, ennek a mély idegenségnek – Isten vagy a lét idegenségének – az élményébe kell alámerülnöm, ami újfent arra figyelmeztet, hogy az otthonosnak vélt világ a maga egészében idegen az őt meghaladó léthez képest: nem otthona magának. „Nem vagyunk ebből a világból valók, s a világnak sincsen köze hozzánk”, olvasható egy kathár imában; s ugyanezt mondja majd Heidegger is, más szavakkal: „A létezés eredendően az otthontalanságban talál önmagára.”

Az idegenség élménye a világ és Isten kibékíthetetlenültségének az élményéhez vezet; nem véletlen, hogy a szentség pillanataiban nem annyira a békének, mint inkább egy mély viszálynak a megnyilvánulásait lehet felfedezni. A bennem is lakozó idegenség élményének a pillanatai mindig szentnek számítottak, még ha szentségüknek nincs is köze a kanonizált vallások állítólagos szentségéhez, ami hideg, néma és háborítatlan béke hitét igyekszik elültetni az emberekben, különös hangsúlyt fektetve az erkölcsi jó jutalmára. E szentség az anarchia szentsége; az ismeretlen és az idegen megbontja a világ törekeny egységét, és azt akár önmagából is képes kivetkőztetni. Azt éli meg szentnek az ember, ami hozzá képest tökéletesen más. Mindig is elkülönülést jelentett a szentség: a görög *hagiosz* eredetileg elkerített területet jelentett, ahová halandó nem teheti be a lábát; a latin *sanctus* a "sag- (körüljár, körülhatárol) töből ered; s a héber *gadól* (szent) szó gyökere is az elkülönülésre vonatkozik. Az embernek akkor van szentségben élménye, ha valami, amit tökéletesen idegennek érez magától, beléköltözik és megszedíti – ha a tökéletesen mást mint tökéletesen azonost éli meg.

A világ (kozmosz) és a szentség (hagiosz) szemben áll egymással, olvasható egy ismeretlen szerző tollából fennmaradt ógnosztikus műben. A világ, ha önmagát meg akarja ismerni, egyedül a szentség tükrében pillantva teheti ezt meg; az *idegennek*, a *másnak* kell elhatalmasodnia benne, hogy ráébredhessen önmagára. Nem véletlenül mondják azt, hogy az ember ilyenkor elveszíti önmagát; hiszen elidegenedik mindentől, beleértve önmagát is. A világnak ez az önmagától való elidegenedtségét mindenkor ismerte, de az ebben rejlő pusztító erővel viszonylag kevesen vetettek számot. Közéjük tartoztak a gnosztikusok, akik az *idegenséget* a transz- vagy hiperkozmosz szinonimájaként értelmezték, s áthidalhatatlan szakadékot tapasztaltak a földi létezés valamint a létezésért felelős idegen, megismerhetetlen isten között; a kora keresztények, akik előtt újra meg újra felrémlt a világnak az istenhez képest való tökéletes másságának a gondolata; a misztikusok, akik a felszámolhatatlan idegenség élményének adtak hangot; Nietzsche vagy századunkban E. M. Cioran, akik a világban felszámolhatatlan idegenségből a teremtés elhibázottságára következtettek, vagy Georges Bataille, aki gondolatvilágát a fogalmilag is kidolgozott *heterológára* alapozta (heterosz = a másik), így elevenítve fel a gnosztikusok hagyományát, akiknek egyik középponti fogalmuk ugyancsak a *heterosz* volt.

De kanyarodjunk vissza a hétköznapjainkhoz. Az önmagunkban is ott lappangó egyetemes idegenség elfogadása nélkül a másik idegenséget sem tudom elfogadni. Az újkori civilizáció történetét az idegenség kiküszöbölése történeteként is meg lehetne írni: a technikai civilizáció, mivel hallgatolagos szándéka szerint mindent magához szeretne hasonlítani, a biztonsági óvintézkedések olyan bonyolult rendszerének is tekinthető, amely minden váratlant, kiszámíthatatlant, fenyegetőt, azaz mindent, ami hozzá képest más és idegen, ki szeretne küszöbölni. A paradicsom furcsa, pervers változata van készülőfélben. Am hogy az eredendő idegenség élménye mennyire elemi szükséglet, azt jól mutatja a biztosít-

tott körülmények között élő emberek kiéhezetsége minden után, ami ismeretlen, kalandos és veszélyes. Drakula és Frankenstein ennyiben rokona a bűnügyi regények hőseinek, vagy Ridley Scott földönkívüli *Alienjének*: valamennyien az idegen iránti csilláphatatlán vágy és ugyanakkor a tőle való félelem paradox érzésének a kivételései – hasonlóan azokhoz a román cigányokhoz, akik a Kurfürstendamm elegáns boltjai előtt koldulnak, egzotikus rongyokba burkolózva s még egzotikusabb nyelven lamentálva, s akiket a járókelők látványosan megvetnek és kikerülnek ugyan, de közben a csodálkozásnak, a viszolygásnak, a visszarettetésnek s az időnként leplezetlen döbbenetnek, vagyis az érzelmi megérintettségnek is tanúbizonyságát nyújtják.

Nem túlzás, ha azt mondom, hogy az idegen eredendően a csoda tárgya; ám egy idegen dolognak – embernek, szokásnak, vallásnak, arcnak, szónak, gondolatnak, hitnek – a létét csakis akkor tudom csodálatosnak látni, ha az adott pillanatban öntudatlanul a saját létezésem is elcsodálkozom, azaz nem tekinem magától értetődőnek. S ez fordítva is igaz: az idegen iránti gyűlölet vagy közöny mélyén nem nehéz felfedezni az önmagammal való békéltetés nyomait. Az idegen (legyen az egy antik barbár, egy bűnöző, egy rém vagy egy földön kívüli lény) nemcsak az idegenség utáni ősi vágyára figyelmeztet, hanem arra is, hogy lényé egyik része az idegenségben gyökerezik. Ha tehát az idegennel szemben görcsös vagyok, úgy én érzem ezt a görcsöt, mivel a saját görcsömről van szó. Napjainkban, amikor a különféle kultúrák soha nem tapasztalt mértékben itatják át egymást, s az idegen jelenléte Európában éppoly megmászhatatlan tény lett, mint azoké, akik itt mindig is otthon voltak, ez különösen megszívlelendő. Annál is inkább, mert ebben az új kulturális-civilizációs helyzetben továbbra is olyan reflexekkel igyekszünk rendet teremteni, amelyek használhatatlansága már többször bebizonyosodott.

A két szélsőség: az egyetemes emberi jogok kizárólagosságának a hangoztatása, illetve az idegengyűlölettel társuló nacionalizmus. Egyik sem képes megbirkózni ezzel az új helyzettel. Az első a felvilágosodás öröksége, s annak ellentmondását hordozza magában. A felvilágosodás próbálta meg eltörölni az emberek közötti különbség elvét; ám ennek az idealista hitnek a hangoztatói, sokszor anélkül, hogy sejtették volna, egy nagyon is pragmatikus cél magvalósításához szolgáltattak eszméket. A 18. században vált széles körűvé az idegen, azaz nem európai kultúrák feltérképezése, figyelése, rendszerezése (1799-ben például Franciaországban megalapították a Société des Observations de l'Homme elnevezésű szervezetet, amely az idegen népek szisztematikus megfigyelését tűzte ki célként), ám ez a látszólag pártatlan, elfogulatlan, tudományos kutatás egyszersmind a sikeres belső és külső gyarmatosítás előfeltétele is volt. Objektív volt ez a célkitűzés, méghozzá a szó legszorosabb értelmében: tárgyat valóban tárgyként kezelte. A tárgy rendeltetése pedig az, hogy birtokba vegyék, eszközként kezeljék. A belőle kibontakozó felvilágosult ideológia – minden ember egyenlő – egy elodázhatatlan kérdésre adott válasznak tekinthető (ahhoz, hogy az egymáshoz képest idegen népek egy összehangolt földgolyón egymás mellett tudjanak élni, szükségük van egy egyetemes bázisra); a probléma azonban a gyakorlatban mint hatalmi kérdés nyilvánult meg. Elegendő csak Közép-Európa II. világháború utáni gyarmatosítására gondolni: az egyenlőség hangoztatása a

különbözőség és másság tagadását jelentette; ennek hatalmi háttere pedig mindenki számára nyilvánvaló.

Bármilyen paradoxnak tűnhet is, de az idegengyűlölet, a sovinizmus és a kirekesztő nacionalizmus érintkezhet az egyetemes egyenlőség gondolatával. Az idegen gyűlöletes, mert elveszi a munkámat, megrövidíti a bevételtem, tönkreteszi a környezetemet; de ha nem, akkor is az, mert mások a szokásai, másként viselkedik, másképpen vélekedik. Kelet-Európában kiváltképpen gyűlöletes az idegen, mert veszélyezteti az „egy nyelv, egy nemzet” különös, Európa más tájain ismeretlen eszméjét. Az idegen ellenséges, mert nem felel meg az én elvárásaimnak – annak az egyetemes igénynek, amelyet vele szemben támasztok s amely természetesen az én igényemmel azonos. A saját partikularitásom válik az univerzalitás lapjává – s emögött ugyancsak nem nehéz felfedezni a hatalmi érdeket – legyen az gazdasági, területi, vallási.

Az első esetben a panasz oka: miért vagyunk mások, ha egyszer állítólag egyenlők vagyunk; a második esetben pedig: miért lennénk egyenlők, ha egyszer mások vagyunk? A kétféle érvelés nemcsak logikailag hasonló; jelentkezni is sokszor együtt szokott. Például Kelet-Európában, ahol a jelenleg dúló nacionalizmusok nem lennének olyan hevesek, ha nem egy antinacionalizmus előzte volna meg; vagy például Nyugat-Európában, ahol az idegengyűlölet igen gyakran egy magát felvilágosultnak tartó, idegengyűlöletet gyűlölő mentalitással találja magát szembe.

Anti és anti-anti. A tagadások sora közepette pedig éppen arról terelődik el a figyelem, ami állítást igényelne: az idegenségről és a másságról. Pedig aki idegen, az nem kasztot kíván magának, nem is a léteére vonatkozó tagadó állítást, és nem is csak egyszerűen azonos jogokat, hanem az idegenség jogának az elismerését – valamiképpen úgy, mint a vendég, aki joggal érezné magát sértve, ha rá akarnám kényszeríteni a saját elképzelésemet. S éppen a vendég és az ellenség etimológiai rokonsága figyelmeztet rá, hogy a másság nem olyan probléma, ami megfelelő ideológiai vagy gyakorlati eszközök és lépések során felszámolható, hanem ami az élet kiiktathatatlan eleme. Az idegenséget sohasem lehet felszámolni; a legáldozatkészebb felvilágosítás sem lesz képes meggyőzni arról, hogy azt, aki idegen, ne lássam idegennek. „Felvilágosítás” – mintha technikai problémáról lenne szó –, mintha bizony én lennék a fény kizárólagos forrása. Pedig valójában hiába is „világítom meg” az

idegent: az hozzám képest mindig a „sötétben” marad. Felvilágosítás helyett inkább „besötétítésre” lenne szükség: engedni, hogy az idegen, a „sötét” engem is beárnyékoljon, hogy így meglássam a bennem is ott lévő „megvilágosíthatatlan” kontúrjait. Ettől még én én maradok; egyszersmind azonban, mint a címként használt Feuerbach-idezet mondja, a bennem ott lappangó másikat is észreveszem – azt, aki kizárólag az én számomra Én; a többiek számára Te. Ekkor tudom csak észrevenni azt, ami az idegenben és bennem közös: a Más. Az idegen ettől még idegen marad; de a hozzá való, egyelőre még egészségtelen viszonyulásom enélkül nem változhatna meg. Ekkor derül ki, hogy az idegenség nem defektus, amit mindenáron fel kell számolni. Szükség van rá; nélküle, visszakanyarodva egy korábbi gondolathoz, a paradicsomi ártatlanságról sem lehetne tudomásom. Az idegenség élménye az önmagammal való megbékélés isteni kerülőútja – s e kerülőút végén ott áll a másik is, akire mindenkinek szüksége van. Csakis az idegenség rettentő fokozásában, szinte végtelenné válásában táruhat fel az, ami a szeretet elérhetetlen céljának számít s ami ezt kitölti: az egység misztériuma.

Egy nyugat-berlini buszsofőr, akivel megérezzük kölcsönös idegenségünket; egy vendégmunkás, akit nem vendégnek, hanem ellenségnek látok; egy idegen nép, amelyet alacsonyabbrendűnek tartok – de egy idegen arc is, amelynek másságába belefeledekzem; egy idegen test, amelyet magamévá szeretnék tenni; egy idegen gondolat, amely megszédít és megzavar. Mindegyik máshol érint és talál el: a gondolatomat, az értelmemet, az érzésemet, az érzékiséget, a gyomromat, a bőrömet, a belátásomat. Nincs a lényemnek olyan porcikája, amely ne válhatna az idegen támadási felületévé. Újra és újra ki vagyok téve e támadásnak. S ha rájövök, hogy valamiképpen én magam is része vagyok az idegenségnek, hogy az egyetemes másság nemcsak megtámad, hanem eleve ott fészkel bennem is, akkor az idegenség politikai, egzisztenciális, etnológiai vagy vallási jelentései között is felfedezem a közös nevezőt, azt, amiben egymással s velem hasonlóak. Ekkor megtanulok együtt élni ezzel az idegenséggel; s végre nem a saját azonosságom hangoztatásával igyekszem kiszűrni életemből mindazt, ami hozzám képest idegen, hanem az idegenség elfogadásával találok utat önmagam idegenségéhez, azonosságom e sokáig észrevétlenül maradt, elfeledett gyökeréhez.

Louise Bogan

VÍZIDAL

Gyönyörűm, hagyj el, mint
Mi a hullámokat,
Mint az éj búcsút int
Annak, mit odahagy,
Árnyat-fényt szertehint.

Menj, kedves, s úgy se légy,
Mint eskünet vevő
Tűnékeny, szelíd árny,
Mint lapát loccsanása,
Fogadalmunk hívő,
Úgy se, mint merülő
Evező csobbanása.

CASSANDRA

Nékem a hitvány munkák mit sem érnek,
Lehántom gőg, vágy lomha trükkjeit.
E test nem adja anyját gyermekének,
Az ének keblemből mint szárny süvít.
És örület bír szóra szüntelen,
Vagyok a választott, kin nem fog ír,
Az ember fölött szóló szörnyű menny,
Nem néma föld, hol várja őt a sír.

---

* LOUISE BOGAN (1897–1970) – a harmincas évektől a *The New Yorker* versszerkesztője. Harminc éven át az egyik legbefolyásosabb amerikai nőíró volt.

KÉSŐN

Még sír a kormorán
Barlangok, hegyfokok felett.
Kőszárny és dicsfény küzdenek
Álmaid során.
Most túl minden reményen,

Nem gyermekmódra már
Végigtekintsz a földön,
S látod: vad és sivár.
Majd csak, hogy gúnyolódj
A meddő, puszta szirten,
S a metsző, tiszta égen,
Nézed a sziklasort,
S a leget odafenn.

TÁBOR ESZTER FORDÍTÁSAI

Az angyalkák a mélyben dohognak

FORGÁCS ZSUZSA

Tíz kicsi tündér ült zsinórban egy popsi-pina melegítő hősugárzó körül egy hat disznóra való tündérólban. (Idővel még két majd egy 13. tündérke is csatlakozik hozzájuk.) Szárnyacskaikat, hitelkártyáikat és egyéb vagyontárgyaikat már leadták ugyan a főnéni tündérnek és hét fullajtárjának, de tündérmivoltukban így is felismerhetőek voltak, mert mindnyájan hátul nyíló kis hálókát és világoskék papírpapucsot viseltek, hogy tündérien büdös lábacskaikkal ne zavarják majd a mészáros főtündért, amikor a nagy rázó-szippantót combocskáik közé nyomja.

A 10, majd 12, később 13 tündér most látta életében először egymást, ezért nagyon tartózkodóan ültek be a pinamelegítő köré, és nem emeltek kifogást a televíziókészülékből diadalmasan rájuk ömlő rózsaszín, hupikék, ovisárga vattacukor, pattogatott zizi és felfújtt rágógumi lufik – a hetes csatorna szokásos szombat délelőtti műsora – ellen. Az első óra után azonban, amikor már fülükön, orrukön, szájukon át folyt a zselatingaga, az egyik fekete, szőrtüszős lábú tündérkéből kitört valami lázadásféle.

– Nademostmárazért igazán!

– Akarsz csatornát váltani? – kérdeztem biztatóan –, mert én voltam egyike a 13 tündérnek – de senki sem mozdult.

Mi besározott, megejtett tündérkéek, vallási és faji hovatarozásunkra való tekintet nélkül tudtuk, amit tudunk. Hogy mi itt most mészárlásra gyűltünk össze, tehát köszönjük, de nem kérünk a gaágából. A szemérem azonban visszatartott minket, hogy rámutassunk a nyilvánvalóra, és hallgattunk.

Velem szemben jobbra egy igen nagydarab fekete acéltündér ült, akiről a váróban azt hittem, hogy fiú. Csak kétszer volt akkora, mint én, de nekem ennyi is elég volt, hogy belévessem minden hitemet és bizalmamat: mostantól ebbe a fenséges sziklatömbbe kapaszkodom, vetem az ágyam és térek nyugovóra, és az ő fenséges magaslatairól nézek le rettenthetetlenül a mészárlásra bemosakodó, heréit fenő hentestündérré.

Amikor még tulajdonképpen nem is voltam tündér, hanem csak egy egészen kicsi kislánymanó, akkor nagyjából az ilyen nőkről gondoltam azt hitetlenkedve, lesütött fejűen és elpirult szeműen: Hát ezek is szokták... „AZT”?

Sokáig élt még bennem ez a mondat, csak a mondat íve konyult le, meg a hevé veszett oda:

– Hát igen, persze hogy ezek is csinálják „AZT”.

És olyan kevés kell az „AZT”-hoz. Még egy sufni se, egy lépcsőforduló se, egy bokor se. Csak két tündér.

Mert ahogy azt Jeles András tündérbarátom szokta komoran emlegetni:

– Picsa, fasz együtt basz – és sírt is hozzá egy sort, ahogy a komoly férfiak szoktak: könnytelen.

A legalább kétméteres fekete acéltündérnek vörösre festett, göndör haja volt, aranyozott szeművege és kihamvadt vulkánkúpokkal borított arca. Ebből a rezenéstelen, puha-szelíd arcból az indián istenek és a detroiti vasmű rozsdamentes acélrugóinak fenséges közönye és bölcs nyugalma áradt. Nem akartam elképzelni, amint megmássza őt egy lator, egy nyifka kis vézna alak, egy rogyant kis hím tündér, de nem tudtam ellenállni. Igen, láttam őket együtt, amint a fújtató kis girnyó beleteszi hímtagját ebbe a fenségbe, és elszonytyolodtam. Ó, édes istenem, a vak is láthatja, mennyire méltatlan ez a gyürkőzés, nem lehetne mégis megoldani a világegyetemet hím tündérek nélkül?

Egy időben én is fekete acéltündér akartam lenni, és talán még ma is az lennék legszívesebben, ha nem nőtt volna közben mégis a szívemhez ez a dekadens, kioregedett, kopaszodó, 90 kilós, fehér, világemigráns tündér, akivé szikkadtam. Akkoriban egy bankban dolgoztam mint pénztárostün-

dér a Hetes Avenue-n. Tizenkét pénztárostündér lejszolt mellettem, arab, román, kínai emigráns tündérek, a végleg elfuseráltak, vagy még kezdők az emigránsszakmában, szóval a még kiforratlan reszli és negyedosztályú világpolgárok, akik legalább a második osztályra szeretnénk volna felverekedni magunkat. Tehát mi bagzottunk lelkesen ott a dollárlepedők körül, plusz a helyi üzemelésű fekete tündérek, akik nem törekedtek semmire. Ők ugyanis egyrészt már tudták, hogy úgyszincs kegyelem, és ők már örökké ötödosztályú fekete tündérek maradnak, kár a görnyedésért, másrészt, hogy minekünk, szedett-vedett, szétmállott idegzetű fehér-sárga társaságnak úgyszincs semmi esélyünk a főpénztári székre, azt a posztot ugyanis kizárólag csak Harlemben és South Bronxban – a világ egy főre eső gyilkosságainak legsűrűbb színhelyein – felcseperedett fekete acéltündérek tudják ellátni.

Én is a fekete főpénztáros acéltündérbe vetettem minden csodálatomat és hitemet. Beléköltözött világegyetemem középpontja. Mi pár ezer dollár hiánytól már véreset hánytunk a vécében, és hullott a hajunk meg a fogunk. Neki időnként 100 ezer dollár is hiányzott a háromórás zárásnál és meg se rezzent. Rólunk szaros pár tízezer dollár megszámlolásától dőlt a salétromsavas verejték, neki milliók mentek át a kezén és észre sem vette. Egyik este 500 ezer hiányzott, és az egész bank bennmaradt számolni. Mi, mellékpénztárosok kollektíve 28 kilót fogytunk éjfélig, öt azonban semmi sem tudta kimozdítani a világegyetem középpontjából, minden belőle származott és hozzá tért vissza, az ötszáz ezer is.

Fekete Acéltündérrel ebédeltem a pánccélteremben minden délben. Odaszállították neki a szomszédból a heringes pizzáját birsalmasajttal és két liter Coca-Colával. Mielőtt nekilátott volna, tömören összefoglalta az előző esti horrorfilmadagját. Miként vág bele az elektromos fűrés a felszabdalandó gyanútlan turisták húsába egy elhagyatott texasi kisváros benzinkútjánál, miután szép sorjában henteskampókra akasztotta fel őket a helyi, agyhúgyban szenvedő tömeggyilkos hentescsalád.

Acéltündér horrorfilmjunkie volt, és melő után két-három horrorfilmet is bekapott. Ez a tevékenység volt nyugalmanak kútforrása, ezen fente esténként gumifroztott acélból font idegeit, és másnap ott állt, mint egy istenhegység a főpénztári ablaknál és a pénz számolatlanul dőlt át a kezén, de ő rá se hederített, mert ő minden fél centről eleve tudta, hol a helye a világegyetemben.

Az a kínai-zsidó pénztáros fiú tündér is velünk ebédelt, aki nem sokkal korábban tért meg Jézus Krisztus tündérhez, és amikor acéltündér befejezte a hullák összeszámlálását, akkor a megtért kínai-zsidó fiú felolvasta Jézus Krisztus tündér intelmeit a Bibliából, majd acéltündérrel két szólamban elénekeltek egy hálaadó zsoltárt, részben azért, hogy megköszönjék a mindennapi betevő pizzánkat, részben, hogy kifejezzék csodálatukat afölött, hogy még mindig volt kedvünk élni. Ezek voltak a pánccéltermi idill napjai a Hetes Avenue alatti katakombában. Fekete Acéltündér nélkül nem hittem volna, hogy a világegyetemnek van középpontja, amelyre rábízhatom magam, és amely körüli pályán gondtalan és önfeledten ívelhetek.

A mostani fekete acéltündér mellett ült a szörtüszös lábú fekete tündér. Ő volt a legszebb tündér a pinamelegítő körül, őneki vágott leginkább az agya meg a nyelve, úgyhogy amikor a kaliforniai szörföző törpik, Blöki, Töki és Pöcsi bekapták az utolsó szem mazsolás szőlőcukrot is a rizsfelfújtkal 11-kor a hetes csatornán, akkor a szörtüszös lábúnak kivágódott a szája, ahogy az orkán vágja ki a pajta ajtaját a pusztaságban:

– De hát az istenért!!!

És igaza volt. Kilenc órára rendelték be minket. Azóta tündéri hólyagunkat meglékeltek, ereinket megcsapolták, a 300 \$ stex vérdíjat készpénzben leszámoltuk, és azóta kellett túrnunk ebben az ólban egy pinamelegítő körül összezárva, hogy ránk fröcsögjön az egyenest Disney Landból szállított málnaszirupos mandírozott kandarin zselé.

Úgy szeretnénk volna mindent megbeszélni. (Többek között a leszívásra váró tündérkezdeményekről.) Ugye neked is? Ugye Te is? UGYE, UGYE, UGYE? – doromboltak bennünk sikoltásra készen a mondatok. De hallgattunk. Részben mert feszülten vártuk, hogy a leszívópadra szólítsanak minket, másrészt mert föl is lapultunk volna, elvesztünk volna a részletekben, és lassan, de biztosan fölszívódtunk volna az úrközi semmibe. De most muszáj volt egyben maradni, hogy a görcsbe rándító méhfacsaró gépet legyen mire rászerezni. Hirtelen a jobbról mellettem ülő tündérke eggyel arrébb ült, egy üres helyet hagyva közöttünk. Végignéztem magamon, hogy megállapítsam, mi a baj. Aztán mindenki másan is végignéztem. Hát igen, én voltam az egyetlen, aki nem borotválkozott. Az amerikai tündérlányok szinte mindannap katonásan tetőtől talpig megborotválkoznak. A tíz jelen lévő tündérből csak én voltam fehér, aztán volt rajtam kívül egy majdnem fehér kreol, a többi viszont déli ültetvényekről való ébenfekete rabszolga-leszármazottak és mesztic keverékek a nyugat-indiai szigetvilágból. De ők legalább tudták, mi a kötelességük szörügyben, míg én a kelet-európai vadonból származó ősember módjára, szabadon hagytam burjánozni a lábamon és hónaljamon. De ta-

lán mégsem ez volt a baja az elült tündérnek, hanem a rátörő légszomj, tömegiszony és klausztrófia, melyek kísértésére világító fehér húsomba vájta volna legszívesebben karmait, és ez megrémítette őt. Titkolt irigységgel, lopva néztem rá. Neki és még négy másik tündérlánynak kint ült a váróban libasorban a fiútündéré. Az övének fekete bőrdzsekije volt, fekete bőrnadrággal, ami rendkívüli diszkrécióval egy vashulladék-telepnyi acélszöggel volt kiverve. Miközben bebocsáttatásunkat kérelmeztük, a fiútündér füléből lógó acélszög szoborcsoportozat gyöngéden reszketett a várakozás szelében, és ő a nagy afrikai szavannákról származó orrszarvúk kitarásával és türelmével masszírozta a lánytündér csípőjét. – Az enyémet is, keziticsókolom, nem lehetne kicsit? – néztem sóvárogva a párra, és mindjárt tudtam hogy eltévesztettem a házszámot. Vagy ők. Én voltam az egyetlen harmincon felüli fehér nő a terepen. Érthetetlen okokból a 23. utca keleti végébe zsúfolódtak össze a New York-i angyalcsináló klinikák, és a magukra adó fekete tündérlányok ide szívárogtak le a Harlemből, minek következtében a magukra adó harmincon felüli fehér nők a Park Avenue elit klinikáira szívárogtak föl, amelyeket mindenféle zártkörű kártyázó szalonoknak álcáztak, hogy az ilyen kétes származású alakok vére, mint az enyém, ne elegendhessen az övékkel a leszívóbödönben.

Aztán 12 óra 45 perckor nyílt az ajtó és szólították az első három tündért. Felbolydultunk. Szórtüszős lábú felállt, és a tévé elé kuporodott. A 11-es csatornán Bushné, az amerikai elnökfeleség nyilatkozott.

Bőrlebernyeges arcáról sugárzott a desztillált tökség:

– Akasszák fel! – vijjogta Szaddám Huszeinről.

De a szórtüszős lábú nem hagyta annyiban és azonnal belétekert.

– Csak nem fogjuk még szombat délelőtt is őt nézni? – és átnyergelt a 9-esre. Egy olimpiai méretű tv-stúdióban 600-an fogyókúráztak kollektíve az ívlámpák alatt. A műsorvezető tündérke örömmel jelentette be az Amerikai Egyesült Államok szombat délelőtti tömegeinek, hogy a jelenlevők 192 ezer pound háj leadására tettek ígéretet, majd felmutatott egy rózsaszín csodapirulát és lenyelte. A szórtüszős lábú kímélet nélkül tekert bele a műsorvezető tündérke orgazmusába. Jogosan, úgyhogy meg se fordult, hogy beleegyezésünket nyugtázza, hanem matatott tovább az éterben.

Elfogott valamilyen nyüzszítő, feszítő nyugtalanság, hogy egy állat (tündér) vagyok, hogy a merénylet, melynek elkövetésére készülök, végzetes önmeghasonláshoz vezet majd. Aztán egy testemből felszakadó ciklon torkon ragadott és kivágott a folyosóra. Nem volt kétséges számomra, hogy a bennem kibontakozó minitündér kezdte diktálni az iramot. Az öltöző felé sűvítettem. Balra, egy nyitott helyiségben tíz kicsi guruló műtőasztalkát láttam fehér papírvattával letakarva, mindegyiken egy kicsi fecskendő feküdt, tündérlomsziruppal feltöltve.

– Nem lehet a folyosón mászkálni – ragadott könyvéken az egyik fullajtártündér.

– Csak néhány könyvre volna szükségem a táskámból – haldoklott kifelé számból a szó, és kiszállt belőlünk minden erő. Mármint belőlem és a bennem dohogó, létért kapkodó minitündérből, és megadtuk magunkat a szokásos emberi hülyeségnek, sötétségnek, kishitűségnek és kegyetlenségnek – volt ebben már némi rutinom és mégis, minden alkalom mint egy haslövés.

A fullajtár elkísért. Megálltam a táskám fölött és sírtam. Melyik könyvből meríthetek most vigaszt? A karmám azt súgja, hogy akarom ezt a bennem megfogant kistündért, de a külső terepasztalon minden körülmény ellenünkre tört. Egy lecsúszott, biztosítás nélküli, otthon nélküli, rokontalan, első generációs bevándorlótündér vagyok, nekem nem járnak bizonyos előjogok, vagy mindenesetre nem tudtam kiharcolni őket. Most tehát erőszakkal török legjobb belátásom ellen.

Csukott szemmel matattam a táskámban és ragadtam ki három tündérbarátom könyvét, majd visszaindultam az ólba. Fekete Acéltündér kétméteres közönyébe burkoltam magam, és találmra kinyitottam Örkeny tündér Egypercseit. A 220. oldalon ez állt: „Életben maradni”, aztán pár sorral lejjebb az életfogytiglant kapott politikai elítélt hazament, miután hat évig trenírozott egy hangyát a börtönben.

„ – Adjatok csak egy nagyítót – mondta a fiainak, sokat sejtető mosollyal, az első otthoni vacsora után. – Van egy betanított hangyám!

– Hol? – kérdezte a felesége.

Forgatták a fiolát. Nézték a nagyítóval, még a lámpához is odatartották, de hiába. És, ami a legfurcsább, ő se látta már!”

– Azt hiszem, értelek, Örkeny tündér – mondtam, és elővettem Konrád tündér „Az autonómia kísértését”. A 132. oldalon nyílt ki a könyv. „Ha túl sokat döntenek rólunk, s ha túl keveset döntünk magunkról, szorongósak leszünk mint az intézeti gyerekek.”

– Igen, Konrád tündér, szorongós vagyok, mert gyöngébb vagyok a gyöngé életemnél, mert bénán vetődök körülményeim hullámain, és nem találok a kis erdei ösvényt fátyomomhoz, mely döntéseimet meghozza helyettem – panasztam Konrád tündérnek, és elővettem Ákos tündér „Fej és tudat”-ját. A 112. oldalon nyílt ki a könyv:

„Ó, Mintha, Mintha, Mintha!
 Körös-körül sormintha!
 Hogy lehet Mintha kint, ha
 Majdnem odabenn Majdnem?!”

– Jól szóltál, Ákos tündér, én is egy ilyen mindig majdnem vagyok, ezért vagyok New Yorkban is, mert itt üvölt legmagnetikusabban ez a lényemmel oly rokon, oly csábító üzenet, itt korbácsol, itt bombáz, itt sugároz ellenállhatatlanul, és itt hiszi mindenki szétlőhetetlen meggyőződéssel, hogy folyamatosan egzisztál egyetlen miniatűr millitörredékre a teljes és totális megvalósulás peremétől. Igen, és már majdnem majdnem mintha odaát lennénk.

A szőrtüszős lábú tündérke megint tekert egyet a tévén, és beágyazott minket az ötös csatorna „Sztár Kerestetik” című műsorába. Most épp tökélykét vonultatták fel a színpadra, és az ölben szorongó fekete tündérlány sorstársaim elfintorították orrocskájukat. Igazuk volt. Egy ilyen tökélyke képes olybá föltüntetni a dolgokat, mintha mindenkinek módjában állna hibátlan szabású, hamvas barackpopóval kijelenteni, hogy „csak elhatározás kérdése az egész”. Ez vérlázító. Tökélyke részben modellségből, részben bemondóságból versenyzett. Háromszor annyi foga volt, mint nekünk, és mind a szájában, csupa fehér igazgyöngyből. Lábikrái dallamosan íveltek, mint egy Chopin-énekecske, keblei egy prelúdium és fuga, viszkozált szőke haja szikrázott a feljövő műholdak áhítatos gyűrűjében, és mindent megmutatott nekünk elülső, hátulsó és alulsó nézetben bikiniben. Aztán megajándékozta a világot mamut méretű, tikkasztóan áttetsző mosolyával és kiengette a levegővel töltött mézespuszedlit a szájából: „Rengeteget dolgoztam azért, hogy eljussak ideig.”

– Disznóság! – zúgtak a fekete tündérek és rám néztek.

– Disznóság! – zúgtam vissza egyetértően, kilencven kilométer, lúdtalpamat és slendriánságomat ajánlva fel letétként, hogy igazat szóltam. (Még a hálóka is jobban lógott rajtam, mint a többiekén.) Igen, nem lehet ilyen tökéletesen kinézni büntetlenül. De ne féljete, majd jön még kutyára dér és ezt a fehér tökélyke tündérkét megszívatták majd még a palimadár tündérek, vagy ő szívattja meg valamennyit, de abból se lesz öröme. Úgyhogy felejtjük el és temessük el őt, mielőtt vakbélgyulladás kapnánk az irigységtől.

Két új tündérke lépett be az ajtón. Mázlisták. Mi kilenc óra óta itt zúzmósítjuk az agyunkat, ezek meg 1 óra 15-kor beszélnek. Az egyikük, akiről nagyon szerettem volna tudni, hogy indonéz vagy koreai vagy arab vagy tatár vagy indiai tündérke, de képtelen voltam kitalálni, Komorka mellé ült. Komorka, a kiskorú fekete tündér tízévestől negyvenötig bármi lehetett. Kiskorúságára csak komorsága utalt, egyedül ő mutatta ki szomorúságát a megejtett lányok kórusából. Mi többiek szeméremből a buszon, földalattin, az öltözőben hagytuk a könnyeinket, és tárgyilagosan meredtünk a mostanra immár kihűlt pinamelegítőre. A szívünk is ilyen volt, mint a kihűlt pinamelegítő árvácska izzószálai. Most mindannyian Komorkára néztünk, akinek sötét, apró ébenfa teste magához szívta, majd beitta tekintetünket, mint az itatóspapír. És megülte szívünket a gond.

Acéltündér 45-ös lábára kezdtem koncentrálni: erről bezzeg nem tudna ledönteni senki, csak ha nagyon-nagyon akarnám. Az indonéz-arab-koreai-tatár tündérkére néztem egyetértő jóváhagyásért és nem csalódtam benne, rám mosolyodott, mint aki tüszentőport vett be, de nem eleget, mint aki mondani akar nekem valamit, de inkább mégis megkímél és csak mosolyával akar megsimogatni.

Hirtelen elkezdtek fogyni a tündérkéek. Már csak öten voltunk, amikor befutott Hófehérke tündér. Az igazi. Összenéztünk. Nyilván eltévedt. De nagyon. Én nem igazán voltam eltévedve, én ezekhez tartoztam ott. Én nem tudnék benyomulni egy Park Avenue-i manikűrszalonnak álcázott angyalcsináló klinikára. Nem volt hozzá meg a családfám. De ennek a hófehérkének mindene megvolt, a hibátlan Madison Avenue-i körömlakkja is. És persze tudta azt is, hogy mennyit kell késnie ahhoz, hogy félóra alatt végigsüvíthessen a klinikán dolgavégezeten. Kezdem felnézni rá, pedig volt vagy 17 éves. A rafinált édes nagymamáját neki, de szeretnék én is önjáró lenni, nem rettegni a jövőtől, mint egy zörgő, elhasznált, öreg tündér, hanem kényemre-kedvemre ujjam köré tekerni, megint úgy érezni, mint kölyökkoromban, hogy minden nekem lélegzik, értem él, rám vár.

Aztán 1:45-kor Komorkát szólították. Az ajtóból kérlelően visszafordult ránk, és én azonnal egy félmillimétert megemeltem magam, jelezve, hogy megyek előtte, ha kell, de ő csak legyintett súlyos pilláival egy „ne fáradjál”-t és eltűnt a folyosón.

Tíz, kilenc, nyolc, hét, hat, öt, négy, három, kettő, egy, zéró. Az indiai ápolónőtündér bedugta a fejét az ajtón, és egy miniatűr dalra fakadt: Zuszja!

Követni kezdtem őt a folyosón, miközben maga előtt tolt a álomsziruppal felöltött fecskendőst a miniműtőskocsin. Bevezetett a méhfacsaró-ólba és én engedelmesen felfeküdtem a

hemet.

– Nem hallod! Eléééééééééé! ELÉÉÉÉÉÉÉÉÉÉG!!!! ELÉÉÉÉÉ! Elég!

– Rendben van, mézsem. Itt a telefonszámom, ha jobban vagy, hívj felé, okéka? – mondta Mussolini és átadott a fullajtároknak. Rágörgettek egy ágyra, és betoltak a 30 ágyas kórterembe. A messzeségben Komorka nyöszörgött némán. Az én angyalkám még mindig valahol a mélyben dohogott, és ez megnyugtató.

Megsimogattuk egymást, és egy 20 másodperces mély álomba sírtam magam. Arra ébredtem, hogy fekete acéltündért görgetik mellém. Most se szólalt meg. Nem volt neki miért. Acéltündér jól volt.

Tizenöt perc múlva kidobtak minket a klinikáról. Amerikában vagyunk, kezitszőkolom, itt nem lehet elfeküdni egy klinikai ágyon, itt mindent percben mérnek és aranyban. Csak ezt a két mérőeszközt ismerik.

Lent álltunk Fekete Acéltündérével a kapuban, és néztük a zuhogó esőt. Felnéztem Acéltündérre, és kérdeztem tőle valami baromságot, hogy fáj-e neki vagy ilyesmit. De nem vetett meg érte, tulajdonképpen észre sem vette, hogy kérdeztem akármit is, csak csípőből mondta, hogy nem.

– Nem éreztél semmit? – folytattam hülyeségeim sorát. De nem dühödött fel. Szerintem azt sem tudta, hogy ott vagyok, csak reflexből azt válaszolta, hogy olyan mélyen aludt, hogy fogalma sincs, hogy egyáltalán benn volt-e az abortuszon vagy se.

– És nem vérzel? – hívtam ki az ördögöt párbajra, de Acéltündért nem lehetett egykönnyen kicsalogatni közönyéből.

– Én nem vérzem – mondta Acéltündér, még mindig az esőbe meredve. Hangja egy kihalt utca volt egy elnéptelenedett városban. Teljesen elfordult tőlem és a hátát mutatta, aztán mint egy karcos, meggörbült lemez, hozzátette:

– El fogunk ázni.

HÓCIPO

PLUSZ 8 OLDAL VÁLTOZATLAN ÁRON

CAFÉ BÁBEL

Rend

Az első szám tartalmából:

Marosi Ernő a gótikus

katedrálisépítészetéről,

Pokol Béla a társadalmi entrópiáról,

Klembala Géza Bach életéről és zenéjéről,

Gábor György a korai

keresztény-zsidó-pogány vitákról,

Kállay Géza Shakespeare drámákról,

Bojár Iván a kert-építészetéről,

Halász Gábor az oktatás

teljesítményelvűségéről

valamint

körkérdés a Rendről

FOLYÓIRAT

1991. SZEPTEMBER

CSERÉPFALVI

Megvásárolható az újságárusoknál és kijelölt könyvesboltokban.

Megrendelhető: 1013 Budapest, Attila u. 20. III/1. Ára: 50 Ft

---

Tábor Ádám

FÉL ÁLOM

atomháború
nincs idő
igaznak lenni
és
riadó szól
a rádió
kiáltok én is
és
katasztrófa
katolika
pogánnyá némít
és
reakciólánc
politika
a torkomig ér
és
körös körül
sorsok tengere
hányódó bárka
én
méteres éter-
hullámokon
világviharban
én
kibocsátom
lélekgalambom
békeföld vagy
ég
egy jelet küldj
csak egy nevet
szellem-oxi-
gént
és folytatlak
és újra kezdlek
új ádám leszek
noé
és kiegészül
aki fél
éli éli
él

Kántor Zsolt

SZEMHÉJ ALATT A HOLD (A HOLT)

Kiöblítő káprázat. A tükörből kifordul
egy higany-arc, lecsorog a pultra. Letörölöd
a könnyét, a lélegzetébe csomagolod
emlékét. A keze, mint egy medúza, befolyik
szádon, lenyeled a Lényegét, nem a lényét.
Benned alszik a „zápor”. Érzed, most
azért van szélcsend, mert hiszel.
Megromlanak a térben a radarok, mint
fülkagylóban a kövirózsa. Tégy a tóba,
mályva-ízű hölgy, soha-széplélek.
Hadd érjen meg bennem a „szemlencse”,
a mindent elnyelő víz, az őszállapot
„sugdosása”. A tragikus túlterjed, a méz
a krétaporba csöppen. Megérlelt szolgaság
ez a bitumen szagú örömnünp.

SZÁLAK MOCCANNAK

Nincs elmosva a szecessziós csésze,
álmomban zavar. Rúzs, kis cukordarab,
barna lé. Megalvadt kanál. Mintha a köhögés
száradt volna bele, összerezzen, amint ébredek.
Mintha tárgyakból állna az élet, sőt, a test is,
szemernyi hely sincs bennem a sok kiskanáltól.
Pohár van a májam helyén. Járomcsontom: óralap.
Szívem helyén kis gömb, amit átszúr Jézus,
amikor megtalál. A halálon túl is elfoglalják
helyüket (bennem) a tárgyakat. Ott is, ahol
a lelket sejtjük, csak egy lift jár le-föl.
Valaki kulcsokkal zörög a színpadon
és a széksor üres. Szivarfüst, hámló tapéta,
pöndörödő plakát. A primadonna üvegszeméből
egy vércsepp gördül a zongorára. S a páncél-
tökek között Isten elmossa (rendesen) a csészét.

Salto morale

OSCAR PANIZZA

„És látták, hogy meztelenek.”
1. MÓZES 3, 7.

Innsbruckban, ahol 1859-ben süldő egyetemistaként ráfanyalodtam a teológiára, a legajnározottabb tekintélyek között tartották számon az ottani egyetemen Süpfli professzort, a bencés pátert, IX. Pius háziprelátusát s a pasztorális medicina* egyetemi tanárát. „De conceptionis sexualis humanae causa transcendentali” című értekezése, valamint éles elméjű vizsgálódása „A békák erkölcsi altalajáról” annak idején kézen-közön jártak. És az a fontos kérdés, mely csaknem minden lelket foglalkoztatott, a halálos bűnök hatása a vérkeveredésre – minthogy úgy tűnt, az eredendő bűnről szóló egész tanításra hatással van a vérkeveredés – úgymond Süpfli kezein nyugodott. Süpfli locutus est! – mondták akkoriban. És ezzel el volt boronálva a dolog. –

Az egyik felsőbb éves egyetemista, akivel összelekedtem, arra ösztökélt, hogy kukkantsak be alkalomadtán Süpfli pasztorális medicina kollégiumára. „Süflinél potyázni”, ez szállóige volt az egyetemisták között. Mégpedig kettős értelemben. Merthogy: azt az előadást, amelyre az ember nem iratkozott be, nem volt szabad látogatnia, sőt alsóbb szemeszteres egyetemistáknak eleve meg volt tiltva, hogy ily szemenszedett bölcsességű kollégiumokra ellátogathassanak. – Gözölgő gírussokkal és égnek meredő hajjal kóvályogtam ki, s egy álló hétig az volt az érzésem, hogy egy marék spanyol borsot lefetyeltem, mely lassan-lassan oldódik, s vért és gondolatot, minden csöpp táplálékot átjár csípős tűzével: de aztán, hála a papnak, fölszívódott a rejtelmes méreg. – Remélem, az olvasó ezen a téren keményebb kötésű és szilárdabb ellenállású. –

Megkéstünk kicsit. A kollégium már megkezdődött. Vagy ötven, kurtára nyírott kobak fölött – középtűt tallérnyi tonzúrák virítottak, le-legörnyedt mind egytől-egyig, jobb halántékánál percegett a toll – megpillantottuk a colos, agárszerű Süpflit, magasan trónolt a katedrán, s előadott: kissé fátyolos hangon, jobbra-balra legyezgető, hevenyészett kézmozdulatokkal. Süpfli sajátosan föllazított svájci németességgel beszélt. Kötelességünk volt akkoriban, hogy a tanárok minden szavát gyorsírással rögzítsük s később letisztázzuk. Későn érkezők lévén, gyorsan legunnyadtunk egy sarokban. Az előadás már kezdetét vette. Azt tettem, amit mindenki más tett: plajbászt s papirost halásztam elő, s körömlni kezdtem. Gyorsírásom egyforma hűséggel őriz mindent: gondolatmenetet s tájnyelvi zöngéket. S úgy is tolmácsolom, amint a papíron van, sine ira et studio, szerkesztési hibákat és lapsus loquendit, hallatlanságot és bestialitást kazalba vetve. – Süpfli loquitur:

”... azefféle állapot mind fattyasabb vótt. A betegessék számma szörnyet szaporodva. Az ördeg, nem elék nekije, asz emperi testöt ami egész szupstancunk látni, taszigatni akarja romokba. A betegessék minde, amicsak az emperi testöt billegöli, asz eredendendő bűnnek hagyományja, mindikis szaporrodott, tömkelekbe iscsak, ojjék hoty reménke ssinccs a jobbuláshó, láccik úgyis. Ahelett hoty istenhó, elbelszebúbosotunk. S a végi okozata, aminekhoty asz eretendendő bűn mint-mint szarosabb tömekkel gyütt reánk, asz asz állapot, meritt etykó kiszavartak a paratics-ombú: *A meztelenség*. A meztelenséktő lessz a lénybe a Cupititás és s a konkupiszcenc főcsikáva: azok cihelnek a bűnhó. A bűn asz ivadékokba szilka-szilárt erőszakka lessz besikállva, és földudorodik végleg. És a mostis napik a szörny erőszaka virít. Nuha rontyokat pizmoktunk a szemeéremre, hoty felrokkancsuk a meztelenséget. Deazonba eltáncónak odébb a rontyok. És asza csúszka-piszkált rontyolódás a végső éfszázadba szörnyet felgyülemelt. Lebektetik nyakra-főre a cél nélküle iss. És salyna egészbe is lelehhét vennyi. Igyen a lényekk mindenkö reáhogadnak a mesznélküliségre és szemezük magok. Asz egyetle ami adva kikecmeregni a bűnbeni állapotbó, asz vón – merha visszaágaskonyyi a bűn nekü paratics-om állapati idejébe főgondóhatatlan –, *a rontyok összenövelése a test felületével*. Ebbe van a leekészi medicin fő-főcéjja. Mi mód odaékeszni? Ahhó vissza kő menni a mesztelenség esső nyomáhó az empernél: ez mek a születés. Mint asz Arsch obstetricia apostólika, a leekészi szülési támaszték okítgat, asz emper nemezése ezidött csaknemhoty hateszer éve fojtatott bestialitás. Félrevive asz eredeti

* A novella eredeti címe: Ein Kapitel aus der Pastoral-Medizin

akarattól a makassákosnak. Szemtő-szembe asz egész eredeti teremtési ötlettee. Miképp Scotus Erigena a kilences százszesztendőbe mutatta már, az első emper állapot a paradics-omba ety tisztára isteni, szpirituál, szerifiál, immateriáll, ment a konkupiszcenc és sekkszuális Cognitiótól, vót. A sokkszorozódás és tovább-származtatás ety tiszta ideáll módon, önn-szemzéssel zajlott, mint az antyaluké, és a miriád szeplőtelen indidumoké. Tulajdonképpcsak a bűnbeeséssee ment ee esz a csillokó alakzat. Asz első emper megkapta asz érzéki, materia, húsos testet, a nemi kettősztetés következett. És a riheronty gyártása megkezdődött. Amint a dolok állnak, türemkednünk kee, hoty eme szarraa megelégygyünk. Azonba asz leekészi szülési támaszték mek kel hogy állapítja, hogyis minden gyerekkel, ami kibuggyan az anyó lukábó, egy ördeg görhe fintorog ki, amibe az isten szikrája márnem kihunnyadt, ety kopasz bestia, csimasz, aminek örökké szégyenére a meztelenség búzasárga karaktere kiosztva lett. És attólfogva folytonfojva mélyedtünk bele-bele kászálódva a sátán kötelékeibe egyre görhösebb, kívánóbb, konkupiszcenccebb fajzattá zsirosodva. – Mi a teendő? Micsoda a leekészi támasztékolás medicin mastani földadata, a földadata a pasztorális születési segélynek? A mesztelelnt nem tudjuk főruházni. A mesztelelenség azonban elosztva a nemi kettőszdészel két indidumra minden szégyennek forrása, mindenféle libidónak, minden voluptásnak, és ezáltaa az egyre szörnnyebb ránk ragadó eretentendő bűnnek a forrás. A ruhászatok eltakargyák a meztelent. De megrokkannak a ruházatok, oszthatók, leteperhetők, muszlinosak, ragacosok és szemfényvesztő. Csirizsee nem tapaszthatni szoroson asz emperre. *Azonbaha sikeredhetnek az empereket ruhástó születni hatyni*, lenne segítve mind a bűdösön! Akkó asz eretentendő bűn soha nem szaparodna. Micsuda csuda! Mintha nem is volhatna lehetség! És mégiscsak egyszee ilyen csuda esengett:

Veronába a tizenhetes százszesztendőbe vótt egy jámborka házaspár, nem is vótt gyermek. A férgy előkellő családbó erett. Azasszon meg ety szegény áldott leán vótt. Véletlelett a felesék. Elébb akartak ety kereszténny, istennek tetszet, gyermektelen életet ééni. De ety hang emlékeztette a férgyet a kötelessékre. S a Concepcsió sine ulla libidine necne cubiditate sarjatt. Amikó gyótt a fájások órája közelebb, hat pap napot éjelt a szülemlő ágyáhó térbetyőtek, ss forrón könyöröktek éppe abba asz értelemben benne asz ideállis céltől egysesedve, amirő odafőnt beszélltem, es amit a mi diszciplin, asz arsch opstetricia apostólika követ. Ronda, nehéz óra ment el. A bápa is sírakolt, és a kommúniót is benyeldekelte az. Végbele estebele, amikó testeluka nyiladott, mit vélték, hoty jött kifele?! Emperke, fióka bukfenceet ki, oltári frakkba, barna, hengeres pantallóba, ety damaszt rajt szépdeszép, soros, ragyogó gombocsal, cylinder, manzett, mek nagygyon finom bagariacsizm', ami csak a levegőbe keménkedett meg. Kacakott a veres pozsgaival, barát-billegető szemévee, szörnnyet örütt, és bársonfimon sétapállcávaa topogott a fehér vászonlepedőny..."

Ebben a pillanatban: „tim, tim, tim, tim, tim...”, ez hallatszott, tízszet. Tízset ütött. Süpfli professzor összehorította roppant fóliánsát, és így szólt: „Majd máskó többeket efféle matériáró!” –

BÁTHORI CSABA FORDÍTÁSA

SOROS GYÖRGY A LEHETETLEN MEGKÍSÉRTÉSE

A világ egyik leggazdagabb embere először lép a nyilvánosság elé,
és elmondja:

*hogyan lehet filozófiai alapon meggazdagodni;
mi a közös a tőzsdében és a szovjet birodalom
bukásában;
hogyan támogatta a kelet-európai forradalmakat.*

Mindenki olvassa el a könyvet, akit érdekel

*a magyar gazdaság betegsége és gyógyításának módja;
mi zajlott a kelet-európai forradalmak kulisszái mögött;
a szovjet politika alakulása;
hogyan menekült meg a kivégzéstől a kínai Soros Alapítvány
vezetője;
mit írt Borisz Jelcin Soros Györgynek,
és hogyan bukott meg a Satalin-terv.*

ÁRA 168.-FT

**KIADTA A 2000 EGYESÜLET
KORLÁTOZOTT SZÁMBAN MÉG KAPHATÓ**

A KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

AJÁNLATA

Bertalanffy, Ludwig von

...ám az emberrel mi lesz?
(Robotok, emberek, elmék)
Magyar társadalomtudósok a nagyvilágban
sorozat
Várható megjelenés: 1991. II. negyedév
Ára: kb. 170 Ft

Max Weber

Gazdaság és társadalom II. kötet
Várható megjelenés: 1991. II. félév
Ára: kb. 350 Ft

Nagy Pongrác

Készül a magyar
gazdasági csoda?
Fehéren-feketén sorozat
A kötet már kapható!
Ára: 98 Ft

Schumacher, E. F.

A kicsi szép
Várható megjelenés: 1991. II. negyedév
Ára: kb. 140 Ft

Liberalizációs kísérletek

Szerkesztette: Köves András, Marer, P.
Várható megjelenés: 1991. II. félév
Ára: kb. 300 Ft

Illés Iván

Nemzedékek, elitek, ciklusok
(A XX. század végének egyik világhívása)
Fehéren-feketén sorozat
Várható megjelenés: 1991. II. negyedév
Ára: kb. 140 Ft

Buchanan J. M.

Piac, állam, alkotmányosság
Nobel-díjasok sorozat
Várható megjelenés: 1991. II. félév
Ára: kb. 220 Ft.

Ricardo, D.

A politikai gazdaságtan
és az adózás alapelvei
A közgazdaságtan klasszikusai sorozat
Várható megjelenés: 1991. II. negyedév
Ára: kb. 250 Ft

Pejovich, S.

A tulajdonjogok közgazdaság-
tanának alapelvei
Fehéren-feketén sorozat
Várható megjelenés: 1991. II. félév
Ára: kb. 98 Ft

Hayek, F. A.

Út a szolgáshoz
Várható megjelenés: 1991. II. félév
Ára: kb. 120 Ft

A kötetek megrendelhetők
a **Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál**
1054 Budapest, Nagysándor József u. 6.

Levélcím: 1374 Budapest, Postafiók 578.

Új Művészet

AZ AUGUSZTUSI SZÁM TARTALMÁBÓL:

II. János Pál pápa magyarországi látogatása alkalmából lapunk jelentős részében a pápai út állomásainak művészettörténeti bemutatására vállalkozunk. A helyszínekhez kapcsolódó írások természetesen nem útikönyvszerű ismertető, hanem az egyes helyeken fellelhető értékekről szóló kutatási beszámolók. A pápa látogatása kitűnő alkalmat kínál arra, hogy a művészet iránt fogékony olvasó megismerkedhessen történelmünk kimagasló művészeti emlékeivel és a szakrális művészet néhány kiváló mai példájával is.

Marosi Ernő: „...és ez Magyarország fővárosa.

Emlékek Esztergom XII-XIII. századi fénykorából.

Tóth Melinda: Múlt és jelen a pécsi székesegyházban.

Sz. Kürti Katalin: Egy katolikus templom a „kálvinista Rómában”.

Kerny Terézia: A máriapócsi kegyhely.

Galavics Géza: A szombathelyi püspökség mint műalkotás.

Szentesi Edit: Molnár Sándor vázlatai a szombathelyi székesegyház mennyezetéhez.

P. Szabó Ernő: Szegény Briccius, avagy egy titokzatos szent története

Sulyok Miklós: Makovecz Imre két új temploma.

Lóska Lajos: Péreli Zsuzsanna madonnái.

Németh Lajos: A művész felelőssége.

Kiállítási körkép – Könyvszemle

KAPHATÓ AZ ÚJSÁGÁRUSOKNÁL, EGYES BELVÁROSI KÖNYVESBOLTOKBAN, GALÉRIÁKBAN ÉS A PÁPALÁTOGATÁS HELYSZÍNEIN.

Saját idők nyomai

LEHOCZKY ANDRÁS FÉNYKÉPALBUMA ÉS HADIFOGOLYNAPLÓJA

ZÁVADA PÁL

Ha éppen nem átallunk bebocsáttatást kérni mások magánszféráinak küszöbén belülre, s az a megtisztelő szerencse ér bennünket, hogy családi iratok közt lapozgathatunk, akkor egyrészt olyan dokumentumokat vehetünk kézbe, amelyeket a történelem és a „körülmények” szinte hivatásos lenyomatgyártása folytán inkább csak úgy lettek – máskor ellenben olyanokat is, amik az egyes ember személyes nyomot hagyni akaró teremtésének megmaradt darabjai. Az előbbieket általában rendre megfelelnek agyunk történelmi-társadalmi kódjainak, és ismereteinket szociológiai szabályszerűségek kerékvágásaiban gazdagítják, az utóbbiak ellenben gyakorta nem akarnak idomulni sémáinkhoz. Részint ugyan a közösen általános időket és helyzeteket tükrözik, részint azonban az összetéveszthetetlenül saját történetet, az élet önnön léptékeként számontartott idő, a tulajdon gondolat nevében feleselnek is azokkal.

Kiew, Hauptbahnhof. Tiszti ruhás magyar katona áll egy hólepte vöröskeresztes szerelvény előtt a pályaudvari főépület előterében. Csak két olyan tél volt Kijevben, amikor ilyen fényképfelvétel készíthetett. De ezt az eredetileg ötször négycentis, apró képet, amelyet egy zsúfolt, ma már viharvert fotóalbumba ragasztott be tulajdonosa, Lehoczky András, 1943 elején exponálták. A képen ugyanis – ahogy ezt szerencsére tőle magától lehet megkérdezni és megtudni – a tábla alatt ő áll tartalékos alhadnagyként, 1942 októbere óta háborús szolgálatban, itt éppen úton valahonnan valahová. Ez még nem az az útikép, amely majd 1943 novemberében ábrázolja őt valamely határmenti állomáson, félig gyógyult csuklótöréssel, és útban – hazafelé. Akkor hál’istennek alkalmatlannak bizonyul majd a további szolgálatra, úgy fogja tudni, hogy leszerelés vár rá, s meg sem fordul majd a fejében, hogy errefelé valaha is elvetődik még egyszer. Poggyszában hozza majd „Kodak Retina” fényképezőgépét egy vaskos zacskónyi exponált, de előhívatlan filmmel, az ukrainai-beloruszai hadiutazás lenyomataival a rechehártján.

Lehoczky András, a tótkomlói gazdaijak nemzedékének kiválósága – katonaként családi muszájtradíciókat követ. Nagybátyja, Lehoczky Pál járt az I. világháborús olasz hadszíntereken, apja, Lehoczky György hadiszolgálatban vetődött el Cseh- és Lengyelországba, egy másik nagybácsi pedig 1918 májusában Odesszából küldött haza képeslapot „Odessa – La Poste” feliratú fotográfiával. S valamennyien épségben kerültek haza. Visszavárta őket a feleségük, visszatérhettek gyerekeikhez, rokonaikhoz, folytathatták a gazdálkodást, fogadhatták a további gyermekáldást (Lehoczky András, a család

legkisebb fiaként 1919-ben született), írhatták tovább „gazdasági és családi” feljegyzéseiket, őrizhették a katonaképeket és az asszony frontra írt s az urával való magázódást néha felforrósodó tegezéssel felváltó, szlovák nyelvű szerelmes sorait: „Ma reggel Csabán átszálltam, reggel négy volt, hogy hazaértem, csak nagyon rosszul esett, hogy amikor éppen hozzászóltam magához, máris fájó szívvel kellett magától búcsút vennem, és nem is tudtunk egymástól elbúcsúzni, pedig mindig nagy örömmel megyek magához... Bárcsak adná a jóisten, hogy újra láthatnánk egymást, drágám, írjál, édesem, mindig, akármilyen keveset is, én ezentúl mindennap fogok írni neked, egyszerre kettőt is... Csókolom az orcáját, drágám, várja a maga hites szerelmes felesége gyermekeivel... Írd meg, édesem, hogy mindig csak a szabad ég alatt háltok-e, nem fázol-e. Isten veled, édesem, ölel, csókol szerető feleséged, Mariska. 1914. október 15-én szombaton délben, még nem ettem, nem is nagyon akaródzik.”

Lehoczky András is olvasta később édesanyjának, Laurovits Máriának ezeket az apró gyöngybetűkkel írt sorait, emlékezett rájuk Ukrajnában is, amikor szeme előtt néha összemosódtak menyasszonyának, Lehoczky Annának keze vonásával. Sokáig kellett hogy várjanak egymásra, Lehoczky András folyton távol volt falujától. 1936-ban 16 évesen befratták a szarvasi Tessedik Sámuel Középfokú Gazdasági Tanintézetbe, 1940-ben, a júliusi ballagás után pedig már december 2-án behívták katonának. Néhány hónapig Orosházán szolgál, majd Mezőtúrta és Békéscsábra küldik két éves tartalékos tiszti kiképzésre, ahonnan 1942. október 6-án hadapród őrmesterként szerelik le – de csak két napra.

Rögtön behívót kap egy gyalogsági géppuskaszázadhoz, ahol szakaszparancsnoki beosztása lesz. Debrecenben bevonagfroznak – és az ukrainai Vinnyica városban szállnak ki a kocsikból 1942. október 19-én. Itt fényképezi le Lehoczky András egy puskával, karszalaggal és garabollyal ellátott kollaboráns ukrán polgári rendőrsztag pályaudvari

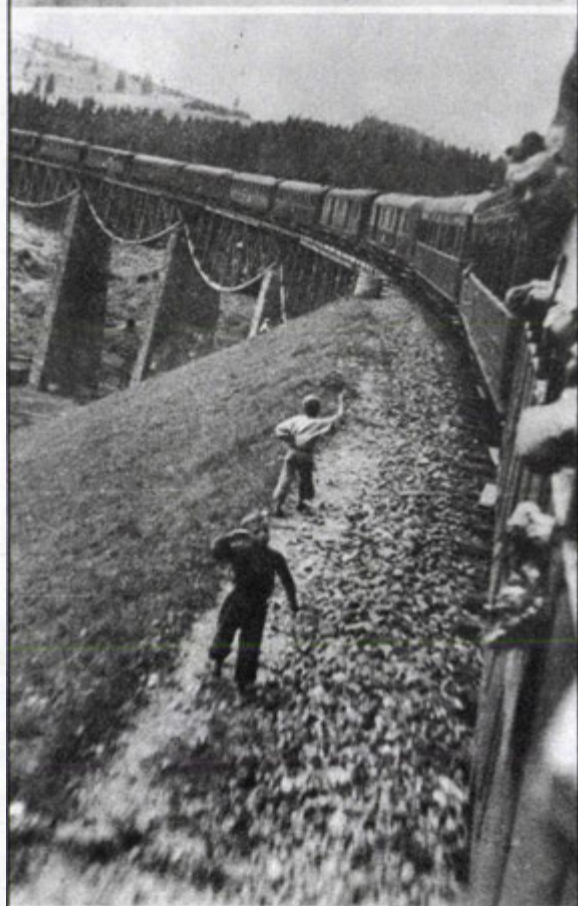
eligazítását. A katonák befogják a lovakat a géppuskákat, lőszert, élelmet, takarmányt és egyéb poggyászt szállító, ponyvával fedett társzekerek elé, és gyalogmenetben érkeznek el egy Luka nevű, apró, 50-60 házas faluba, ahol elfoglalják elhelyezési körletüket a kolhoz gazdasági épületeiben.

Lehoczky András itt találkozik bátyjával, aki már egy év óta szolgál ebben a térségben, s most véletlenül ugyanabba a századba kerülnek. De nemcsak ezért van szerencsésük – a háborúban való katonáskodás szerencsétlenségében. Nem utaztatják őket Kijevben és Harkovon keresztül tovább Kurszk és Sztarij Oszkol felé, hogy a három hónappal későbbi doni katasztrófa részeseivé legyenek. Legalább 800 kilométerre vannak az akkori fronttól, ők utánpótlási útvonal-biztosítók – és megszállók. Lehoczky András csak a megszállás első hullámának részvevőitől értesül arról, hogy a németek a környék zsidó lakosságát kiirtották – az akcióknál a magyar alegységek feladata a térség örként való „biztosítása” volt. Az album zászlóaljvezetéséről készült (itt nem szereplő) fotográfiáján a középütt álló parancsnokot és az egyik századparancsnokot a háború után a népbíróság halálra ítélte – de a csizmanadrágos, komoly tiszteteket és ifjanc szakasparancsnokokat ábrázoló képen teljes a létszám, a hátsó sorban áll Lehoczky András is – ekkor nem ő exponált.

Emlékezete szerint egyébként szabadon fényképezhetett, soha nem kellett a fotográfálást felettesei előtt lepleznie. Őrült, hogy zavartalanul élhetett ennek a szenvedélyének, amelyre még Szarvason, a gazdasági tanintézetben kapott rá, hogy attól kezdve mindenütt fényképezzen, ahol csak megfordul: az internátusban, a „mezei” nyári gyakorlatokon, a tanulmányi kirándulásokon, a hadapródiskolában, az erdélyi hegyi kiképzésen – és otthon, a faluban. Az albumban ezek a képek előtörténetként egészítik ki a Szovjetunióbelieket, amelyekből itt ez a rövid válogatás látható.

A fotográfáló fiatalembert Szarvason vagy Tótkomlóson még nem a hétköznapiok érdeklik elsősorban. Az otthoni paraszti munkákról például szinte alig van képe, ha viszont a tanintézeti úri fiúknak nyomnak villát a kezébe, az a férfihumor jeleneteként örököltetik meg. A szülők és az öregek sem szerepelnek – szemben a barátok, rokonfiatalok és lányok szórakozás, látogatás vagy séta közbeni, „vasárnapi” fényképretermettségével. Hempregés a hóban, farsangi jelmezbe bújás, vízparti évődés, dáridó vadászat után, büszkélkedés a homokfutóban, francia hajtószárral a kézben, ünneplőruhás unokanővérrel az oldalunkon, színi előadások, ligeti bolondériák, kerékpáros, motoros, hintós életképek. Ha Lehoczky András éppen nem fényképez, a fotókon maga is látszik.

A harmincas-negyvenes évek fordulóján Tótkomlóson még kevesen akasztottak fotográfálomásinát a nyakukba, noha egy másik családi albumban éppen a legénypajtás látható vászonöltönyben, csizmásan-kalaposan, a szemé elé emelt fényképezőgép mögül kikukkantva. De a Lehoczky Andráséhoz hasonló fotográfusszennvedély, kivált, hogy mégiscsak parasztagda fiáról van szó – szinte különködésnek számított a faluban, ahol rajta kívül csak két-három műtermi fényképész értett a képrögítéshez. Jó minőségű külső felvételeket pedig itt mindaddig csak Nagy Sándor községi jegyző csinált, akinek a Tótkomlósról szóló 1912-es remek fotósorozata egyedülálló ritkaság.

De a hadivonatúton és a megszállt országban a rendkívüli, megörökítésre méltó pillanatok – ha éppen kéznél van a gép – mindennaposak lesznek. Meg-megmarad ugyan a zsánerképi beállítás – „Álljatok oda a ház elé!” –, még ha az öltözék nem is vasárnapi, hanem téli mintájú gyakorló, a ház pedig nem a tótkomlósi családi otthon, hanem a vasúti „kanyar” csomópontjának védelmére létesített, álcázott és „KURVEN BUNKER”-nek elkeresztelt deszakaodú – a képek mégis a sáros-nyomorúságos és félelmes hétköznapok valóságáról is szólnak majd. Felsorakozik a havon a század, a második sorban egy lónak is ott a helye, a háttérben szekerek, gémeskút – és gazdasági épületek a legénység számára, léckerítéses kolhoziroda a tiszteknek. Gerendából rótt lőállást támasztó zsebredugott-kezüiek, fegyveremük kétkerekű névadójával – majd Lehoczky András idillje a századparancsnok lovával, lovasképek vágta közben és állva, egyedül és párban. „Szociofotó” készül a tiszt körletben: a szakasparancsnok elmélyülten jegyez, asztalán tányér, pisztoly, tintásüveg, vonalzó, távcső és sisak, mellette a széken mosdótál és törülköző, a falon felakasztott kulacs, alumíniumpohár, borotválkoztatókőr, oldaltáska, s az egyik odatűzött képen bő ruhás nő – meg a friss szerzemény, a balalajka. Lehoczky András számtalan nótát tudott kipengetni rajta.

Lefényképezeti magát hű legényével, Tódor Miskával, a Tótkomlóssal szomszédos Mezőhegyesről való, 6-os majori béressel együtt, s marcona örvetzők és tizedesek vetik vállra „vigyáz”-ban a puskát, emelik lábukat lezserül egy téglarakásra vagy támasztják meg kezükkel barátságosan a szögcsapdrót, hogy az alhadnagy úr ugyan csináljon már rólu emlékképet. Mások azonban észrevétlenül történik az exponálás: megörökítették az útmenti álcázott bunkert építő, nekivetkezett brigád, a háttérben alkalmi zenekar muzsikál. Lehoczky András elmondja, hogy a bunkerépítéshez zsidó munkaszolgálatosokat vezényelték a századukhoz, „de hát nekünk ez jobban a kezünkre állt, mondtuk, hogy inkább csak zenéljenek”.

„Tréfából” fényképeznek le egy „temetést”, „sírál” való őrtállást, de a fejfa alá nem temettek senkit. A lukai kolhozkörletben való tartózkodásnak mégis lesz halottja, de nem harci cselekmények, hanem éjszakai füstmérgezés folytán. Látható aztán a frontkarácsony ablakon kívülről lefotózott tiszt körletli életképe, szerényen feldíszített fával, üldögélő-cigarettázó katonákkal, más évszakban (s talán már nem is Lukán) falusi utcán helybeli nők és gyerekek mozgalmos csödülete és tánca – meglehet, egyikük az a pironkodó ukrán leány, akit egy ifjú magyar tiszt gitárpengetéssel szórakoztat.

Miközben már Lukáról is gyakran vezényelték a géppuskaszázad egy-egy szakaszát környékbeli kisegítő feladatokra, Lehoczky Andrásnak pedig rendszeres futárszolgálatot kellett teljesítenie a törzstiszti karhoz (ilyenkor vagontetőről is fotózik, és lefényképezi Vinnyica látképét), hamarosan folytonos vándorlásra kapnak parancsot. Megfordul a hadi helyzet, s az 1943. januári urvi áttöréstől, a doni front összeomlásától, a sztálingrádi vereségtől kezdve a nyugati „hátszárnyban” is mozgalmal átcsoportosítás veszi kezdetét. Lehoczky András alakulatát Kijevon keresztül északra, Belorusszia felé irányítják, s hónapokon át vándoroltatják. Megfordulnak a brjanszki erdőben és Gomelben, majd délnyugati irányban elérik a Pripjaty folyót. Komo-

lyabb partizán-ellenállás, nagyobb összeütközések nélkül megússzák – s az emlékezet ezekből az időkből csak egy forróbb helyzetet idéz fel, a Kalinkovicsi város melletti Mozir határában a Pripjaty egy stratégiaileg fontos fahídjának megvédésekor.

Mindeközben számos fénykép készül. Valami kolhozmajorban a helybeliek hóban taposva próbálnak otthagyt gabonaasztagokat kicsépelni és megrostálni, állomási raktárakból batyulábú asszonyok cipelnek ki zsákokat, az egyik falu sztarosza-elöljárója együgyűen mosolyog a gép lencséjébe, egy másikét pedig, aki lógó rongyaiban zavartan topog, katonák veszik körül és nevetik. Amíg hó van, a csapat szánkókra pakol, s a helyiek fogatait is igénybe veszi. Egy képen Lehoczky András „úri szánna” nevezett egylovas szánfogot bakján ül – a hajtó, egy szakállas öreg paraszt mellett. Sürgős futárúthoz kellett elvitetni magát, „nagyon féltem – azt mondja –, egész úton attól rettegetem, hogy partizán az öreg, előkap egy kést és ledőf”.

A fotográfus sok szép képen örökíti meg százada visszavonulását, a hófúvásban lovakkal küszködő, jégen csúszkáló, szánra kapaszkodó, összefagyott katonákat. Nem röstell a vergődve haladó alakulatot megelőzve felszaladni egy faluszéli, patakparti emelkedőre, hogy a fahíd felé leereszkedő szánkóvojt, mögötte a zsúpfedeles, nyomorúságos házakat s a befagyott patakon lékekben ruhát mosó asszonyokat a megfelelő szögből, egyszerre fényképezhesse le. Egy másik faluszélen a kacsaúszató jégén a helybeliek által faragott és felállított óriási jégkeresztek mellett halad el a szánkós katonakaraván. (A megszállást követően felállított útmenti feszületeket több képen is látni.) Némely árkokban összefagyott vagy megkezdett-csonkolt lődögök, másutt kilőtt tankhullák. Halott embert ekkor még keveset látnak.

De nem sokkal később keresztülhaladnak azon a falun – a nevére már nem emlékszik Lehoczky András –, amit a németek, partizántámadást bosszulva meg, porig égettek, a férfiakat összefogdosták és kivégezték, az asszonyokat, gyerekeket és öregeket pedig elűzték. Hosszas könyörgés után engedték csak az ökrös szekeres-gyalogos menetet elvonulni az úton. Lehoczky András itt sokat fényképezett – futva menekülőket, tehénvontatta, rozszant kocsikra-taligákra fölkapaszkodókat, árokba pihenni letelepedetteket, gyerekük hajában tetvésző asszonyokat, s egy tehenét vezető lányt, akit tréfás kedvű katonák csak akkor engednek át, ha a jószágot megfejhetik. A kommentár szerint a képen egy német és egy magyar katona rángatja a tehenet tögyét, s többen állják körbe, a fényképezőgépbe nevetve, a jelenetet. Egészen furcsa kép az albumban az, amelyen a menekültek szekerai mellett egy katonai motorkerékpár oldalkocsijában jellegzetes arcvágású – mint Lehoczky András mondja – kirgiz katonát látni. Csakhogy német a motor, s német egyenruhába van öltözve a kirgiz, aki ukránokkal együtt állt át a megszállók oldalára.

A magyar csapatok havat-sarat taposó visszavonulása a pripjatyai mocsarak vidékén, ahol néha keresztbe lefektett nyírfatörzseken közlekedett a menetoszlop, majd délnyugatnak haladva az akkori lengyel határ felé vezető utakon, apró falvakon keresztül – a fotográfus számos képén látható. „A zászlóaljparancsnok elhagyott német autót zabrált, a katonákkal lopatta el magának, de az autó beleragadt a sárba. Tehennel próbálták vonatni, de végül ott kellett hagyni.

Ezen a képen meg, ahol a falusiak nézik a bevonulásunkat, ez a fekete kacsá pár perc múlva már nem él" – mutatja Lehoczky András a fényképeket. S elmeséli még, hogy az egyik faluban, ahol egy parasztház szobájában, a kemence mellett jutott fekhelyhez, alvás közben támad rá egy szakállas férfi, és kis híján megfojtotta. S ő nem menekülhetett meg másként, mint hogy magához rántva támadója fejét, a szó szoros értelmében keresztülharapta a torkát – harágnodol, ma is elborzad.

1943. október végén a lengyel határ környékén partizántámadást vernek vissza, s az ellenállók főhadiszállásának elfoglalásáért egész napos csatát vívnak. A támadásnál Lehoczky András, szerencsétlenül vetődve, eltöri a csuklóját. November 3-án egy lengyel kórházba szállítják – Szko-le faluba, a Vereckei-hágó közelébe. Pár hetes kezelés után útjára bocsátják, hazamehet. Mezőúton kell jelentkeznie, ahol sebesülésére való tekintettel november 24-én leszerezlik, így szerencsésen visszajut falujába, Tótkomlóra.

Hét év óta összesen néhány hetet töltött otthon, most nagyon örül, de alig találja a helyét. Bátyja is hazajött már, s hamarosan megnősül – de 1944 március elején újra behívót kap.

Lehoczky András elhatározza, hogy János bátyja helyett ő vonul be megint. Családi ügyekre való hivatkozással sikerül elérnie, hogy március 11-én Orosházán ismét ő öltözzön katonaruhába. Néhány hét múlva elindítják alakulatát a frontra. Galíciába viszik őket (a helységnevekre nem emlékszik), ahol már közvetlenül a tűzvonalba kerülnek. A nagy erejű orosz támadások következtében visszavonulnak, majd kivonják őket helyükről, és a zászlóalját Kárpátaljára, Vízköz környékére vezényelik át, ahol az állandó harc közben szinte teljesen felmorzsolódik. (Ekkor veszett oda Lehoczky András fényképezőgépe és számos filmtekerce, mert tisztilegénye, akinek mindez a gondjaira volt bízva, a visszavonulás során lemaradt és fogságba esett.)

Ezt követően több szétvert alakulat egyesítése és átcsoportosítása révén Lehoczky András Szolnokra került, s egy gyalogsági hadosztály kiképzőtáborában teljesített szolgálatot. A szovjet csapatok magyar területekre való érkezésekor visszavonulás kezdődött, s Lehoczky András – változó csapat-összetételű alakulatokkal – Csehországon keresztül több hónapon át vonult, egészen Drezda közeléig. De innen – félve a német területen való fogságba eséstől – ismét visszafordultak, és a kelet-csehországi Přerovig jutottak. Itt találkoztak az orosz csapatokkal egy Jenikov nevű település közelében 1945. május 11-én, amikor letették a fegyvert, és fogságba estek.

Az oroszok hosszú gyalogmenetben hajtják őket nyugat felé, ahol a Brünntől északra fekvő Rájec nevű faluban létesített hadifogolytáborba kerülnek. Ekkor kezd Lehoczky András naplójírásba. Két noteszba ceruzával jegyzi fel, amit megörökítésre érdemesnek tart.

Adokumentálásban tehát műfajváltás történt. Az alábbiakban válogatás következik Lehoczky András 1945-ös hadifogolynaplójának feljegyzéseiből és rajzaiból.

1945. V. 8-án hallottuk a háború végének a hírét. Elaludtam háborúban, felébredtem békében.

V. 11-én Jenikóban orosz lefegyverzés, és irány a fogság.
 V. 16-án 65 km-es menet.
 V. 17-én érkezés a 3. sz. fogolytáborba, Rájecba. Barakképítés. Beosztás. Nagy kavarodás. 2. század 8. sz. barak, 25-en. Gidai Sándor legényemtől fájó szívvel búcsúzik, Sándor sír. Én is majdnem.
 V. 18-án óraleadás, borotva, pénz (220 P) stb. leadása. Keringenek a hírek. Szállnak a sőhajók.
 V. 19. Épülnek a tisztibarakkjaink is.
 V. 20. Piros pünkösdi napja. Haza és sok mindenre gondolkodom. Cikám, vajjon otthon vagy-e? Vársz rám? Fronttestvéreim, mi történt veletek? Mihez fogjak, ha hazamegyek? Mi lehet szüleimmel, nővéreimmel? Zuhog, eső! Istentisztelet elmarad. Kártyaleadás. Zenéhez értők összeírása. Horváth Pista felesége elválik tőlünk. Hazairányítják Brünnből. Változatos a koszt: egyszer buris, másodszor buris. Mindenesetre eddig a bánás várakozáson felüli jó.
 V. 21. Előző éjjel 1-ig táborútnál balaljakasznál beszélgetés egy oroszal. Harkov környéki. Ott, ahol én is jártam. Ő meg viszont Oroszába környékén járt. Kölcsön kenyér... Civilben asztalos. Elmondja, hogy a kerítésen levő drótból áramot vezetnek, és ide politikai foglyok jönnek. 15 000-en vagyunk magyarok, állítólag már 450 vagon meg van rendelve. Brünn-Pozsony vonal 28-án készen lesz. Állítólag dohányt és kosztjavítást kapunk. Álmodozunk és viccelünk a rántott csirkéről és a mákos tésztáról.
 V. 22. A hangulat nyomottabb az eső miatt. Mesék a magyar hadvezetésről. Készül a sakkom. Reggeli burislevés, ebéd krumplileves, vacsora édes buris, másfél deci.
 V. 24. Nagy sakkcsaták. Kártyát visszakaptuk. Pocsék idő. Csökken a molesztálás. Törzstiszti kar a kastélyban, jól élnek. Orvosok órájukat visszakapták. Öregek kivételével állítólag hétfőn, öt nap múlva indulunk haza. Egy 56 éves Szálasi-suhanc mesél a régi fogságáról.
 V. 25. Reggeli krumplileves. Jó idő. Állítólag most már biztosan hazamegyünk. 25 000 német SS indult ebbe a táborba. Áramvezeték és aknamező! Ez lesz a legszigorúbb csehországi fogolytábor. Otthon Eckhard az államelnök. Felvidék, Erdély és Horvátország is a mienk. Horváth Pista felesége itt van a második községben. Cika, te vajjon hol vagy? Szép vidék ez. Rájec község, Boskovice járás. Fertőtlenítés, ahol lehet tetűket szerezni, de újjászületni is. Oroszok szeretnek bennünket.
 V. 26. Nyugtalan éjszakák nappali alvások miatt. Cikáról álmodok. Cika sír. Reggeli: zupaleves, ebéd: buris-krumpli-zöldbab-nokkedli keverék. Semmi készülődés. Már nem hiszünk a rémhírtérjesztőknek. Egyszer már alaposan becsaptak a Fau fegyverekkel és az új hadosztályokkal. Szidják a pléhgalléros Szálasi-bérenceket.
 V. 27. Zseblámpák és sípok leadása. Otthoniakról rosszat álmodok. Mama és Marka két kis és egy nagyobb koporsót csomagol Zsófkáékknak. Hazaérkezek. Otthon idegen, soha nem látott emberek vallják magukat testvéreimnek. Kellemetlen nekik hazaérkezésem. Ilyen álmok, és... napról napra csálnak bennünket. Mindig holnap és holnap. Ebéd: krumplileves, vacsora: buris. Ezután kár írnom, mindig ugyanaz.
 V. 28. Mosás. Napozás. Rossz és unalmas ez a tétlenség. Sokba kerülünk az oroszoknak, de különösképpen a környékbeli cseheknek. Napi fél kg krumpli 15 000 főnek = 75 q, napi 6 dkg hús = 9 q = 3-4 tehén. Napi fél kg kenyér = 75 q. Horváth Pista valószínű haragszik rám. Ugyanis szerelmes volt Cikába, és hogy a sors keze másfele irányította, arról én nem tehetek. Féltékenységnek nem lehet

nevezni, habár hasonlít rá. Ő nem bírja azt soha megérteni, hogy miért gondolkodtam oly sokat az esküvőn. Szegény Cika... nagyon szerettem akkor is, de a háborús helyzet miatt nem akartam elsietni... Ma érzem, hogy gyenge vagyok. Amikor felkeltem, pár percre elszédültem. Naposított és barakkügyeletes vagyok. Tanárok kisgimnáziumot alakítanak. Komolytalan.

V. 29. Rémhíresztelőket kiröhögjük már. Azonban: egy utász zászlóalj 21 000 fő részére készít vagonpriccseket (???) A koszt javul.

V. 30. Népszámlálás. Rövidgatyá-készítés. Táborútn, tegnap és ma is. Jól sikerült. Otthon három részre leszünk osztva: a) azonnal leszerel b) megy munkára c) bezárják ill. kivégzik. Népbíróság. Én nem félek. Éjjel pajzán álmok. Örökös téma: otthon lucullusi ebédek, vékony pongyolák... Tisztek ezentúl nem durakodhatnak a duplánál. Okos intézkedés. Múltkor az egyik toladó százados majdnem beleesett a kondérba. Tegnap tisztai gyűlésen Pataki zászlós előadja, hogy legénye azt jelentette ki: „a tiszteket meg kellene verni”. Otthon most strandolnak – és van mindenkünk. Mi meg alig győzünk beszélni a mézben úszó mákos tésztáról itt a „SUSKUS-LAK”-ban. (Megcsináltam a cég-táblát.) Miska, Gyurka és Jankó, ti hogy tudatok hazakerülni? Mert tudom, hogy ti is léteztek! 50 000 magyar van itt hazájától távol.

V. 31. Május utolsó napja, és semmi biztos támpont a hazamenetelről. Orosz parancsnokság a tisztai csoportnak kosztjavítást ajánlott fel. Barakonyi ezredes a tisztek nevében nem fogadta el. Jól és szépen cselekedett. Istentisztelet. Nincs lelkierőm elmenni. Közömbös előttem minden. Resteltem saját magam előtt. Valami nagy dolognak kell jönni, ami megmásvítja viselkedésemet. Hit nélkül könnyebb de rosszabb élni. Koszt javul. Nótázás elhalkult.

VI. 1. Teljesen ellentétes hírek keringenek. Állítólag Beneš bennünket a németekkel egyenrangúnak tekint, ellentétben a honvédség és a cseh nép között létrejött barátsággal. Mások szerint mátol fogva megszüntünk fogolynak lenni, és egy hónap alatt otthon kell lenni. A készülődésnek határozott nyomát észleljük, és az oroszok is ezt mondják.

VI. 2. Furcsa hírek! 7-9-én két részletben kerülünk hazaszállításra. Vasúti szállítás lesz. Mai naptól kezdve megszüntünk fogolynak lenni. Ezután nem kapunk mást, csak kenyéret, sőt, krumplit, burist és lóhúst. Zsír és olaj nem jár. Nem tudom, hogyan főznek majd. Délben volt az első lógulyás krumplival. Szokás dolga. Beszélgetek dróton keresztül öreinkkel. Azt mondják, otthon tovább kell szolgálni 6 hónapig. Nem fogom bírni a 30 fronthónappal a gatyázást.

VI. 3. Ha a hírek igazak, nemsokára viszontlátom az otthoniakat. 1 + 16 orosz lesz a kíséretünk. Értékető állományok lesznek. Vágatunk haza. Oroszok orrolnak lelkészeinkre, akik a jóistentől kérték a hazaszállításunkat. Azt mondták: ez már el van döntve, de nem az isten által, hanem általuk. Ne csináljunk istennek fölösleges propagandát!

VI. 4. Trianoni békeszerződés 25 éves évfordulója. Másik veszített háború. Pocsék a mai koszt. Foglyok vagyunk továbbra is. Mit változtat a dolog lényegén, ha kimondják, hogy nem vagyunk foglyok, ha ez is, az is tilos? 7-i és 9-i hazamenetelnek fuccs! Állítólag a tisztai csoport feloszlik. Ismét a 19-esekhez kerülök majd.

VI. 5. Nagy a gatyázás. Új beosztás. Földváry százados zászlóaljához kerültem, szakaszparancsnoknak. Egysesek

idegeskednek. Nekünk frontkutyáknak nem újság. Motozás, mert állítólag valakinél van lőszer. Nem tudjuk elhinni. Tisztek között is akad terves, sőt rühös ember! A munka már megváltás lenne talán. Stahrenberg herceg kastélyába látunk.

VI. 6. A legénység nem engedelmeskedik. Nem merek parancsolni! Nekem, aki mindig szerettem a katonás magatartást, jobban mondva a fegyelmet, borzasztó. A legénységnek nincs mit tennie – és gondolkodik, mégpedig tévesen. A tiszte semmibe veszi. Ezt csinálták a németek, Brinzei úr! Állítólag elfogták Brünnben, amikor szökni akart.

VI. 7. Napról napra gyengülök, főleg lelkileg. Szlovák, ruszin és román legénységet összeírják, és talán holnap indulnak valahová. Ma választottam meg Szajcsán Jánost legényemnek. Rendes gyerekek látszik. Aki dróton keresztül beszélgetni mer bárkivel, azt az orosz őrség agyonlöheti, és egyaránt még azt mondják, hogy nem vagyunk foglyok.

VI. 8. Nagy eső. Egész nap fekszek. Hoztak 9 német konyhát, mert a németek elmentek. Minden német férfit 18–60 évig és minden 18–50 éves nőt visznek Ukrajnába munkára.

VI. 9. Szombat van. Otthon most mákos tésztát esznek. Födémessy százados úr összeírta a régi barakk lakóit, és hazakerülés esetén aug. 20-án Budapesten a Szondi sörözőben összejövetelt tervez. Egyhangúlag elfogadtuk nemes indítványát.

VI. 10. A szlovák, ruszin és román nemzetiségűek ma reggel elindultak haza. Leveleket küldtem velük. Három nap múlva indulunk, ez a hír kering most. A kenyér elfogy még vacsora előtt. Szeretném beosztani, de addig csípke-dem, amíg idő előtt elfogy. Szlovákok csak holnap mennek. Egy komlói is jelentkezik szlováknak, meg egy pitvarosi, csábítanak, de a becsületérzés győz, nem jelentkezek. Eddig csak a becsület tartotta bennem a lelket, most már kitarok a bajtársak mellett. A magyarországi szlovák anyanyelvűeket visszazavarták. Megjött a menetintézkedés, állítólag 3 nap múlva indulunk. Brünn ide 26 km, Brünnből Pozsony 185 km. A táborban felütötte a fejét a hastífusz. Nem messze tőlünk a tűzérknél 10, és épp mellettünk 1 eset fordult elő. Istenem, csak ezen segíts át!

VI. 11. Hajnalban álomban beszélgetek, Mamával álmodok. Eteni a tyúkokat. Arca sápadt. Szegény Mama! Vajjon van-e fehér orvossága? Állítólag pénteken indulunk. Ma van hétfő. Támolygok az éhségtől. Akadna malac, amelyik fintorogna erre a vacsorára.

VI. 12. Mellénk kerülnek a tífuszosok. Mától kezdve csak forralt vizet ihatunk. Telek János, de kitoltál velem! Elloptad minden fényképet. Mennyivel könnyebb volna, ha legalább képen látnám azt, akit szeretek.

VI. 13. Reggeli: zupa üresen, fél literben 10-12 szem. Beütött a krach! Egy tífuszgyanús zászlóaljunknál! A legénység hálátlan és fegyelmezetlen. Látják, hogy egyáltalán nem függnek tőlünk. Nagyon rossz, gyenge a koszt. Ha így megy, nem adok egy hetet, és valahol összeesek. Lopják a krumplit. Pocsék látvány. Közép-európai Unió alakult: Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Ausztria – Beneš elnöklésével. Állítólag elvinnének innen, de nincs szállítóeszköz, és ha gyalog mennénk, mindent összerabolnánk.

VI. 14. Románokat szállítják haza. Az oroszok pakolnak. A hangulat bizakodó: „Hazamegyünk!” Sohasem voltam pesszimista, de most rossz előérzetem van. Több tífusz megbetegedés nem fordult elő. Nagyon félek a vitaminhiánytól. Skorbut, foglazulás, körömkihullás. Csak otthoni-

ak, Ti élnétek, és nem volna semmi bajotok! A földet és a tanyákat vajjon meghagyták-e?

VI. 15. Tiszti csoportnál motozás folyik. Órát, lábbeleit sőt egy női nyeret találtak. Másik szenzáció koszt terén: bableves!, persze híg. Beszélgetek egy színésszel. Cseh rádió szerint minden hadifoglyot 10 napon belül el kell szállítani cseh területre. A legénység megtagad egy parancsot: Nem akarja leadni az ingét és gatyáját mosásba, mert tetveset, piszkosat, tépettet kap helyette. Cseh újságot fordítok. Hitler nem halt meg stb.

VI. 16. De buták is szegény bakáink! Ilyen lehet a nyáj számár nélkül. Minket, szamarakat csak ímmel-ámmal hallgatnak meg. Jó érzés, hogy engem szeret a legénység.

VI. 17. Román honvéddonaton vonul a tábor mellett ki-díszítve zászlókkal, fenyőkoszorúval – mi meg a rács mögött nézzük a köpenyeforgatókat. Akik hüek voltunk a becsületünkhöz, mi a piszkos német propaganda áldozatai lettünk. Az éjszaka otthon voltam, és lovakat gyógyítotunk apukámmal. Rengeteg vért láttam.

VI. 18. Új rémhír – új indulás: 1-jéig haza kell mennünk. De miért e sok hazugság? Miért kellett nekünk idekerülnünk? És miért kellett annyi viruló életnek elhamvadnia, és kinek az érdekében? Ki a bűnös? Mi, szakasparancsnokok, akik – Brinzei német vezérkari őrnagy szerint – spórolunk a honvéd vérével? Mi, legkisebb tisztek, akik együtt szenvedtünk a bakával, megtagadva az őrnagy parancsát, hogy inkább pusztuljon 5 magyar mint 1 német? Ezért vagyunk bűnösök? Szeretném szemem köpni azt a tisztet, aki sohasem volt a vonalban, és azt merészeli mondani, hogy bajtárs!

VI. 19. Egy honvédet Barakonyi ezredes elé vezettek fenyítés céljából, de ő az oroszokhoz kérette magát. Az oroszok jól összeverték és 5 napra bezárták, miután közszemlére végighurcolták a táborban. Holnap állítólag továbbmegyünk 18 km-nyire, egy másik táborba, mert a sok latrina megfertőzte a község vizét. Kedélyes beszélgetés az embereimmel. Most látom, hogy a régiek mennyire szeretnek. Csontos és Köves egy cigarettacsikket tesz az út közepére, ha valaki fel akarja venni, egy cénával elrántják. Horgásztürelemmel nézik a csikket. Sokan pórul járnak. Nagy nevetés.

VI. 20. Egy sofför hozott Magyarországról egy „Népszava” újságot: otthon minden be lett vetve, jó termés ígérkezik, az árak állítólag, de nem hihetőleg le lettek nyomva, és „nemsokára hazajön apátok és fiatalok...”

VI. 21. Olvasok hülye izgalmas regényeket. Minden oldalon egy haláleset, csoda, hogy én élek! Lejött Sztalin aláírásával egy rendelet, miszerint a „bűnösök” (főleg előző politikai magatartás miatt) kiemelése után mielőbb szállítsanak haza bennünket. Oroszok mulatnak odafönt a kastélyban.

VI. 22. Ma kaptunk a korpás dara mellé 4-5 dkg gyümölcsöt. Prima! Visszakaptam „Érvényesülés” című könyvem, az egész zászlóaljtörzs kivonatokat készített belőle. Jó lenne, ha meg tudnánk fürdeni – otthoni strandon! Vajjon hazaért-e már Horváth Pista felesége? Bertáékon keresztül csak megtudják, hogy élek!

VI. 23. Jön a konyha, hozza az ebédet. Két ló húzza. „Látod, komám, így néz ki az ebéd, amit a vacsora hús!” – mondja az egyik baka. Vacsorára esszük a patkós csirkehúst. Veres honvéd szántsándékkal belebűdösít a kondérba. A többi nevet, és ő erre büszke. Hadnagy úr letolása nem számít, sőt az arcába nevet. Hadnagy urat sajnálom. Idegroncs. Ma van szombat, kedden megyünk. 10 perc

múlva jön az ellenkező hír. Nagy lehangoltság lett úrrá rajtam.

VI. 24. Állítólag a szlovákok és románok visszajöttek. Kapunk 15 gramm dohányt. Ebből 3 cigarettát elszívok, a többit elajándékozom jó embereimnek.

VI. 25. Kihallgatást kell tartanom a századnál. Félórás fegyvelmezés nem hozza meg a kívánt fegyelmet. Próbálok jó kedélyt teremteni. Részben sikerül.

VI. 26. Reggelire már 6 dkg szalonnát is kapunk. Legényem nem jó. Szinte követeli a három cigarettát.

VI. 27. Eszembe jutott a beteg, fehér orvosság nélkül maradt Mamám, akinek oly kevés öröme volt az életben.

VI. 28. Saját fülemmel hallottam Barakonyi ezredestől: 1. ezrednek riadó, még ma elmegy valahová! Beszélgetek két földivel. Otthon holnap kezdődik az aratás. Pengnek a kaszák. Túl a szögesdróton zeneszóval temetnek valakit. Bennünket is temetnek, apránként.

VI. 29. Péter-Pál napja. Nagy hír: holnap 7-kor indulunk. Végre! Nagy kavarodás. Na, te rohadt fészek, csak itthagynak, 43 napi fogság után végre hazaindulhatunk.

VI. 30. Baj van! Nem megyünk. Az oroszok nem engednek ki. Állítólag tifuszjárvány van, és 2 hét múlva mehetünk csak. Orosz parancsnokságon hajnali 3-ig folyt a mulatozás, és az örök is alszanak. Megbízunk bennünk. Nagy kiábrándulás.

VII. 1. Tíz nap múlva megyünk csak. Oroszok és a falubeli csehek közt nő a feszültség. Csehek kifírják a kapukra, hogy „tifusz”, hogy az oroszok ne merjenek bemenni zabrálni. Százhusz tifuszesetet jelentettek, és kiderült, hogy egy sem volt. Sőt egy üres koporsót is eltemettek, hogy a tábort és az oroszokat elijesszék a vidékről. Helybeli mozielőadáson, amikor Beneš kezét fogott Molotovval, egy ipse bekialtotta: „Davaj csaszki!” – erre eltoltották a mozit.

Orosz egészségügyi vizsgálat. A negyvenen felüli öregeket, a leventéket és a menetképtelen betegeket kiválasztják és kihallgatják. Sugdolozás – miért csinálják ezt? Szakácsokat leváltották. Sokat loptak. Az újak is fognak lopni. Állítólag az elment 1. ezred jön vissza. Hírszerzők munkába lépnek. Ahol valami parancsnoki megbeszélés van, megnyúlik a bakák hallószerve. Van, aki Ukrajnát emlegeti.

VII. 2. Nagy felhőszakadás. Sakkmérkőzések. Karikatúrákat rajzolok. Rettentő nagy az unalom. Új latrinát ásnak. Dupla kosztért és napi 10 dkg szappanért önként vállalkoznak sokan, hogy a betemetett latrinákat kiürítik.

VII. 3. Rettentő szagok lengedeznek. Állítólag a 2. sz. fogolytáborban, a fűrésztelepen 200 fő betegedett meg tifuszban, egy bele is halt. Nagy lehangoltság, mivel kijelentik, hogy az utolsó megbetegedéstől számítva csak 3 hét múlva indulhatunk haza. Kifüggesztjük az egészségügyi tízparancsolatot: 1. Forralt vizet igyál, másképp nem mész haza 2. Tifuszban meg is halhatsz 3. Evés előtt és latrinahasználat után moss kezet 4. Forralt vízzel mosd csajkádat 5. Hagymát jól megtisztítva fogyaszd 6. Kenyeret pirítsd meg 7. Szükségleted a latrinába és ne mellé végezd 8. Pusztítsd a legyeket 9. Ha betegnek érzed magad, ne veszekedj a bajtársaiddal. 10. Igyekezz ezeket betartani.”

VII. 4. Rajzolgatók és beszélgetek egy földivel. Villongások szlovákok és oroszok között. Kapunál érdeklődők felé az ör lövöldöz. Irtó hosszú orosz csapatvonat halad a tábor mellett, megszakítás nélkül, egész nap. Cigarettát, dohányt dobálnak be. Élethalálcok a latrina közelében egy-egy pakliért.

VII. 5. Megyek munkára 467 emberrel. Kétszer fordulunk az erdőből egy-egy öl fával.

VII. 6. Istentisztelet. Píritok kenyeret. Meghallgatom a földreform-előadást, érdekes. Este váratlan hír: Reggel 7-kor indulunk! Nagy kapkodás. Erőltetett iramban építik a kis kétkerekű poggyászkocsikat.

VII. 7. Tényleg indulunk, megjött a parancs. Este már arról beszélgettek, hogy ki megy Szegedre, ki Pécsre. Irány: Brünn. Hát tényleg *elindultunk!* Jó érzés csak akkor változott át rosszra, amikor nyugati irányt vettünk. Útmentén találkozunk sok felfegyverzett cseh kölyökkel. Polgárörök. Némelyik gúnyosan mosolyog. A háborúnak kevés nyoma látszik. Egy-egy felrobbantott német gépkocsi, betört ablakok. A természet nagyon szép. Megérkezünk Lomnicébe. Motozás. Órák, bicskák, borotvák, ollók, csizmák és minden, ami fényes, isten veletek! Újból drót mögött. Magasan, hegyen épült ódon kastély, 224 lépcsőn jöttünk föl. Valamikor orosz hadifoglyok, majd németek voltak itt bezárva. A hegyoldalban számtalan lyuk, itt háltak a foglyok. Felkerülünk a kastély padlására, de az túlterhelés miatt hajlong, leköltözünk a volt iskalló piszkába. Vacsora elmarad.

VII. 8. Beszélgetek öreinkkel. Barakonyi a parancsnokság szűkebb törzsével elvált tőlünk, és elment Debrecenbe.??? Állítólag szerdán Tisnovban vagonírozunk. De akkor miért jöttünk nyugatra? A faluban ünnepség van, rezsebanda fújja az indulókat. Egy komáromi család keresi a fiát, aki még 1942-ben a Donnál esett fogságba.

VII. 9. Bepakolunk a hegyoldalban lévő földlyukakba. Mint a pocok, úgy lakunk. A legénység mint a méhkas, tiszthelyettesek a felbujtók. Mindig azok, akik nem voltak vonalban, vagy ott is lógtak. Meg van tőlünk követelve a parancs végrehajtása, de fenytő hatalommal nem rendelkezünk. Leggonoszabb modern kínzási mód: tétlenség és gondolkodni hagyás. A parancsot állandóan megtagadják, sorakozóra nem mozdul senki. Szépen bánok velük, és az eredmény: a hálátlanság. Összeveszek Varga őrmesterrel, megtagadja az engedelmességet. Mit csináljak vele? Elnyelem. A legénység persze ezt látja.

VII. 10. Isten óvjon meg mindenkit, hogy parancsnok legyen hadifogolytáborban. Mindenki lop, mint a pocok. Orosz katonák fegyvereiket kötelesek az őrszobán hagyni, mielőtt a táborba bejönnének. Állítólag Amerika követeli a hadifoglyok hazaszállítását!! Ha nem váltanak le a szakasparancsnokság alól, fűgelemsértést fogok elkövetni. A hangulat méregkeverői veszekednek.

VII. 11. Jönnek a bosszantó parancsok. Például, hogy mivel bejövünk a kastélyba, és a IV. zászlóalj megy ki a patkánylyukakba, adjuk át nekik a sátorlapjainkat. Az emberek felzúgnak. Furcsa és sötét az ilyen moraj.

VII. 12. Álomban otthon voltam. Cikával komoly dolgokról beszélgettünk. Rettentő módon bekajáltam. Mákos tészta és palacsinta gyümölcszselé, mazsolás túróval, fahéjjal – persze közben állandóan mézbe mártogatva. Délután váratlan rémhír! Reggel 3000 fő indul Brünnbe. Ott vár ránk a kijelölt magyar bizottság. A nyilasokat kiemelek, és utolsó „davajozás” után berakodunk, megyünk haza. Az első csoportból 6000 főből 400-at emeltek ki. Tehát megyünk, de vajjon tényleg haza?

VII. 13-a és péntek ráadásul. Térdemen írok a kastély udvarán. Sorakozva várunk. Vélemények különbözők. Állítólag Brünn! – de mi a további menetcél? Azt mondja a százados úr, hogy Brünnben minden iratot elszednek, ezt a naplót is. Utolsó napi bejegyzésem ez, úgy érzem, de hátha nem veszik el. Megyünk! Lomnice–Tisnov–Brünn. Rekkenő hőség. Máskor 60–70 km meg se kottyán, de a mostani 33 km-es menet halálmars volt. Brünn külvárosát erősen

megdolgozták az angolok. Sok a kilőtt harckocsi. A falak úgy néznek ki, mint a kukacos sajt. A belváros sértetlen. Villamosforgalom van, és dühöng a boldog béke. Istenem, csak egy falat kenyerem lenne! Belépünk az ótágú vörös csillagokkal feldíszített drótos kapun – csöbörből vödörbe. Német foglyok vannak többségben. Motozánál újabb arcul csapás – németek, volt fogolytársaink veszik el a pénzünket, a borotvát, kést, hajnyírógépet, aranyat, ezüstöt, órát és mindent, ami értékes. Lelövésel fenyegetőznek, így leadom szép borotvakésemet. Kassán vettem még, prima acél. Két és fél órát várakozunk éhesen, bekerülünk a fertőtlenítőbe. Törzstiszteken kívül mindenkit kopaszra nyírnak, és máshol is szőrtelenítenek. Kopasz lettem. A vacsora elmaradt. Fürdés után hajnali 3-kor feküdtünk le. Talán soha nem voltam ennyire tropa.

VII. 14. Külön tiszti csoportot alakítunk. Parkettás szobákban vagyunk elhelyezve. Villanyvilágítás, vízvezeték, dupla ablak, ebéd 8 deci sűrű buris-búzadara-borsó keverék. Tiszti legény nincs, csak 4 törzstisztnak 1 fő. Ez az utolsó csehországi fogolytábor, mintegy elosztó. Valószínűleg innen fogunk elmenni Romániába dolgozni. Délután és esténként varieté- és színházelőadások.

VII. 15. Vasárnap 11-kor istentisztelet. Szép beszéd a háborgó tengeren való hajóról. „Miért félték? Higgyetek!” A konyhánk jól főz. A legénységet osztályozzák, 1 és 2 jó kondíciójú, erős, a 3-as, 4-es pedig gyenge, sovány, munkaképtelen csoport. 1-eseket és 2-eseket külön viszik, erős motozás folyik, gatyára vetkőzve, mezítláb mennek oda, és: „davaj”.

VII. 16. Teás reggeli, aztán szokás szerint tovább alszom. Pajzán álmok kerülgetnek, amióta esszük a 8 deci kukoricát, 9-kor riadó. Osztályozás kondíció, erőállapot szerint. 1-es lettem. Állítólag 1-esek és 2-esek most mennek haza, 3-astól lefelé pedig munkaszolgálatra később. Nagy a bizakodás. Minden törzstiszt 1-es akart lenni. Éjszaka az udvar porában alszunk. Holnap lesz davajozás a „davaj” téren. Gyomrom nyugodt. Javul a kondíció mindenkinél.

Itthon vagyok, a tanyai asztalnál ülök már. Visszaemlékszem az elmúlt szenvedésre. Úgy áll előttem a közelmúlt, hogy úgy érzem, sohasem felejttem el. Azonban a naplóm teljességéért folytatni szeretném ott, ahol abbahagytam.

Korai felkelés. Rázzuk le magunkról a port. Szakállas, piszkos arcú, tépett ruhájú, félmeztelen, görbe hátú, fáradt tekintetű élőhalottak. De messze vagy már, emberhez méltó sors! Indulunk ki a lágerből. No, gondoljuk, melyik lesz a másik tábor? Megyünk Brünn utcáin. Háborúnak csak itt-ott látszik meg a nyoma. Rég nem látott izraelitákat pillantunk meg. Gyönyörű állomásra érünk. Egy vagonon Békéscsaba feliratú cédulát pillantunk meg. Öröm és kétkedés váltakozik bennem. Haza... Negyvenöten szállunk be egy vagonba! És most következik életünk legnagyobb szenvedésekkel teli hónapja.

Első éjszakát guggolva alusszuk át. WC-nek egy kúpos kályhacső felel meg az átvágott padlóban. Sötét van és fuledt meleg. Én a kályhacső mellett fekszem, az egyik ajtó mellett. Tanulok oroszul, van orosz szótár, nyelvtan. Állandóan kiabálunk, hogy levegőt, világosságot, üljetek le! Veszekedés, majdnem tettlegesség az ablak mellett ülők miatt. Én az ajtóhasadékra tapasztom a számat, úgy szívom a levegőt. Koszt: állandóan kukorica, néha darálva, árpadara, korpá, buris, szózott hal, szuchár, vagyis kökemény

száritott kenyér. Elterjed a vérhasnak mondott véres gyomor- és bélhurut. Először én, majd Sárközi főhadnagy letünk a WC-parancsnokok. Naponta háromszor engedték oda a tagokat, de nem vált be. Később éjszakai látogatók tették tiszteletüket, végül nem volt félóra, hogy valaki ne szenvedett volna. Néha engem néztek kályhacsőnek éjszaka. A vagon négy ablakából kettő be volt szegelve, görénytanyát megszegyentető bűz uralkodott. Odakint épp a legforróbb kánikula. Egypáran ajuldoznak. Többhetes mosdatlanság, szakállas arc, révedező, a téboly határán levő tekintet, sovány, mozdulatlanul fekvő, félmeztelen testek – csak egymást ne néznék, istenem! Álltuk a legveszettebb pergőtűzet, sok haldoklóknak hallottuk utolsó hörgését, de most azoknál szörnyűbben nézett ki H. Bandi hadnagy barátom, ki egy forró éjszakán egy állomáson majdnem megbolondult. Kattognak a kerekek, hogy talán csak Ukrajnában álljanak meg. Sőhajtozás, sírás, hangos imádkozás. Némelyik álmában beszél, és otthon jár. Odakint őrségváltás, a bakancs élesen csikordul a kavicson.

Közeledünk az ezeréves magyar határ felé. Béla kis lukat vág az ajtón. Észreveszik, és kivégzést ígérnek érte. Persze tagadjuk, azt mondom, hogy az már úgy volt. Mindenkit kizavarnak a vagonból, ott volna a kivégzőhely. Én váltig tagadom, hogy a lukat mi vágtuk ki. Végül csak zabrálás, davajozás. Határ. Írogatjuk a levélkéket, kihajítjuk őket, ha látunk a közelben civil embert. A mongol őr felugrik, felszedi, és eltépi a cédulákat. Szegény magyarok! Mindenki ad valamit. Magyar beszéd, kapunk magyar újságot is. Mi az a reakció, jóvátétel stb., rettentő árak. Mondják, hogy Focsaniba (Románia) megyünk. Akkor hát, szabad élet, hozzátartozók, Tótkomlós, annyira elképzelt nyugodt családi élet, isten veled örökre! Tudjuk: először Románia, majd Oroszország... lassú halál. De hát milyen kormány működik itthon, hogy nem fogadnak bennünket a határnál? Hát annyira alávaló gazemberek volnánk, hogy még adjon isten sem jár, amiért annyit szenvedtünk? Hát nem azért mentem-e ki, mert parancsolták? Kiszáftottak vagyunk? No majd Pesten csak vár valami küldöttség!

Budapest környékéről is írok szüleimnek, hogy békéscsabán keresztül utazunk, és várjon valaki. Óránként 5–10 levélkét dobok ki, egyik csak eljut! Istenem, Szolnok, Szajol, Mezőtúr – ismerős vidék! Vagonunkban 30–35-en szenvednek vérhasban, köztük én is. Egy már szinte haldoklik. Érzem, hogy egy csepp erőm sincs már. Állandóan feksznék.

Mezőtúr – Békéscsaba! Hát így kellett viszontlátnom Csabát, drót mögül. Már hajnal óta az ablaknál állok, hátha valami ismerőst találok, Zsófát, Jancsit vagy valaki mást. Állomás! Sokan vannak látogatók, várakoznak csatlakozásra. Szerelvényünk továbbgördül egy mellékvágányra. Kissé balra, az állomás felé, ismerőst látok. Legalábbis az alakja ismerős. Na de mégis, szürkésfekete pantalló, fekete kabát, fekete kalap, nagy, öszes bajusz... Istenem! Talán csak a szemem káprázik. Biztosan megbolondultam, hogy az ismerősben Apukámat látom. De mit kiáltsak? Valamit tart a kezében, és érdeklődik a másik vagonbeliektől. Az orosz őr állandóan hátrébb zavarja, de ő mindig visszajön. Az oroszok lövésekkel riasztják az érdeklődőket. Odakiáltok, hogy: „Lehoczky úr!” – mit is kiáltsak mást: „Apám?” Hiszen mindenki ezt kiabálja. És idefordul! Jön, és minden lépésnél jobban látom Édesapámat.

Fogódzkodok a rácsba, hogy a testi, de kiváltképp a lelki gyengeségtől össze ne essek. Az őr visszazavarja párszor, végül orosznyelv-tudásom kiségt bennünket, és engednek beszélgetni. Várom, mikor csörömpölnék a zárral. Kinyílik az ajtó, csak el ne essek, amíg odaérek, kb. 10 méter. Mindketten sírunk, csak percek múlva tudunk szóhoz jutni. Nem is tudom, hol kezdjem. Miska még nincs itthon, se Jancsi, ő talán Focsaniban van. Majd keressem fel, ha lehet. Gyurka hazajött már karácsonykor. Jankó, Marka, Zsófia, Mama, Anka, gyerekek, Anyicska otthon vannak és egészségesek. Zsófia Csabán lakik már. Nálunk otthon lókörház van, sok az orosz: Komlóson. Mondom, hol voltam én '44 augusztusa óta. Azt mondja, hogy még egy üzenetemet se kapták meg. Apukám csak véletlenül van Csabán, temetésre jött, mert Jancsinak meghalt a testvére. Most már engem is eltemethet, gondoltam magamban, mert többé nem látom, se ő engem ebben az életben. „Mi lesz velünk?” kérdelem tőle. Ő nem tudja, csak azt, hogy jelenleg megyünk Romániába. „Apovka, ja ujdem!” („Papa, én megszökök!”) – mondom neki. De ő lebeszél. Fél, hogy közben baj érhet. Integet az őr: elég! Imádkozok neki, hogy hagyjon még bennünket, még kettő percet kapunk.

Kérdi, „hogyan fogod kibírni?” „Csak nagyon vigyázz magadra!” Ellát jó tanácsokkal. Mondom neki, ha más kibírja, úgy én is kibírom. Sír. Én is sírok. Beszélne, de nem tudja, mit mondjon. Kiabál az őr: „Davaj, davaj do vahoma!” No, isten vele! Átadok neki egy zacskót, levelekkel. Ő ideig egy 4-5 literes edényt, tele zsírral, szalonnával, disznóhússal. Az orosz kanállal kevergeti, nincs-e benne fegyver. Csörömpöl a vagonzár. Édesapám átmegy a szerelvény másik oldalára. Nézzük egymást távolról. Majd meghalok az éhségtől, de nem bírok most enni, amikor őt nézhetem még. Az őr mindig hátrébb kergeti a látogatókat. Apukám is megy. Már fent jár a vasúti felüljárón, és Jami-na felé tart. Már nem látom.

A kint levőktől kérdezősködök. Egy asszony és egy fiatalember ismerik Jancsit és Zsófiát. Mondják, hogy Jancsi is foglyi valahol, és Zsófia él. Egy kislány kerékpáron elküldenek érte. Nem múlik el 5-10 perc, újból kiáltják: „Lehoczky!” „Lehoczky hadnagy!” Kinézek, és látom ismét Apukámat és Zsófiát. Ő, szegény Zsófiánk! Nyitják ki az ajtót. Kiugrok, és szeretnék szaladni, nehogy azt higgyék, hogy gyenge vagyok. De kiabál az orosz: „Nazad bisztro!” – és fogja rám a puskát. Zsófiát a vagonhoz engedik. Enni-valót nyújt be, átkutatják. Beadják, és már be is csapják az ajtót. Az ablakon keresztül tudunk csak pár szót váltani. Zsófiát fojtogatja a sírás.

Nagy láрма, megyünk tovább. Egymásba ütődik a sok vagon, lassan elindulunk. Zsófia meg Apukám integetnek. Sírnak mind a ketten. Én is. Visszavánszorgok a helyemre. Sohasem fogom elfelejteni Apukám tanácstalan, megriadt, könnyes tekintetét. Zsófia is megtört, biztos Jancsi miatt, hiszen családfő nélkül van, egyedül. Annyi mindent hoztak, hogy alig bírták el. Egy nagy kenyeret, fehér, mint a kalács, egy üveg cseresznyebefőttet, három hosszú szál kolbászt, pohárban cukrot, mazsolát, egy üveg mézet stb. Anyagiakban gazdag vagyok, de lélekben elhagyatottabb, szegényebb a koldusnál.

Mindenki kérdésekkel ostromol: Kis Dénes hadnagy, Pavelka Béla, „vasútépítő” Egon hadnagy, Ödön főhadnagy, Béla jó komája, a Jóska,

Endre hadnagy, az állatorvos zászlós, a gyulai finác főhadnagy, a széles arcú páncélos, a csontos zászlós, a nyápic főhadnagy, a vagonparancsnok főhadnagy.

Rohanunk Arad felé. Újkígyós. Itt sokáig állunk. Egy kislíú van biciklivel az állomáson, beszélgetek vele. Megmondom, ki vagyok. Erre ő kérdi, hogy a Varga tanító úrnak a sógora? Mondom, az. Összeség a komájával, kikeresgél egy darab szalonnát, és óvatosan bedobja nekem. Biztosan szerette Jancsit. Egy újkígyósi kislánynak is ismerős vagyok, kedves tőle, de én nem ismerem. Becsukják az ajtókat, és vágtázunk ismeretlen úti célunk felé.

Elhagyjuk a határt is. A WC kúp alakú csővére hajolok, és szívom be a „friss” levegőt. Búdós – de friss. Segesvár, Brassó, Nagy-Magyarország, isten veled, talán utoljára. Állandóan spekulálunk a szökésről. Nem múlik el egy óra, hogy valaki föl ne hozna egy jó ötletet.

Sinaia, a román királyok birtoka. Gyönyörű. Na lám, ezt is meg kellett nézem. Úgy érzem magam, mint Sztrógoff Mihály, neki is megmutattak mindent, mielőtt kivégezték, illetve megvakították. Ploesti, a világhírű petróleumvidék. Már messziről látjuk hatalmas kútjait. Közben újságot csempésznek be. Egy zászlós olvassa és fordítja magyarrá. Reakció? Jóvátétel... stb., érthetetlen szavak. Bűzlik a latrina, izzadunk. Mindenki rövid alsónadrágban, van, aki még azt is leveszi néha.

Megáll a szerelvény, nagy a láрма. Állomáson „Tekucin” a felirat. Kiszállás. Na, Tekucs, milyen lesz! Sokan szédülnek a gyengeségtől. Kiss hadnagyot ketten támogatjuk befelé, a drót mögé. Szökési kísérletek voltak az utazás alatt. Nem tudom, milyen sikerrel. Lehoczky János főhadnagy (békéscsabai) állítólag kiszökött a vagonból, és leölték.

A tekucsi láger körül két sor drótkerítés. Sarkokon géppuskák és golyószórók beásva. Koszt mint máshol volt. Két barátom megbetegedett vérhasban, én meg éhes vagyok, megkapom az ebédjüket. Főtt szemes kukorica, megeszek három porciót és megárt. Pár óra múlva megindul a gyomrom. Aznap 10-15-ször kell kimennem a latrinára. A latrina 3-4 méter mély, kb. 3 méter széles és vagy 30 méter hosszú, ilyen latrina több is van. Tele mind. És mindnek a teteje rózsaszínű.

Atótkomlósi tanya asztalánál ezen a ponton abbamaradt a naplóírás. A noteszeket jobbnak látszott rejtkehelyre dugni, mint ahogyan Szabó Béla zászlós, fogolytárs 1946. januári és májusi leveleit is, amelyekben Lehoczky András sorsa felől érdeklődik a családtól. Senkinek sem szabadott megtudni ugyanis, hogy Lehoczky Andrást nem hazaengedték, hanem – hazaszökött.

Ahogy most elmondja, a tekucini lágerben augusztus elején öt napot töltöttek, majd ismét vonatra szálltak, amikor véletlenül meghallották, hogy az úticél: Constanca. Lehoczky András előtt akkor felrémlt, hogy innen csak a behajózás, a szovjetunióbeli fogság és Szibéria következhet, ezért elhatározta, hogy megszökik.

Az egyik megállónál az örök rénsnyire nyitva felejtették az ajtót, s ő – bajtársát is biztatva, aki azonban mégse mer-

te megkockáztatni a szökést – kiugrott a vagonból, amikor a szerelvény elindult. A vonat tetejéről és az őrfülkékből löni kezdtek rá, de a golyózápor ellenére sikerült eltűnnie egy kukoricatáblában. A vonat megállt, s a szökevény után hajtóvadászát indult – szerencsére hiába. Lehoczky András szakállasan, a vagonlatrinától mocskosan, egy szál alsónadrágban futott, amíg bírt.

Később bemerészkedett egy bakterház udvarára, ahol a háziasszony sikoltozva menekült előre, sőt bentől orosz katonákat uszított rá. De ekkor is megmenekült, a kukoricásban gazcsonók alá rejtőzött, itt aludt, s hogy senkivel ne találkozzon, éjszaka ment, nappal pihent. Tejes kukoricát evett, uborkát, görögdinnyét lopott. A csillagok után tájékozódott, északnyugat felé tartott. Most hálásan gondol vissza a katonai kiképzésekre s a megpróbáltatásokra, amelyek szívóssá, keménnyé, halálmegvetővé edzették. „Azért menekültem meg, mert irgalmatlannak neveltek” – mondja.

Besettenkedett egy parasztházba, ahol ruhát és élelmet szerzett, s gyalogolt tovább – csaknem három héten át. Egy erdőben oroszul álltát útját: „Sztój!” – azt hitte, hiábavaló volt minden eddigi erőfeszítése. De őt nézték oroszok, feltartóztatója pedig – ez már a Kárpátokban történt – magyar volt. Csendőrigazoltatásokat kijátszva juttatta Lehoczky Andrást élelemhez, ruhához és szálláshoz – sőt egy darab pecsétes papiroszhoz is, amelyre ráírták a nevét s az utazási „engedélyt”. Az „igazolással” ingyen utazott a vonaton – és Békéscsabán szállt ki. Az utcán ráköszönt egy ismerőse, de ő letagadta kilétét. Felkereste Csabán lakó Zsófia nővérét, s ott húzta meg magát, amíg szeptember végén hazamerészkedett.

A helyi hatóságoknál mint fogságból elbocsátott jelentkezett be – a szülein kívül senkinek sem beszélhetett a történetéről, s őket is csak módjával avatta be. Szabó zászlós levelekben érdeklődött utána, s megírta az apának, Lehoczky Györgynek, hogyan szökött meg a fia. „Roppant ügyesen lépett ki a vagonból, s bizony benne, éppoly ügyesen sikerült hazaérkeznie is. Oroszok ugyan azt mondták, hogy elfogták őt, de persze mi ezt nem hittük el, hisz láttuk sokáig, amint szaladt, és semmi nyoma nem volt annak, hogy megsérült volna. Nagyon kérem, írja meg, hogy megérkezett-e, s hazaérkezésének körülményeit!” „Bandi mindaddig még nem ért haza” – válaszolta Lehoczky György, fia utasítására.

Lehoczky András 1946-ban elvette feleségül – a naplóban Cika néven emlegetett – Annát, és vele, illetve a rokonsággal s a hajdan tehetősebb vagy kevésbé tehető gazdálkodók, parasztok társadalmával együtt osztozott az elkövetkezendő nyomorúságban.

Két fia született. Naplót már nem írt, s leszokott a rendszeres fényképezésről is. A hatvanas években könyvelő lett, nyugdíjazása óta pedig a takarmánykeverő üzem társereit árulja háza hajdani magtárából.

FOTÓREPRODUKCIÓK: BACH MELITTA ÉS GUTH IVÁN

Felix

SREĆKO PUNTARIĆ

Krátkej kursz

Megrendelhető a 2000 címén: Budapest 1396 postafiók 464.

SZEPTEMBER 15-ÉN MEGJELNIK A NEMZETKÖZI KULTURÁLIS
FOLYÓIRAT, A

MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE

2. SZÁMA

ÍZELÍTŐ A TARTALOMBÓL

VÉGE JUGOSZLÁVIÁNAK? SZERB, HORVÁT, SZLOVÉN ÍRÓK
VITÁJA

KÖZÉP ÉS KELET-EURÓPA ELTÉRŐ ÚTJAIN. HANÁK PÉTER,
ANDRÉ GAURON, LADISLAV HAJDANEK ESSZÉI

A REGÉNY MA. SUSAN SONTAG, JOHN UPDIKE, RICHARD
RORTY ÍRÁSAI.

HOGYAN ÉLJÜNK? A HUSZADIK SZÁZAD MORÁLIS KÉRDÉ-
SEIRŐL SZÓL CORNELIUS CASTORIADIS, LESZEK KOLAKOWSKI
ÉS HELLER ÁGNES.

*SZÁMUNKRA ÖRVENDETES TÉNY, DE SOK OLVASÓNKNAK
BIZONYÁRA BOSSZÚSÁGOT OKOZOTT, HOGY MÁJUS 15-ÉN
MEGJELENT ELSŐ SZÁMUNK NAGYON GYORSAN, MIND EGY
SZÁLIG ELFOGYOTT! TAKARÍTSA MEG A KERESGÉLÉssel JÁRÓ
FÁRADOZÁST ÉS*

LEGYEN ELŐFIZETŐNK!

LAPUNK MEGRENDELHETŐ AZ ALÁBBI CÍMEN:

MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE ALAPÍTVÁNY

1145 BUDAPEST COLUMBUS UTCA 39.

A MEGRENDELÉS KÉZHEZ VÉTELE UTÁN MAGÁNSZEMÉ-
LYEKNEK CSEKKET, KÖZÜLETEKNEK SZÁMLÁT KÜLDÜNK.

MEGJELNIK NEGYEDÉVENTE. ELŐFIZETÉSI DÍJ 4 SZÁMRA:

388 FORINT.

A Z E X L I B R I S K F T

2000 HANGLEMEZ- BOLTJA

vesz és elad

JAZZ, KLASSZIKUS, NÉPZENEI ÉS PRÓZAI
HANGLEMEZEKET,
CD-KET, ILLETVE

78-AS GRAMOFONLEMEZEKET.

BUDAPEST, VI. NAGYMEZŐ UTCA 52.

TELEFON: 112-1028.

NYITVATARTÁS

HÉTFŐTŐL CSÜTÖRTÖKIG 12-18.

PÉNTEKEN 12-16.30.

Napló ötvennégyből

LEOPOLD TYRMAND

Január 13. Csöndes este. Megpróbálok leírni a *Tygodnik Powszechny* bukásának történetét, az egyetlen szabad lapét, amely a szovjet birodalom területén nyolc éven keresztül legálisan megjelenhetett. Ez persze nem jelenti azt, hogy a *Tygodnik* azt publikált, amit akart, de megtehettem, hogy nem közli le, amit nem akar, ilyesmi pedig nemigen fordult elő Vlagyivosztoktól az Elbáig és Bulgáriától Arhangelszkiig, mióta Lenin sóvár szemekkel a Téli Palotára tekintett.

Lengyelországban mindenki tudja, mi is volt a *Tygodnik Powszechny*. A kommunisták csak romokat és káoszt találtak Lengyelországban 1945-ben, ám ott volt az egyház. A földalatti mozgalmak maradványait, a parasztpártokat s a munkásság autentikus szervezeteit nem volt nehéz felszámolni, s a magánvállalkozások és a mezőgazdaság sem volt túl nagy falat a kommunistáknak. Az egyházzal azonban más volt a helyzet, ahhoz az emberi lélek rejtett mélyében kellett felvenni a harcot. És a lengyel katolicizmus minőségileg más volt, mint az orosz pravoszlávia, másként vert gyökeret az emberek tudatában. Így hát az egyházhoz egy ideig még nem nyúltak hozzá. És akkor, tehát a kezdetek kezdetén, nem mindennapi összhangba került egymással az intellektus és a hagyomány. Világi értelmiségiek egy csoportja, akikre nagy hatással voltak a katolikus filozófia új áramlatai, amelyekkel még a háború előtt ismerkedtek meg, s akik érdeklődésük és beállítottságuk folytán fogékonyak voltak mindenre ami új, felismerték a politikában és a kultúrában kínálkozó új távlatokat. Sikerült maguk mellé állítani Sapieha herceget, a krakkói bíborost is, és így létrejehetett a *Tygodnik*. Sapieha nem olyan ember volt, aki megijed a saját árnyékától, ha volt valaki, aki a német megszállás alatt magatartásával kivívta a társadalom osztatlan megbecsülését, akkor ő volt az.

A*Tygodnik*nak kapásból sikerült megütnie azt a hangot, ami a nagy nyugati folyóiratok sajátja, de amely a lengyel katolikus sajtóban mindaddig ismeretlen volt. Mi lehetett ennek az oka? A hitlerizmus és a háború jótékony megrázkódtatást jelentett az európai katolicizmus számára. A katolikusok részvétele a különböző ellenállási mozgalmakban megalapozta a világi ka-

tolicizmus politikai diadalát a 40-es évek végén, elősegítette a tomizmus reneszánszát, felkeltette az érdeklődést az egy nemzedékkel korábban tevékenykedő francia „lázadók” iránt, a németek a katolikus önvizsgálatba menekültek, az angolok pedig sorra katolizáltak és keresztelkedtek. Megszületett az új katolikus irodalom, amely szigorúan tette mérlegre a legfőbb gonosz ellen vívott harc dicső és szégyenteljes pillanatait. Mindez alapvetően más volt, mint mondjuk az *Actio Catholica* egykori tevékenysége.

Ami persze nem jelenti azt, hogy széles körű társadalmi elismerésre számíthatott volna a *Tygodnik* álláspontja. A lengyelek többsége nem száryal kanti magasságokban, s a gondolkodás árnyaltságától nem igen hatódik meg. A baloldal rögtön reakciónak kiáltotta ki a lapot, jobbról pedig azért támadták egyes egyházi körök, mert a zsidók felé kacsingató szabadkőműves liberalizmus szócsövét látták benne. Ez a vád annyiban volt megalapozott, hogy a *Tygodnik* nyitott volt minden iránt, ami értelmes volt, tehetségről tanúszkodott, vagyis minden művelt, felvilágosult írásnak helyt adott, aminek volt valami korszerű mondanivalója. És persze nagy szükség volt Turowicz ügyességére a katolikus ortodoxia és a kommunista cenzúra közötti lavírozáshoz. Sapieha támogatását maga mögött tudva Turowicz nyolc éven át képes volt úgy balanszírozni, hogy a folyóiratot megőrizte.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy a marxisták soha nem ígértek a *Tygodnik*nak örök életet. Éppen ellenkezőleg, már az első pillanattól fogva arra készültek, hogy a lapot majd egyszer minden felhajtás nélkül, elegánsan megszüntetik. Csak az alkalomra vártak. A jobb megértés kedvéért érdemes itt két folyóirat példájához visszanyúlni, amelyek körülbelül egy időben indultak a *Tygodnik*kkal, de különbözőképpen értelmezték az ellenzék szerepét egy kommunista uralom alatt lévő országban. A népi demokrácia még mézesheteit élte, mikor a Munkapárt elindította a *Tygodnik Warszawski* című lapot, amely rögtön el is kötelezte magát a papság aktívan politikázó része mellett, úgyhogy a kommunisták valamilyen jelentéktelen indokkal csaknem az egész szerkesztőséget letartóztatták, a főszerkesztő pedig öngyilkos lett a börtönben. A Piasecki-féle *Dzis i jutro* (amelyről még a későbbiekben szót ejtek) a függetlenség irányába tett néhány kezdeti lépés után nagyon gyorsan irányt váltott, s az ideológiai szemfényvesztés, a szervilizmus és az üres katolikus retorika eszköze lett. 1950-től kezdve aztán Piasecki csapata teljesen átalakult, s

* (Dziennik 1954. Res publica, Varsó 1989. 382.) Leopold Tyrmand (1920–1985) író, újságíró kéziratban terjesztett terjedelmes naplója 1954 első három hónapjáról szól.

tevékenysége egyértelműen arra irányult, hogy az egyház függetlenségét aláassa. Az újság most a rezsim által pénzelt PAX társaság tulajdonában van, amelynek „haladó katolicizmusát” egyszer érdemes volna nyilvános vitára bocsátani, már csak azért is, hogy kiderüljön, milyen alantas célok szolgálatába állított ideológiai selejt is az.

Eközben Joszif Visszarionovics nyájas mosolya beragyogta Lengyelországot és a Tygodnik helyzete egyre képtelenebb lett. Minden egyes számot fűzre szedett a cenzúra, ami – mint tudjuk – a kommunizmusban nem is létezik, így hát a létezésére utaló bizonyítékok sincsenek. Ha a Sajtófelügyelet vandáljai egy szám háromnegyed részét minden indoklás nélkül értelmetlenül kihúzták, ugyanilyen terjedelmű jóváhagyott anyagnak kellett a kész számba kerülnie, mielőtt engedélyezték, hogy az újságírók standjairól kacsingasson az olvasókra. Az senkit sem érdekelt, hogy ilyen körülmények között, hogyan lehet összhangba hozni a nyomdai határidőket, a terjesztést s még néhány részletkérdést. A lapnak mindenképpen időben kellett megjelennie, ehhez a lengyel kommunisták ragaszkodtak, nem akarták, hogy meginduljon a szóbeszéd, tudván hogy a politikai hatalom a látszaton alapszik, amit még nem tudtak olyan jól megrendezni, mint szovjet kollégáik. A példányszám és a terjesztés

újabb lehetőséget nyújtott a hatalomnak. Hivatalosan a Tygodniknak 50 000 példányra volt engedélye, s hogy miért csak 40 000 jutott el az olvasóig, az már örökre annak a nyomdának a titka marad, ahol a Tygodnikot nyomtatni, és a RUCH terjesztővállalaté, amelyen keresztül azt terjeszteni kellett. És ott volt még a papírkontingens odaítélésének kérdése, néhány havonta, mikor a kvóta megállapítására sor került, a Tygodnik sorsa valamely teherpályaudvaron vesztelő néhány göngyölögen múlt. Persze, igyekeztek a szerzőket is terrorizálni. A Tygodnikban való publikálás egy tudós vagy kutató számára mindenképpen munkahelye elvesztését jelentette, amennyiben egyáltalán még a szakmában dolgozott. Egyébként külön könyvet érdemelne a különböző zaklatások gazdagsága és leleményessége, amit a lap által kifejtett erkölcsi hatás arányában fokozni igyekeztek. A Tygodnik volt az egyetlen olyan folyóirat, amelyből soha nem maradtak eladatlan példányok, felméréseink szerint az olvasóközönség körülbelül 600 000 példányra tartott volna igényt, ami figyelembe véve, hogy a Tygodnik más színvonalat képviselt, mint mondjuk a *Przekrój* című népszerű hetilap – olyan egyedülálló jelenség volt, amiből erőt merítettünk.

A Tygodnik történetét a lengyel egyház sorsának függvényében kell vizsgálni, hiszen az teljesen másként alakult, mint a szovjet impéri-

Ö V A L A T T

A Szent Jobb esete a (nemzet)gyalázással

AVAGY HÍRÜNK A (PROTESTÁNS) VILÁGBAN

A KÁLVINISTA SZEMLE 1931. SZEPTEMBER 12-I SZÁMÁBAN EGY JUGOSZLÁVIAI LELKÉSZ ALÁBBI LEVELE JELENT MEG:

Nemzeti fétis

Igen tisztelt Szerkesztő Úr! Augusztus 20-án a budapesti rádió a helyszínről közvetítette a körmenetnek a Mátyás-templomba való bevonulását. Mikor az István király jobb kezét vivő csoport a templom elé érkezett, a mikrofon előtt álló kikiáltó körülbelül ezeket mondotta: „Éppen most érkezett elibénk a szent jobb. Magyarok, testvéreim, akik a közelben s távolban szavamat halljátok, jöjjetek, boruljatok le lélekben a szent jobb előtt s imádkozzatok velem együtt a szent jobbhoz!” És ekkor elmondott egy imádságot, amelyet 600 esztendővel ezelőtt írt István király leamputált jobb kezéhez valami barát. Mi egyéb ez, igen tisztelt Szerkesztő úr, mint a legvaskosabb bálványimádás? Sőt annál is több. Valóságos fétisizmus. A magyar katolikus egyház amikor olyan nagy előszeretettel veszi föl magába a nemzeti elemeket, sőt kézzel-lábbal igyekszik azokat a maga részére kisajátítani, ugyanakkor nem képes ezeket a nacionalista, tehát emberi elemeket a kereszténység szellemi színvonalára emelve spiritualizálni, hanem helyett inkább önmaga száll le a földi dolgok színvonalára, egészen a durva bálványimádásig. Jó volna a katolikus testvéreknek megmagyarázni, hogy a kereszténységnek az ilyen bálványimádáshoz és az

ilyen bálványimádásnak a valódi kereszténységhez semmi köze nincsen. Vagy nekik az mindegy? Kiváló tisztelettel vagyok kész híve, Nagy Lajos ref. lelkész. Torzsa.”

A KÖZLEMÉNYRE A NEMZETI ÚJSÁG („KERESZTÉNY POLITIKAI NAPILAP”) HÍVTA FEL A FIGYELMET, S ENNEK NYOMÁN INDULT BŰNVÁDI ELJÁRÁS A LELKÉSZ ELLEN, VALLÁS ELLENI KIHÁGÁS CÍMÉN. A TÖREKY GÉZA TANÁCSÉLNÖK VEZETTE TÁRGYALÁSRA 1933. FEBRUÁR 15-ÉN KERÜLT SOR:

„Szent István jobbja nemzeti ereklje – mondotta Töreky tanácselnök –, amelyhez az egész magyarság fohászkozik.”

„A tridentini zsinat után – válaszolta a lelkész – Szent István jobbja az mint valami Istenhez imádkozni, nincs joga senkinek. Ezt be is bizonyítom.”

„Bizonyíthat, amit akar, de a magyarok akkor is imádkoznak Szent István jobbja felé. Amíg magyar ember lesz a földön, minden vallási dogma ellenére is imádkoznak a Szent Jobbhoz és ha ön ilyen cikket ír, akkor nemcsak a katolikus híveknek, de minden magyarnak az érzületét sérti. Nyugodtan imádkozhat minden magyar, nemcsak katolikus, a Szent Jobbhoz. Ezzel még nem esik csorba semmiféle dogmán sem.”

– „Akkor szükséges volna törvényileg kimondani, hogy...” – akar valamit mondani a református lelkész, de Töreky elnök türelmetlen hangon közbevág:

„Nem szükséges. Szent István tisztelete és imádása úgy benne él minden magyar ember szívében, hogy ehhez nem kell semmiféle törvény.” (Idézi Dr. Szabó István. A „Szent Jobb” története. Debrecen, 1936.)

A BUDAPESTI KIRÁLYI BÜNTETŐTÖRVÉNYSZÉK ÍTÉLETÉNEK (NYOLCNAPI ELZÁRÁS ÉS 300 PENGŐ PÉNZBÜNTERTÉS) INDOKLÁSA:

A vádbeli cikk kétségkívül meggyalázza a szent jobbot,

um többi részében. Miben állt ez a különbség? A pravoszláv egyház sorsát a bolsevikok hamar megpecsételték, a pópákat kivégezték vagy lágerba küldték. A pravoszláv püspöki kar ennek következtében Obrazcov báb-színházára emlékeztet, ahol a moszkvai pátriárka feje időnként kiugrik és mindig ugyanazokat a merev deklarációkat szajkózza el. Az egyház ugyanúgy része a mechanizmusnak, mint az egészségügy vagy a színészszövetség, mint akármely üzem vagy intézmény. Magyarországon lecsukták Mindszentyt, Csehszlovákiában pedig Beran érsek szintén börtönbüntetését tölti, Romániáról vagy Bulgáriáról nincsenek információim, de nem hiszem, hogy ott jobb lenne a helyzet. A lengyel katolicizmusnak nem volt Loyolája, vagy Pascalja, de Raszputyinja sem. Voltak azonban kiemelkedő prédikátorai, államférfiai, reformerei, szellemes költői. Az egyház és a nemzet sorsa az ezeréves együttélés alatt úgy összefonódott, hogy ehhez fogható semmilyen más keresztény nemzetnél nem tapasztalhatunk. Tisztában vannak ezzel a kommunisták is, ha egyszer ebbe az úgynevezett lengyel kíséreltbe belevágtak. E Moszkvában kidolgozott koncepció lényege az, hogy az imperializmus elleni harc adott szakaszában (most éppen az amerikai imperializmusról van szó) lehetséges a marxizmus és a kereszténység együttélése a kommunista vezetés alatt álló országokban. Az üzenet címzettjei távoli (pl. dél-amerikai) országok katolikusai és az Egyesült Államok protestánsai voltak, akik a béke-

konferenciák és más hasonló rendezvények leghálásabb közönségének bizonyultak. A kommunisták nagyon jól tudták, hogy ilyen távolságból a legképtelenebb dolgokat is könnyűszerrel el lehet hitetni, és mindent meg is tettek, hogy a liberalizmussal kacérkodó idioták e tömegeit gyermeki tudatlanságukban megtartsák. A lengyel szem törvényt fogadott el a lelkiismereti szabadságról, amely a kívülállók számára az amerikai alkotmányról is előbbre mutatónak tűnhet, de ha tüzetesen megvizsgáljuk, kiderül milyen könnyen fel lehet használni az egyház teljes gúzsba kötésére. Hlond bíboros halála után egy viszonylag fiatal és energikus, szociális érzékenységről ismert ember, Wyszyński érsek lett Lengyelország primása. Rövidesen megállapodást írtak alá a kormány és a püspöki kar között, amelyben biztosították a szabad vallásgyakorlást és az egyház működését, cserében pedig az egyház vállalta, hogy igyekszik a közhangulatot békíteni és támogatja a rezsim külpolitikáját. A nyugati sajtó ennek alapján egyenesen idillinek mutatta be a helyzetet, a „L'Humanité” és az „Unita” pedig úgy meghatódott, hogy mi itt Varsóban csak arra várunk, mikor kezdik el folytatásokban közölni a szentek életét.

Pedig valójában ez jelentette a háború kezdetét. Elkezdték bezárni a katolikus isko-

amikor azt valami alacsonyrendű, a vad népek bálványának, valóságos fétisnek megfelelő dolognak tünteti föl. És ehhez képest azt állítja, hogy az ahhoz való fohászzkodás és imádkozás a legvaskosabb bálványimádás, sőt ennél is több: valóságos fétisizmus. A szent jobb viszont a római katolikus hitfelekezet különös vallási tiszteletének a tárgya.

A cikknek tudatosan bántó élére mutat a frazeológiája is. Ilyen az, mikor azt írja, hogy az ünnepség „kikiáltója” elmondott egy imádságot, amelyet valamikor István király „leamputált jobb kezébe” írt „valami barát”.

A vádbeli kihágás megvalósulásához törvényileg megkívánt nyilvánosság meg van abban, hogy a vádolt cikke a „Kálvinista Szemle” című időszakos lapban tétetett közzé, aminek a révén közbotrány okozására alkalmassá vált. Hogy tartalmilag valóban közbotrányt keltő a cikk, ez az idézett kitételekből egészen kétségtelen.

A cikk tehát a vádbeli bűncselekményt megvalósítja.

De megvalósít a kir. törvényszék nézete szerint más, súlyosabb bűncselekményt is, nevezetesen a nemzetgyalázás vétségét. A szent jobb ugyanis nemzeti ereklye is, sőt főképpen az. A vádolt is a „Nemzeti fétis” címet adta a szent jobbról írt cikkének. Mint ilyen, az egész magyar nemzet különös tiszteletének és évszázados nemzeti hagyományokon alapuló legmélyebb, hazafias hódolatának a tárgya. Ez a hódolat a Magyarország első királya, Magyarország állami rendjének egyik megszervezője iránt való osztatlan tiszteletet is jelenti, és így tulajdonképpen a történelmi és nemzeti hagyományok szerint a Szent István király által jelképezett magyar államiság tiszteletét és megbecsülését is magában foglalja. Tehát a szent jobb meggyalázása a magyar nemzet, a magyar államiság megsértésével, megbántásával egyértelmű. Ma e fölfogás felel meg annak a ténynek, hogy Szent Istvánnak a magyar királyság meg alapítójának és a magyar államiság egyik alapvető megépítőjé-

nek a napja törvény rendeletéből nemzeti ünnep. A Szent István-napi körmenet pedig, melyen a szent jobbot körülhordozzák, szintén elsősorban közjogi jellegű ünnepség, melyen az államhatalom legfőbb képviselői hivatalból, az ország minden részéből összeseregülő közönség pedig valláskülönbség nélkül vesz részt. Nem változtat mindezen az a tény, hogy István királyt a római katolikus egyház a maga szentjei közé sorozván, a szóban forgó ünnepségeknek vallási vonatkozása és színeze is van. Amint hogy nem érintették például a magyar király megkoronázásának közjogi mivoltát és jelentőségét sem a koronázás egyházi, vallási vonatkozásai. (Kálvinista Szemle 1933. XIV. sz. 77.)

AZ ELJÁRÁS ÉS AZ ÍTÉLET ELLEN A REFORMÁTUS EGYHÁZ RÉSZÉRŐL TILTAKOZÁSOK HANGZOTTAK EL:

A budapesti Ref. Teológiai Akadémia Tanári Kara teljes öntudatossággal és határozottsággal tiltakozik minden olyan beállítás ellen, amely I. István és jobb kezének magyarországi vallásos kultuszával kapcsolatban az I. István királyunk iránt érzett hazafias tiszteletet elválaszthatatlanul egybekapcsolja a róm. kath. szent vallásos kultuszával, s a magyar hazafiságot csak akkor látja igaznak és teljesnek, ha a magyar léleknek ez első királyunk iránt érzett hazafias tisztelete, annak, mint róm. kath. szentnek és jobb kezének, mint ereklyének vallásos tiszteletével és az ahhoz való imádkozással is párosul. Mert ez az álláspont a gyakorlatban más szavakkal azt is jelentené, hogy igaz magyar hazafi csak róm. kath. valóságos magyar ember lehet, illetve, hogy öntudatos református lélekkel viszont az igaz magyar hazafiság magaslatára senki sem juthat el. De még inkább tiltakozik a budapesti Református Teológiai Akadémia Tanári Kara az ellen, hogy ezt a magyar hazafiságot és a róm. kath. szentek és ereklyék tiszteletét összezavaró felfogást olyan magyar vezető állásban levő közéleti férfiak is propagálják, akiknek tekintélye lelkiismer-

lákat, folyóiratokat szüntettek meg, számos szervezetet betiltottak, majd pápokat tartóztattak le és egyházi épületeket államosítottak. A következő lépés az volt, hogy a kommunizmust támogató nyilatkozatok kiadását próbálták meg adminisztratív és rendőri eszközökkel kikényszeríteni, korrumpált vagy megfélemlített papokat az egyházi vezetés elleni harcra használtak fel, az ellenszegülők ellen lefolytatták azokat a hírhedt pereket, amelyekhez elképesztő vádiratokat, majd még elképesztőbb ítéleteket konstruáltak. A katolikusok ebben a küzdelemben meg voltak fosztva a tiltakozás minden lehetőségétől, a cenzúra által elnémítva, a biztonsági szervezetektől megfélemlítve nem fordulhattak a sajtó, a rádió vagy a televízió nyilvánosságához. Négy évig tartott ez a kilátástalan, egyenlőtlen küzdelem, s közben egyre súlyosabb csapásokat kellett elviselniük. Kötelezővé tették a papok számára a kormány iránti hűségkü letételét, az Egyháziügyi Hivatalban pert indítottak a krakkói érseki kúria ellen, s püspököket is letartóztattak. Végig megmaradt azonban az egyház belső szabadsága, egyre szaporodtak a Bierut-hoz intézett tiltakozó levelek és felhívások, s a szélső-kekről bátor pásztorleveleket olvastak fel. A múlt év őszén letartóztatták Wyszyńskit anélkül, hogy indoklással vagy bizonyítással pepecseltek volna. Sok jel utal arra, hogy a hatalomnak sikerült egyes püspököket is megfélemlítenie s a püspöki kar egységét megbontania, s ahogy azt a varsóiak mondják, féltő, hogy ez a testület a

kommunisták kezén lévő Központi Lélekfelügyelőséggé válik. Aljas szerep jutott ebben Piasecki bandájának, aki a Biztonsági Hivatal megbízottjaként terrorizálta a papokat.

Ötventől kezdve a *Tygodnik* a püspöki kar, vagy pontosabban a primás hivatalos orgánuma volt. A szerkesztőségben ülő liberálisok, s köztük elsősorban Kisielewski azon az állásponton voltak, hogy nem okos dolog ilyen nyíltan elkötelezni magukat, s bizonyos visszafogottság növelné a folyóirat túlélési esélyeit, anélkül, hogy katolicizmusa csorbát szenvedne. Nehéz megmondani, kinek is volt igaza, így utólag úgy tűnik, hogy az óvatosság és a különböző blokkok közötti manőverezés csak előbbre hozta volna *Tygodnik* bukását: az egyházzal emelkedett magasra, elbuknia is vele kellett: 1953 márciusában megszűnt. Drámai vég volt ez, méltó a kultúra utolsó oázisához a kommunista sivatagban.

A krakkói érseki kúria emlékezetes pere után a *Tygodnikot* felfüggesztették. Aztán a cenzúra visszavonta a tilalmat, s a lap ismét megjelenhetett. De nem sokáig, ugyanis meghalt Sztálin. Az egész lengyel sajtó – a katolikus *Dzis i Jutro* is beleértve – jaj-

reti kényszerként nehezédhetik a más vallású állampolgárok lelkére. (*Kálvinista Szemle* 1933. XIV. sz. 74.)

AZ ACTIO CATHOLICA A SZENT JOBB TISZTELETÉRŐL:

Az Actio Catholica Országos elnöksége megnyugvással vette tudomásul azt a bírói ítéletet, amely Szent István első királyunk dicsőséges jobbának tiszteletben tartását megvédte azokkal szemben akik ezt a tiszteletben tartást fetisizmus vádjával bélyegezték meg. Egyben mély aggodalommal látja azt a törekvést, amellyel egyesek a kérdést mellékvágányra akarják átterelni, és vele kapcsolatban dogmatikus vitákat szeretnének provokálni. A Szent Jobbot mint az Anyaszentegyház kanonizált szentjének ereklyéjét a katolikus tanítás szerint sem illeti „imádás” hanem csupán a szent király személyére visszahármló, tehát viszonylagos tisztelet. Az Actio Catholica Országos elnökségének véleménye szerint sem a vallási békét, sem a nemzet érdekében levő kölcsönös megbecsülést nem szolgálja az, aki a 900 év óta tiszteletben tartott Szent Jobbot fetishez hasonlítja, vagy a reá vonatkozó vallási és nemzeti kegyeletnek megsértőit védelembe veszi. (*Nemzeti Újság*, 1933. márc. 3. 4. lap)

KOUDELA GÉZA, AKI ANNAK IDEJÉN A RÁDIÓN A HELYSZÍNI KÖZVETÍTÉS BEMONDÓJA VOLT, EZT NYILATKOZTA A NEMZETI ÚJSÁG TUDÓSÍTÓJÁNAK:

Szóról-szóra ezt mondtam: Most hozták elénk a Szent Jobbot. Testvérek, szenvedő magyarok itt és a határokon túl, fogjuk meg egymás kezét, boruljunk le és imádkozzuk el azt a régi imádságot, melyet Nürnbergben találtak az 1480-as években, egy elfelejtett nyomtatványon: „Óh, dicsőséges szent jobb kéz, melyet magyar óhajtvá néz, drága kincse népünknek, nagy öröme szívünknek. Kérünk, áldd meg országunkat, óh, szent Kéz, óh szent Kéz, légy oltalmazónk és örökös pajzsunk.”*

*Az ima szövege XVIII. századi hamisítvány, vö. Horváth Cyrill, *Régi Magyar Költők Tára*, I. Bp., 1921, 11–15. (A szerk.)

veszélve siratta a nagy vezért, fantasztikus dicshimnuszokat zengve róla, úgyhogy kétségbeesése már-már vicclapba illő volt. A *Tygodnik* a címoldalon hozta le a halálhírt, és egy udvarias cikket közölt, amelyet baráti államok vezetői halálakor szokás megjelentetni. A cenzúra visszatartotta a számot, azt követelve, hogy Sztálin gyászkeretes képe kerüljön a címoldalra, s egyértelműen fogalmazták meg, hogy korunk legnagyobb embere hunyt el. A szerkesztőség ezt megtagadta, arra hivatkozva, hogy Sztálin nem volt a lengyel állam feje, s ezért gyászolása nem kötelező, a kívánt kijelentés pedig a katolikus világnézet alapelveivel nem egyeztethető össze.

Az ügyet továbbküldték Varsóba, Turowiczot és Stommát pedig beidéztek az Egyházi Hivatalba. Megkezdődtek a tárgyalások Bidával, a hivatal miniszteri rangú vezetőjével, aki egy vidéki bugris külsejét egyesítette egy fogorvos modorával. A tárgyalások hat hónapig tartottak. A *Tygodnik* szerkesztősége Krakkóban ezalatt zárva volt, de az adminisztráció működött, sőt még fizetést is kaptunk. Az egész ország felbolydult, múltak a hetek, hiába keresték az emberek a *Tygodnik*-ot az újságárosoknál, úgyhogy összesúgtak, a hatalom kezét sejtve a dologban, az angol „*The Tablet*” és a francia „*La Croix*” cikkezni kezdett a dologról, elég pontos információk birtokában és elég pontosan ítéelve meg a

helyzetet. A prímás több ízben megpróbált közbenjárni, egyszer levelet is intézett az elnöki hivatalhoz. Turowicz, Stomma, Golubiew és Woźniakowski néhány naponként felutaztak Varsóba. Végül Bida közölte feltételeit: valamennyi állami, politikai és társadalmi kérdésben elvárja a rendszer feltétlen támogatását, valamint azt, hogy kapcsolódjunk be tevékenyen az ún. Nemzeti Egységfront e totaliter szervezet munkájába, melynek segítségével a kommunisták igyekeznek fenntartani a társadalommal való kapcsolatuk szálnalmas látszatát. Tehát nekünk is ugyanolyan szerepet szántak, mint a PAX-nak, az Egységfrontban részt vevő – ez idáig – egyetlen katolikus szervezetnek.

Ebbe nem lehetett beleegyezni, úgyhogy újabb, véget nem érő tárgyalások kezdődtek, miközben anyagi forrásaink végesen apadtak. Persze a kommunisták erre játszottak, úgyhogy elégedetlen dörzsölgették a kezüket. Golubiew és Turowicz Lengyelország egyik legnagyobb hatalmasságával, Mazurral tárgyalt, aki az egyházi ügyek felelőse volt a KB-ban, és mint ilyen a megállapodás egyik aláírója. Hiába, a lapot hivatalosan nem szüntették meg, de nem jelent meg. Ellenfeleink a jellemek megingására, s a nyomortól való félelemre építettek. A PAX-beli hiénákat és keselyűket egyelőre távol tartják. Mint rövidesen kiderült, még nem

Ebből bálványimádásra való buzdítást kiolvasni józan észsel egyáltalán nem lehet. (...) Egyházunk tanát az ereklyék tiszteletéről a legutolsó zulukaffer falu kis iskolájának első elemista katolikus tanítványa is el tudja magyarázni a Nagy Lajosoknak. (*Nemzeti Újság, 1933. február 16.*)

SZABÓ ISTVÁN MISKOLCI REFORMÁTUS LEKÉSZ A „SZENT JOBB” KALANDOS TÖRTÉNETE CÍMEN TANULMÁNYT JELENTETT MEG 3 FOLYTATÁSBAN A KÁLVINISTA SZEMLEBEN, MAJD ÖNÁLLÓ FÜZET FORMÁJÁBAN IS KIADTA. RÉSZLET ENNEK BEVEZETŐJÉBŐL:

Vegye azt is tudomásul Töreky tanácselnök, a Nemzeti Újság és a mögöttük meghúzódó ultramontán gépezet, hogy egy nyilvánvalóan római katolikus ereklye sohasem lehet a magyar reformátusok számára a magyar nemzet szimbóluma. Habár Serédi Jusztinián hercegprímás, akinek nem is olyan nagyon régen még nem volt ilyen jóhangzású magyar neve, ki merete is mondani azt az eléggé merész megállapítást nemrégiben egy katolikus nagygyűlésen magukról, hogy a „nemzet mi vagyunk”; mi azért nem ismerünk el magunknál jobb magyaroknak senkit ezen a világon. Magyar voltunkat mi nemcsak szájjal valljuk, hanem négyszázados történetünkkel, melyben bőven hullott a vérünk a magyar nemzet javáért és szabadságáért éppen azokkal a zsarnok és idegen uralkodókkal szemben, kiknek trónállói és vak eszközei igen sokszor a hercegprímás úr hivatali elődei és társai voltak. És mi éppen a mi jó magyarságunknál fogva és hazánkat féltő szeretetünkkel kifolyólag, melyen megszorodott szívvel látjuk, hogy az a protestánsellenes akció, amely Rómából megindult, és sorra mételyezi a közéletet, a családi életet, irodalmat, sajtót, íme amint ez az elszomorító ítélet tanulságot tesz róla, kezd belopódzni a manrésai lelkigyakorlatok kapuján át a parlamentbe, és ami a legszomorúbb: az igazságszolgáltatás csarnokaiba is. (*Miskolc, 1933.*)

A TANULMÁNY EREDMÉNYEKÉPPEN SZABÓ ISTVÁNT IS PERBE FOGTÁK, ELÍTÉLTÉK, S FELLEBBEZÉSE UTÁN AZ ÍTÉLETET (EGY HÓNAP 3 ÉVRE FELFÜGGESZTETT BÖRTÖN ÉS 1500 PENGÓ PÉNZBÍRSÁG) 1935-BEN A LEGFELSŐ BÍRÓSÁG IS JÓVÁHAGYTA.

A DERÉK LEKÉSZ NEM NYUGHATOTT: MIKOR 1936-BAN ÚJRA KIADTA MÁR IDEZETT TANULMÁNYÁT, VBEFEJEZÉSKÉPP ÍGY JAJDUL FEL:

Tiltakozunk az ellen, hogy magyarságunk kritériuma attól függjön, hogy imádkozik-e valaki a szent jobbnak, vagy nem: mert ha csak az volna ebben a nemzetben az igazi magyar, aki imádkozik a szent jobbnak, s aki azt meg nem teszi, nemzetgyalázó volna; akkor több volna hazánkban a nemzetgyalázó, mint az igaz magyar.

Tiltakozunk a tárgyi igazság nevében végül az ellen, hogy valakit egy hipotetikus tárgy megsértéséért börtönbüntetésre lehessen ítélni. Mielőtt a szent jobbnak megsértéséért bárkit a bíróság elítélhetne, emeljék ki tartójából a megsértett ereklyét, adják azt egy protestáns és katolikus tudósokból, anatómusokból, archeológusokból álló bizottság kezébe, és tisztázzák a megbántott ereklye mivoltát, korát és származását.

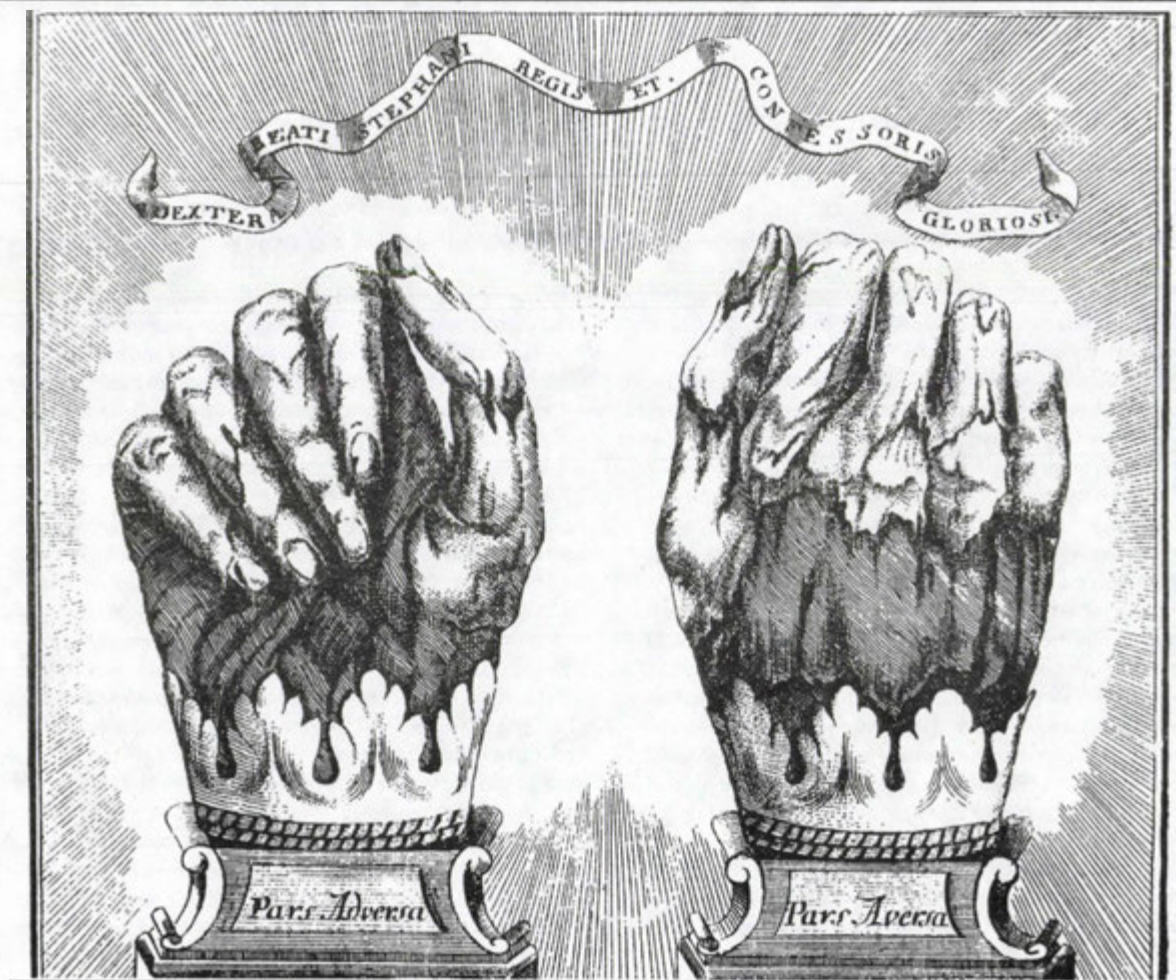
AZ ÜGY KÜLFÖLDÖN IS ÖREGBÍTETTE HÍRÜNKET. EGY OXFORDI TEOLÓGIAPROFESSZOR, C. J. CADOUX MEGLEHETŐSEN NÉPSZERŰVÉ VÁLT, NÉGY KIADÁST (1936, 1936, 1937, 1947) NYERT KÖNYVÉBEN RÉSZLETESEN ISMERTETI AZ EGÉSZ TÖRTÉNETET, SZENVEDÉLYESEN OSTOROZVÁN A FELHÁBORÍTÓ SÉRELMET, MELY A VALLÁSI TÜRELEM, AZ ÁLLAMPOLGÁRI SZUVERENITÁS ELVÉN ESETT. NEM CSODA, HOGY A PROFESSZOR MEGÜTKÖZÖTT: HISZEN Ő, SZENT PROTESTÁNS MEGGYŐZŐDÉSÉTŐL VEZETTETVE, AZ EREKLYÉNEK NEMCSAK SZAKRALITÁSÁT, HANEM TÖRTÉNETI HITELÉT IS KÉTSÉGBE VONJA:

jött el az ő idejük. Tadeusz Nowak, aki alapvetően jámbor és naív ember volt, s talán egy kicsit meg is ijedt, segíteni akarás vágyától hajtva, saját szakállára akcióba lépett. Az irodalmi lapokat azonban nem könyvelők vezetik, úgyhogy ez az epizód csak kompromittálta Bidát, aki hamar visszakozott, s beszűntette a Nowakkal való tárgyalásokat, akinek felborzolt idegállapotát a szerkesztőség kulisszák mögötti megpuhítására igyekezett felhasználni. Még komikus is lehetne mindez, ha nem lenne ilyen komor háttere. Végül lecsaptak. Néhány belügyes társaságban Bida megbízásából Krakkóba érkezett egy Siemak nevű férfi, aki külsejével, hanghordozásával és viselkedésmódjával egy SS-legényre emlékeztetett, ráadásul bőrkabátot viselt, s lepecsételte a szerkesztőségi szobák és a titkárság ajtaját. Néhány hét múlva ismét beállított s a titkárság valamennyi dolgozóját az ismét megnyitott szobába terelte, s bemutatta nekik a Tygodnik Powszechny új főszerkesztőjét, aki nem volt más, mint Kurzyna, Piasecki egyik régi embere, a PAX oszlopos tagja.

Kurzyna köpcös, szőke ember volt, aki leginkább a háborús filmek partizánjaira emlékeztetett. Néhány nappal később megjelent az első szám, ugyanolyan címlappal, ugyanolyan szedéssel, mint egykor a Tygodnik Powszechny című katolikus folyóirat. A cikkeket

a *Dzisiaj i Jutro* szerkesztősége szállította. A szerzői jogot durván megsértve, a régi címmel visszélve, új tartalmat hamisítottak a régi szimbólumok alá. Mindez a totalitárius éjszaka leple alatt történt, amikor az emberek semmit sem látnak, nem tudnak eligazodni a végtelen sötétségben, amire nagyon is számítanak azok, akik a jót a gonosszal, az igazságot a hazugsággal akarják felcserélni. És mindezek ellenére a lengyelekben kifejlődött valamilyen eddig ismeretlen érzék, amelynek segítségével tájékozódni tudnak. Mivel feloldották a példányszám és a terjesztés mindenféle korlátozását, a folyóirat eladatlan példányai hatalmas halmban álltak, elborítva az újságosstandokat, s így van ez a mai napig.

Mind a mai napig állás nélkül vannak a következő családapák: Woźniakowski, Golu-biew, Stomma, Kisielewski és Szczepański. Alkalmi megbízások után szaladgálnak, időnként kapnak valamit a szerzetesrendektől, Kisiel zenét tanít, Józef Marian Swiecicki betegesen nyomorog, Bardecki atya valamilyen árvaházban van, Zbigniew Herbert zacskórágasztással foglalkozik egy szövetkezetben, Tadeusz Chrzanowskiról, Zygmunt Kubiakról, Jan Pawel Gawlikről pedig semmit sem tudok. Mindegyikük azon emésztli magát éjszakánként, hogy véget érnek-e megpróbáltatásaik, vagy hamarosan csomagolni kezdenek a fogkeféjüket és a váltás fehéreneműt. Pedig ezek közül a

nevek közül nem egy benne lesz majd a lexikonokban és tankönyvekben, valamint az irodalmi és történeti bibliográfiákban. Ma hajtóvadászatot rendeznek ezek ellen az emberek ellen, a hatalom vadászik rájuk, a PAX orvadászai a hajtók, megvesztegetéssel fenyegetésekkel tüzelnek, csak hogy a régi neveket megszerezzék az új lapnak. Lesznek, akiket a nyomor, az éhség és a félelem leterít.

Engem Kurzyna és Jan Doraczyński próbált meg becserkészni. Doraczyński, aki képviselő a sejmben, nem igazán rossz ember, de Piasecki kezében tehetetlen bábfiguraként viselkedik, azonban meg van győződve létezéséről önállóságáról. Kurzyna jól ismer, és tudja, hogy nem mindig válogatom meg a szavaimat, úgyhogy óvatosan azt kérdezte, hogy nem akarnám-e visszakapni régi állásomat „az ellopott lapnál” – ami cinkos írónia akart lenni. Megkérdeztem, mekkora anyagi elismerésre számíthatok. Nem mondott összeget, de azt válaszolta: „Majd megegyezünk. Nyugodt lehet, hogy sokat kap majd”. Azt feleltem: „Az kevés”, s ezzel végeztünk, mint-hogy Kurzyna elég józan ahhoz, hogy utálja a teátrális beszélgetéseket. Doraczyński érvekkel akart meggyőzni. Azt hangoztatta, hogy ez csak egy átmeneti időszak, megpróbálják lecsendesíteni a közhangulatot, s idővel majd visszatérünk a régi Tygodnikhoz. Nem akartam túl sokat

vitatkozni, mert Dobraczyński könyvújdonságokat tud behozatni, én meg kölcsön szoktam kérni tőle angol és francia regényeket, úgyhogy gyorsan vállon veregettem, s azt a filozofikus választ adtam, hogy majd csak lesz valahogy.

Ma reggel megjött Nowak levele. Azt írja, hogy január 2-án Lehr-Splawinski, Dobraczyński Wnuk, Kurzyna, és Mycielski létrehoztak egy kft.-t, s ezt követően a kft. bérbe adta a Tygodnikot a PAX-nak, s a PAX nevében Wojciech Ketrzynski és egy Szwykowski nevű átvették a lap irányítását. Micsoda tranzakció! Valakik, akiknek semmi közük a folyóirathoz, bérbe adják azt másoknak, akik ily módon birtokon belül lesznek. A fent említett nevek, Piasecki vallusai közül valók, vagy azok által lettek kényszerítve, hogy az utókor is emlékezék rájuk.

Február 22. Este itt járt Herbert. Rubensről beszélgettünk, valószínűleg nem minden ok nélkül. Szó esett az öngyilkosságról és a kisebbségről is. Azon tűnődöttünk, hogy Isten kizárólag az egyes ember jutalmazásával és büntetésével foglalkozik-e, vagy társadalmi kérdésekre is beleszól. Arra a megállapításra jutottunk, hogy nem.

FORDÍTOTTA: KERTÉSZ NOÉMI

A másként gondolkodás iránti katolikus türelmetlenségre és az igazság iránti közönyre Magyarországon szolgáltak az egyik legkiáltóbb példával. Budapesten őriznek egy emberi kezét, amit mint az 1038-ban meghalt és 1083-ban szentté avatott magyar király, Szent István „Szent Jobbját” imád a nép. A legutóbbi valószínűsége sem áll fenn annak, hogy a kéz valaha is a királyé volt. 1771-ben vette azt Mária Terézia mint Szent István kezét egy raguzai dominikánus kolostortól: ezt megelőző története ismeretlen, de a modern tudományos vizsgálok kijelentették, hogy egyiptomi módszerrel mumifikálták (ez a módszer ismeretlen volt Szent István idejében Magyarországon), és valószínűleg egy tízéves gyermeké volt. Nyilván valami egyiptomi sírból rabolták, és abban az időben, amikor ennek keletje volt, üzerek adták el valamelyik európai kolostornak. Némely rendkívül valószínűtlen szerzetesi legendán kívül semmit nem ismerünk, ami arra utalna, hogy a király halálát és temetését közvetlenül követő időben kezét mumifikálták volna. A kéz mint imádatra kitett Szent Jobb azután Székesfehérváron bukkant fel a 15. században: a várost azonban a törökök 1543-ban kifosztották és feldúlták, és semmiféle kapcsolat nem mutatható ki az ottani és a raguzai kéz között. (C. J. Cadoux: *Roman Catholicism and Freedom*. London, Independent Press, 1936. 83.)

A BUDDHA UJJA

„Kr. u. 819-ben a császár a Buddha ujját a fővárosba hozatta. A császár maga is zokogva ott tolongott Cs'ang-an utcáin, népével együtt, hogy a drágaságos ereklyét üdvözölje. Némelyek megcsonkították magukat, egy katona levágta a bal karját, s úgy hajlongott, lépésről lépésre, az ereklye

előtt, miközben vére fröcskölt. Han Jú, aki költő volt, és magas rangú hivatalnok, császári cenzor, konfuciánus tudós, a maga racionális, szkeptikus beállítottságában szemben állt az új hittel, és ezzel levéllel fordult az uralkodóhoz:

„Teljes szerénységben fölterjesztem azt a véleményemet, hogy a buddhizmus barbár tanítás. A Sárga császár idejétől a Csou-dinasztiáig a régi királyok mind hosszan uralkodtak, és a nép békében élt. Így volt ez a buddhista hit megjelenése előtt, amely első ízben Han Ming-ti császár alatt bukkant föl. Ő utána megváltoztak az idők; oda a béke, minden csupa zűrzavar...

A Buddha barbárnak született, nem ismerte sem a miniszter kötelességeit fejedelme iránt, sem a fiúnak apjához való viszonyát. Tegyük föl, Felső, hogy még ma is élne, s eljönne ide az udvarhoz: Felsőged rövid audienciában részesítené, talán állami bankettot is adna a tiszteletére, megajándékozna egy köntössel, s azután a lehető leghamarabb, őrizet mellett visszavitetné a határra, mielőtt még nyugtalanságot szíthatna a nép körében. Ezért azután nem tudom belátni, hogy egy száraz, reves csontnak, amely egy réges-rég elhunyt személyhez tartozott, miért kellene tisztelettel adózni...

Kérem, adják át ezt a csontot az illetékes hatóságoknak, hogy vízbe vagy tűzbe vessék; kérem továbbá, hogy a buddhista babona tiltassék be, hogy Felsőged alattvalóinak bizonytalansága egyszersmindenkorra véget érjen, és Felsőged utódainak ne kelljen megzavarodniuk...

Ha a Buddhának hatalma volna, hogy ártson nekünk, hátrítatok mindent reám.

Panaszkodni nem fogok!”

(Arthur Cotterell / Yong Yap: *Das Reich der Mitte*. Scherz Verlag, 1981. 200. sk.)

A KÖNYVESBOLT, AHOL MINDENT MEGTALÁL!

Az országban a magyar és idegen nyelvű könyvek leggazdagabb kínálata, nyelvkönyvek, természet- és társadalomtudományi művek, hanglemezek és műsoros kazetták, szépirodalom, műsoros videokazetták árusítása és kölcsönzése.

Külföldi könyvek nagy választéka – amit nem talál, megrendelheti!

Magánkereskedőknek hanglemezek és műsoros kazetták árusítása!

Budapest V., Honvéd utca 5.

Telefon: 132-7357. Telex: 202-657

Nyitva: hétfő–péntek 9-től 17 óráig

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

TOLNAI OTTÓ az azúr talpú krisztus

MARTIN BUBER Haszid történetek

PÁL JÓZSEF Ecóról

GAUSZ ANDRÁS Nietzsche és az idealizmus

POMPEJI

IRODALOM, MŰVÉSZET, BÖLCSELET

People to People

Egy rendhagyó útikönyvhöz várjuk mindazok jelentkezését, akik szívesen segítenének Magyar-

People to People

országgra látogató utazóknak. A részleteket megtudhatják, ha küldenek egy megcímezett, felül-

People to People

bélyegzett válaszborítékot a következő címre: Vaszary Elza, 1143 Bp Hungária krt 136. I. 15/a.

People to People

Pont

ALTERNATÍV
KÖNYVESBOLT
ÉS
KÁVÉZÓ

1051 Budapest, Mérleg u. 6.

Tel.: 117-2853

A közveszélyes élet

SEBEŐK JÁNOS

1. Vektor és skalár

Van vektor és van skalár. Ezek részecskefizikai fogalmak. A vektor egész spinű, míg a skalár nulla spinű részecskét jelent. Ám van vektor- és van skalár kultúra is. A vektor-kultúra, illetve szellemiség mindig a Nyugat, míg a skalár jellegű szellemiség maga a Kelet. A vektor: irányultsággal rendelkezik. Valahonnét valahová tart. Tudja, mi a katarzis. Tudja, hogy mi a halál. A Nyugat háttországául szolgáló keresztény kultúra is egyértelmű vektor. Isten a világot megteremtette, s a teremtés előtti időre kérdezni e filozófia szerint abszurdum. Isten tehát teremtett, most a világ tárgyalása van soron – s mind valószínűbb, hogy bűnösnek találhatik –, majd később, ki tudja mikor: finita la commedia, legördülhet a függöny, feltámadhatunk vagy elkárhozhatunk, Armageddon és apokaliptikus. Igen, a Nyugat apokaliptikus irányultságú, a végítélet állandó Damokleszkardja alatt szuszog, s a halál árnyékában szenderül álomra éjszakánként. A skalár másmilyen. A skalár – amint az egy zérótól elvárható – kerek, önmagába tér vissza, nincs benne sem kezdet, sem vég, a saját farkába harapó kígyó esete forog benne fenn. A skalár tehát méltán Kelet.

2. Az óriáskerék buktatói

Az emberiség, saját történelméről elmélkedve, sohasem menekülhetett meg az elől, hogy döntsön a vektor és a skalár, a nyugati és a keleti értelmezés között. A nyugati értelmezés szerint a történelemnek „kereke van”, s ez forog. Paradox módon viszont ez a kerék olyképp forog, hogy sohasem térhet vissza eredeti helyzetébe. Mint tudjuk, ilyen kerék a valóságban nincs, ti. a fizikailag létező kerék 360°-os fordulat után eredeti helyzetébe kerül vissza, vagyis a kerék egy megadott pontja egy teljes fordulat után ugyanott van, ahol volt. A kerék tehát mindig visszatér önmagába, s forgása csak akkor minősíthető irreverzibilisnek, ha egy autó részeként valamely megtett úttér felelős. Az a hasonlat tehát, hogy a történelem kereke nem forgatható vissza, meglehetősen gyöngye lábón áll, körülbelül olyan gyöngye lábón, aminő gyöngye lábón egy kerék állhat. A történelemnek eszerint nincs ki a négy kereke, s ráadásul lába kelt? Lehet, ám félre a tréfával. Nyilván az a tétel, hogy a „történelem kereke nem forgatható vissza”: egy szállóige avagy közmondás, így a formális logika eszköztárával könnyedén neveltségessé tehető. Mit jelent tehát a gyakorlatban az, hogy e kerék nem forgatható vissza? Nem mást, mint az üdvtörténeti menetrend földi vetületét, vagyis azt, hogy a történelem: halad valamerre, nem vég nélküli küzdelem a jó és a rossz erői közt, mi több, nemcsak halad, de valamikor oda is ér. Ez utóbbi feltételezés egyébként sok millió ember életébe került – sokszor. A

skalár viszont, aminek nincs kereke, mert valódi nulla, eleve leszámol a győzelem esélyével. Itt a világegyetem, s annak földi vetülete is kizárólag a végtelen ciklusok láncolatán keresztül érhető meg. A ciklusok formailag ugyan különbözhetnek egymástól, lényegi üzenetük azonban mindig ugyanaz. A skalár szelídebb, hisz nem akar odaérni, így nem is „hajt”. Paradox módon a Kelet inkább szeret nyugodni, míg a Nyugat inkább szeret felkelni.

3. Arany középút a szakadékba?

Egy ilyen kiélezett helyzetben kisördögként merül fel a kérdés, hogy melyiküknek is van igaza, s jó szándékkal kiköveve kínálkozik a közhely, hogy mindkettőjüknek. Irreverzibilis avagy ciklikus folyamat-e a világegyetem, illetve a történelem, s melyik a „jó” nekünk, melyik hipotézisből kiindulva tudunk gyilkosból életadóvá válni? Melyik optikán keresztül szemlélve válik kezelhetőbbé az ökológiai és történelmi válság, amiben élünk? Ma sokan a Kelethez menekülnek, egyrészt mert a marosvásárhelyi bunkóval a Détente után agyunkba visszamaszírozó történelem azt sugallja, hogy nincs új a Nap alatt, vagyis a haladás: illúzió – másrészt, mert az ökológiailag üdvös cél egy recirkulált, önmagába visszatérő gazdasági modus vivendi volna. Mások viszont, hasonló információkra támaszkodva, épp Armageddonról, világvégéről, erkölcsi és ökológiai katasztrófáról beszélnek, arról, hogy elfogy az oxigén, s angyalok fognak rendet vágni a bűnös emberiség érett bűzájában. Úgy tűnik, hogy sem az egyik, sem a másik, sem a középút nem járható. A Nyugat a cél, a Kelet az apátia, az arany középút pedig a megalkuvás szakadéka felé visz.

4. Globális és lokális tartományok

Kijutni az utak kátyújából csak úgy tudhatunk, ha van némi türelmünk rendszerezni a tényeket. A modern kozmológia szerint a világegyetem irreverzibilis folyamat, mely egy nagy bummal, az ősrobbanással kezdődött. A Hoyle által képviselt „steady state”, állandó állapotú modell megbukni látszik. A halmazódó entrópia, az univerzum tágulása, a csillagok és szupernovák mélyén keletkező nehéz elemek mind egyfelé mutatnak, a globális világfolyamat tehát fizikailag – jelenlegi ismereteink szerint – belátható időn belül nem megfordítható, s e tanulmány terjedelme nem engedi meg, hogy a nagy bumm előtti s a nagy recs, tehát a világegyetem kollabációja utáni korokkal, azaz a rájuk vonatkozó vitatott hipotézisekkel foglalkozzam, márpedig a világegyetem „megfordítására”, újjánemzésére, recirkulációjára csak ilyen extrém körülmények közt volna – elvileg – mód. Hasonlóképp egyirányú folyamat a naprendszer kialakulása, a föld hűlése, s a földi evolúció. Másfelől a ré-

szecskefizikában némileg járatosak tudják, hogy a K^o-mezonok kapcsán felmerülő CP (töltés és térparitás), illetve T, időparitás sérelmétől eltekintve a mikrofolyamatok invariánsak az időtükrözés transzformációjára, a mikrotér tehát reverzibilis, ott időirány nem létezik. Az éjszakák és nappalok váltakozása, a meg-megisméltődő háborúk, válságok és felvirágzások ugyanígy a globális egyirányúságba simulólag egy lokális visszaforgathatóságot, reverzibilitást képviselnek. Mivel az Univerzum megismerhető szeletén túli, legnagyobb ciklusokról fogalmunk sincs, így ki kell jelentenünk, hogy a világegyetem legnagyobbnál kisebb nagy léptékei inkább a nyugati, míg csekélyebb tartományai inkább a keleti felfogáshoz állnak közel.

5. Globális és egyedi válság

Úgy hiszem, ma nincs nagyobb veszély, mint megmaradni a ciklikusság vagy az arany középút hipotézisének. A visszatérő és „hasonszórú” elemek ellenére fajunk radikálisan új jellegű test a bioszféra szövetében, a globális folyamat része, geológiai jellegű erő. Tudatosítanunk kell, hogy soha a földtörténet – s ismereteink szerint a világegyetemtörténet – folyamán egyetlen faj sem gyakorolt olyan maradandó és irtóztató hatást bolygónkra, mint a magát önkényesen „sapiensnek” deklarááló „homo”. Tudatosítanunk kell, hogy a Lovelock által is drámaian ecsetelt „oxigénkrízis”, tehát a légkör oxigénessé alakulása óta, vagyis a fejlett bioszféra kialakulása óta az élővilág sohasem támadt magára belülről. A nagy katasztrófák mindig is élettelen, külső hatások, klimatikus, vulkáni, geológiai tényezők nyomán alakultak ki – gondoljunk csak a Krakatau, vagy a Saint Helens kitörésére. Mindez persze korántsem jelenti, hogy a falevelek cserélődéséhez hasonlóan bizonyos számú faj ne pusztulna ki természetes körülmények közt is, csak hogy – amint a lehullott levél helyén, vagy helyett új levél nő ugyanígy – a konkurenciaharc következtében kipusztult fajok helyére is új fajok keletkeznek. Olyan faj mind ez idáig nem volt ismeretes, mely gátlástalanul és visszafoghatatlanul más fajok millióit semmisítette volna meg, s az egész bolygót geológiai léptékekkel mérve is érezhető arányban alakított volna át.

6. Az ember többé nem a természet része

Továbbhaladva az irreverzibilitás kegyetlenül nehéz ösvényén, még egy tény vár tudatosulásra, éspedig az, hogy az emberiség nem része a természetnek többé, ami persze – félreértés ne essék – nem jelenti, hogy az ember ne volna biológiai lény. Az emberi személy nagyon is biológiai lény. Ám ha elég volna biológiai lénynek lenni ahhoz, hogy egyben természetes lények is legyünk, akkor épp így természetes lény volna a broilercsirke, a pincsikutya és a kétfejű borjú. Nem attól lesz természetessé egy lény, hogy a közismert biokémiai folyamatok zajlanak benne. Nem. A természetes lény kritériumai mások, s igen egyszerű kritériu-

mokról van szó. A természetes lény attól természetes lény, hogy a természet – e kollektív közösség – „törvényisztelő” állampolgára. Mindez kifejezhető másképp is. A hidrogén-atom nem úgy semleges, mint egy neutrino, azaz a hidrogén-atom nem azért semleges, mert benne nincsenek töltések, hanem azért, mert a benne levő nagyon is markáns töltések kiegyenlítik egymást. A demokrácia hasonlóképp egy semleges mező, mely a benne levő nagyon is markáns érdekeket kölcsönösen lefedi, következésképp a demokratikus társadalom egyetlen akaratcentrumból nem uralható. A természet így szemlélve: demokratikus társadalom; egyetlen lény sem képes benne saját érdekeit korlátlanul érvényesíteni, hisz az más érdekekbe ütközik. A természetes lény tehát „érdekárnyékolt” lény. Másik jellemzője a természetes élőlénynek, hogy beleszületve a környezetbe – illetve saját populációjába –, segédeszközök nélkül tud fennmaradni. Az emberre viszont egyik sem jellemző, mert egyfajta akaratátét – vagyis a tudat által –, immár képes önérdekeltségét mások rovására gátlástalanul érvényesíteni, másfelől az akaratátétét egyenes arányban egyfajta inkubációra szorul, vagyis tárgyi segédeszközök nélkül élettelen.

7. Az élet: természetellenes

De vajon mi az a belső érdek, amit fajunk érvényesít? Ha a hidrogénhasonlatra odafigyeltünk, akkor nem lesz nehéz kitalálni. Ez a rejtélyes érdek: maga az élet. Fajunk az első lény, aki révén – mondhatnók katonai államcsínnyel – hatalomra jutott maga az élet, s iszonyúnak bizonyult. Hisz az élet – természet nélkül: horror. Oly horrosztikus, mint a sztálinista és hitlerista szocreál dagadó izmai, egészséges családjai. Ahol csak élet van, ott önkény és hatalmi téboly tombol. Az élet ellentétpárja a halál, de megtermékenyítő korlátja a természet. Ezért retteg a természettől mindenki, aki korlátlan, aki tévedhetetlen. Az élet ti. korlátlanul halmozni s halmozódni akar. Mind a testi, mind a kollektív életfolyamatok mérgezőek, s ha nincs ellensúly, nincs „kontrapunkt”, akkor előnt bennünket a testi vagy a globális urémia, megfulladunk és bűzleni kezdünk. Igen, itt az ideje, hogy világosan átlássuk: az élet természetellenes, nem menekülhetünk az életbe a természet elől, mint annyian tették. Az életnél ön- és közveszélyesebb dolog aligha létezik. A hatalomra jutna a pók, biz’ isten behálózna az egész világot. Az élethez való jogról beszélni édeskevés. A természethez való jogról volna időszerűbb beszélni. A nagy színjátékban az élet a potenciális diktátor, az élet az egyéni érdek, míg a természet a kollektív demokrácia. A huszadik század végén tehát csak a következő kérdéseket szabad feltennünk: miképp győzhetünk az életen anélkül, hogy halál volnánk, s miképp válhatunk természetté úgy, hogy megmaradjunk közben embernek, s ne kelljen visszamászunk a fára, ahonnan jöttünk. Oda tudniillik visszaút végképp nincs. És hogy miért? Megsúghatom. Egy okos majom elvitte a létrát.

KÉT KÖZLEMÉNY

Szerkesztőségünk hibájából elmulasztottuk feltüntetni azt a fontos körülményt, hogy a júniusi számunkban közzétett Schivelbusch-írás az *Akadémiai Kiadónál* megjelenés előtt álló könyv részlete. Így csak utólag tudjuk kifejezésre juttatni köszönetünket a Kiadónak azért, hogy hozzájárult a szöveg publikálásához. A fordítótól, Mesterházi Miklóstól is elnézést kérünk azért, mert a Társadalomkutatási Intézet (*Institut für Sozialforschung*) nevét helytelenül Társadalomtudományi Intézetre változtattuk.

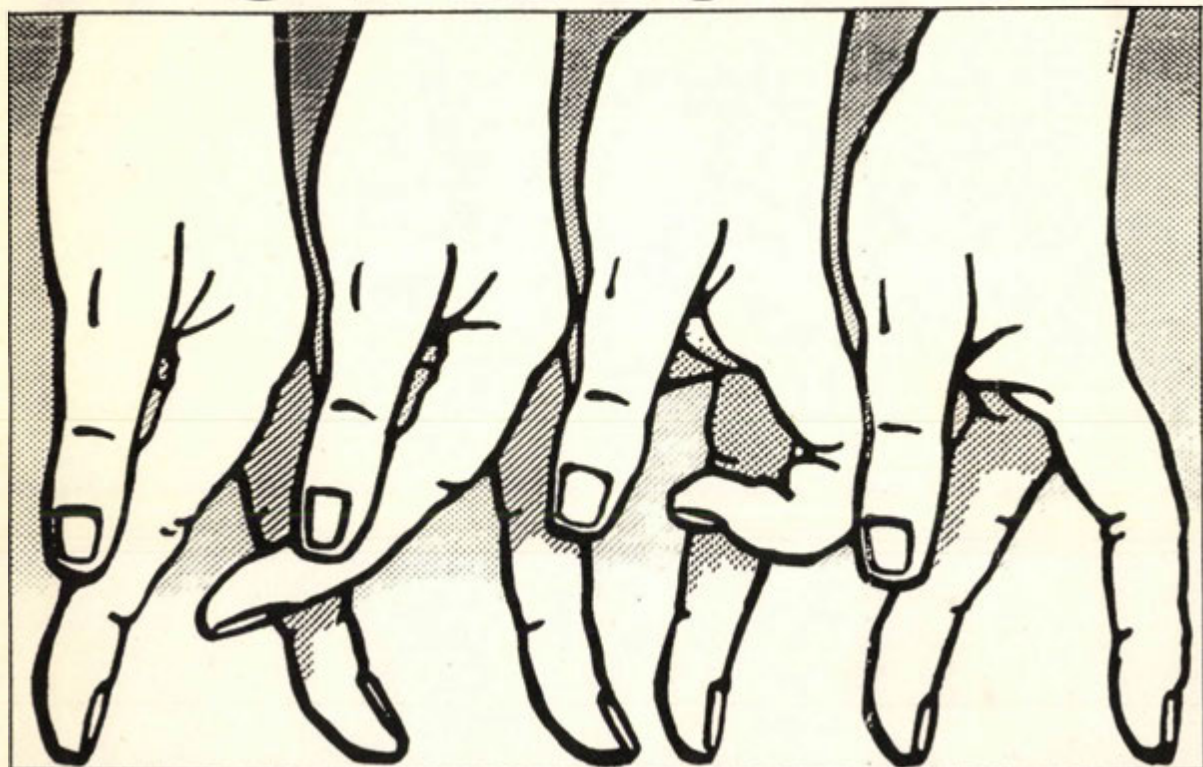
Lapzárta után örömmel értesültünk, hogy Porogi András **Pedagógusnap, sőt** című novellája, melyet júniusi számunkban közöltünk, II. díjat nyert az ÉLETÜNK című folyóirat pályázatán. Gratulálunk!

I·D·M·C

NYÁRI-SUMMER

WORKSHOP

Nemzetközi Tánc és Mozgásközpont
International Dance & Movement Center
Budapest 1991. augusztus 3-16.

Tanfolyamok és tanárok - Courses and teachers

Warren Smith: ütőhangszerek/percussion/USA
Patrick Duquesne: mozgásszínészet/movement acting/Belgium
Andre van Dongen: step/tap dance/Holland
Susanne Draxler: tánc ének musical show/dance singing/Austria
Pat Hall-Smith: afro-haiti tánc/afro-haiti dance/USA
Henry Thomas-Alonso Baraos/jazz tánc/jazz dance/USA/Brazilia
Zhang Shi Jun: tai-chi/China

A tanfolyamok helyszíne és jelentkezés Place of the workshop and registration
Műegyetem Központi épülete - 1111. Budapest Műegyetem rkp. 3. Kult. Titk. I. 45. Tel: 1812-337